

**НАУКОВО–ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КОЗАЦТВА
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені І. І. МЕЧНИКОВА**

**INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
RESEARCH INSTITUTE OF COSSACKS
THE DEPARTMENT OF COSSACK HISTORY IN THE SOUTH OF
UKRAINE
THE DEPARTMENT OF HISTORY OF ODESA I.MECHNYKOV
NATIONAL UNIVERSITY**

**ЧОРНОМОРСЬКА МИНУВШИНА
CHORNOMORS'KA MYNUVSHYNA**

**Записки Відділу історії козацтва на півдні України
The transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine**

**Випуск 9
Volume 9**

**Одеса - 2014
Odesa – 2014**

ББК 63.3(4Ук)
Ч 494
УДК 94(477)

Редакційна колегія:

академік НАН України, д.і.н. Смолій В.А. (голова колегії), д.і.н. Бачинська О.А. (відповідальний редактор), к.і.н. Вінцовський Т.С., д.і.н. Гончарук Т.Г. (відповідальний секретар), д.і.н. Гуржій О.І., д.і.н. Дзиговський О.М., д.і.н. Діанова Н.М., д.і.н. Кульчицький С.В., д.і.н. Кушнір В.Г., д.і.н. Леп'явко С.А., к.і.н. Мисечко А.І., к. філос.н. Мулява В.С., к.і.н. Новікова Л.В. (редактор англійського тексту), к.і.н. Полторак В.М., к.і.н. Середа О.Г., д.і.н. Чухліб Т.В., д.і.н. Цисельський Т. (Опольський ун-т, Польща), доктор з історії Шакул К. (Стамбульський муніципальний ун-т, Туреччина).

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 10 від 18.12.2014 р.)

Рецензенти:

д.і.н. Брехуненко В.А. (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, зав. відділом історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук);

д.і.н. Гончарук Г.І. (Одеський національний політехнічний університет, зав. кафедрою історії та етнографії України);

д.і.н. Михайлуца М.І. (Одеський національний морський університет, зав. кафедрою українознавства, історико-правових та мовних дисциплін).

Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: зб. наук. пр. – Одеса: СПД-ФО Бровкін О.В., 2014. – Вип.9. – 122 с.

ISBN 978-966-8484-53-7

Висловлюємо щиру подяку за сприяння у виданні старшині та козакам Чорноморського Гайдамацького з'єднання Українського козацтва, та Геннадію Чижову – президенту Південноукраїнського центру етнічних і політичних досліджень «Лад»

Обкладинка: Козацький загін у поході (Альбом “З української старовини” М.Самокиша, С.Васильківського).

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №17749-6599Р від 04.05.2011

Відповідно до ліцензійного договору № 303-05/2013 від 31 травня 2013 р. збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (Російський індекс наукового цитування): http://elibrary.ru/title_about.asp?id=37812

© Автори статей, 2014

УДК 94(477)«1676-1681»

Тарас Чухліб

УКРАЇНА У ПЕРЕГОВОРАХ СТАМБУЛА З ВАРШАВОЮ І МОСКВОЮ ЗА ПОСЕРЕДНИЦТВА ГОСПОДАРЯ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА (1676 – 1681 рр.)

У статті розкривається проблема міжнародного розподілу правобережних земель Українського гетьманату у результаті Журавненського миру 1676 р. між Османською імперією та Річчю Посполитою. Особлива увага звертається на діяльність молдавського князя Георге Дуки, якому для здобуття титулу «воєводи і господаря Молдавських земель та України» довелося докласти значних зусиль на дипломатичному фронті військово-політичного протистояння Стамбула, Варшави та Москви. Адже князь Г. Дука зробив великий внесок у процес примирення між султаном Мегмедом IV Авджи і царем Федором Олексійовичем під час укладення Бахчисарайського миру 1681 р. Окремо висвітлюється позиція гетьманського уряду Івана Самойловича у тогочасних подіях. Таким чином, якщо спочатку Г. Дука виступав посередником у міждержавних переговорах від імені польського короля Яна III Собеського, то згодом він стає виразником інтересів Османської імперії та від імені турецького султана оголошується правителем значної частини України.

Ключові слова: Україна, Османська імперія, Георге Дука, Ян III Собеський, Іван Самойлович, Бахчисарайський мир 1681 р.

До середини XVI ст. господарі Волоського та Молдавського князівств володіли окремими фортецями Причорномор'я, однак з часом територіальні претензії господарів цих придунайських князівств збільшилися і завершилися тим, що на початку 80-х років XVII ст. молдавський князь Георге (Юрій) Дука¹ став володарем значної частини Правобережної України від імені султана Османської імперії Мегмеда IV Авджи². Щоб здобути для себе статус «воєводи і господаря Молдавських земель та України» (а саме таким титулом він підписував свої універсали³) Г. Дуці довелося докласти

¹ Про біографію Г. Дуки див.: Чухліб Т. Ставлення турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 – 1683 рр.) // Київська старовина. – К., 2002. – №4. – С.126 – 140; Він же. Українсько-молдавська персональна унія 1681-1683 років // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.11. – К.,2002. – С.3-20; Він же. «Воєвода і господар земель Молдавських та України» за протекції Османської імперії // Україна – Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє. Зб. наук. праць. – К., 2004. – С.162 – 169; Він же. Короткочасне гетьманування турецького ставленика молдавського князя Г. Дуки // Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648 – 1721 рр. – К.,2009. – С.295 – 316. Порівн.: Дам'ян В. Казацко-молдавские отношения в период правления молдавського господаря Георгия Дуки (1678 – 1683) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) / Відп. ред. В. Смолій. – Вип.8. – К.,2008. – С.92 – 104.

² Про відносини Г. Дуки та українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи див.: Чухліб Т. Правобережне Військо Запорозьке у геополітичних планах Османської імперії (1676-1685 рр.) // Запорозьке козацтво в українській культурі, історії та національній самосвідомості. – К., 1997. – С. 171 – 181; Він же. «Цісар Турецький дозволяє Козацькому Війську та його державі плавати по Чорному морю...»: політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи // Україна в Центрально-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. – Вип.9 - 10. – К., 2010. – С.93 – 135.

³ Архів Головного актів давніх у Варшаві. – Ф. «Архів Публічний Потоцьких». – №47. – т.1. – Арк. 130.

значних зусиль на дипломатичному фронті у військово-політичному протистоянні Османської імперії, Речі Посполитої та Московського царства на теренах Східної та Південно-Східної Європи.

У жовтні 1676 р. у містечку Журавно на Львівщині (Західна Україна) під час засідання спільної турецько-польської комісії, яка мала випрацювати проект майбутнього договору між Стамбулом і Варшавою, волоський господар Г. Дука⁴ вперше виступає посередником у мирних переговорах між Османською імперією й Річчю Посполитою. Перед тим, у березні того року польський король Ян III Собеський звернувся до Г. Дуки з проханням прийняти свого посла Яна Карвовського. Той прибув до ставки волоського господаря із завданням передати королівський лист до командувача османських військ великого візира Ібрагім-паші та запропонувати попередні умови перемир'я між Річчю Посполитою й Османською імперією⁵. Після майже чотирьохрічної війни та великих битв під Хотином (1673 р.) і Журавном (1676 р.) ворогуючі сторони були вкрай знесилені, однак не бажали приймати якогось компромісного рішення. У мирі між державами, з огляду на різні причини, була зацікавлена Франція. Саме завдяки впливу Парижа Г. Дука намагалися примирити султана з королем⁶.

Отже, на початку червня 1676 р. Г. Дука прийняв у себе подільського чашника Я. Карвовського. Зважаючи на те, що війська Ібрагім-паші досить швидко просувалися до кордонів Речі Посполитої, волоський господар мав заявити великому візиреві Османської імперії про необхідність віддати наказ татарським ордам «не дражнити» війська Речі Посполитої. Окрім того, господар повинен був вимагати обміну спеціальними заручниками з обох сторін, які б гарантували безпеку проведення переговорів⁷. Очевидно, Г. Дука добре справився з виконанням цієї посередницької місії, адже невдовзі до нього надійшов лист з подякою від короля Яна III Собеського⁸. Хоча турецька сторона не бажала прислуховуватися до мирних пропозицій Польщі. У липні 1676 р. війська Ібрагім-паші об'єдналися з військом Кримського ханства під молдавською Цецорою (всього близько 40 тис. чол.), а в серпні того ж року вони вже перебували на західноукраїнських землях поблизу Журавно, де їх стримувала 20-тисячна армія Речі Посполитої.

Під час військового протистояння 13 вересня 1676 р. на раді польського сенату в м. Жовкві було вирішено надіслати комісарів для ведення безпосередніх переговорів з Ібрагім-пашею. Для польських дипломатів це було нелегке завдання, адже військова ситуація

⁴ З 1673 р. Г. Дука був господарем Волоського, а з 1678 р. – одночасно і Молдавського князівства.

⁵ Wołinski J. Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672 - 1676 // Sdudia i materialy do historii wojskowosci Polskiej.. – Т. XVI. – Cz. 1. – Warszawa, 1970. – S. 275 – 276.

⁶ Wójcik Z. Rzeczpospolita wobec Turcji i Rocji 1674 - 1679. – Wrocław, 1976. – S. 62.

⁷ Бібліотека Музею Чарторийських в Кракові, відділ рукописів (далі – БМЧ Краків). – Од. зб. 423, арк. 531-532; Wójcik. Rzeczpospolita wobec Turcji... – S. 63.

⁸ БМЧ Краків. – Спр. 423. – Арк. 531-532.

складалася не на користь Яна III Собеського. Тим паче, що комісари мали вимагати повернення всієї території Правобережної України за винятком Кам'янця-Подільського з навколишніми землями. Не дивно, що такі пропозиції Речі Посполитої були відхилені турками, а переговори швидко зайшли в глухий кут. Г. Дука в цей час перебував в обозі османської армії. Зважаючи на його попередній досвід у турецько-польських переговорах, великий візир Ібрагімпаша запропонував йому знову виступити посередником, але тепер вже з боку Османської імперії. Після закінчення першої сесії спільної комісії Г. Дука виступив з промовою перед польськими дипломатами, намагаючись переконати їх у правомірності завоювання турецьким султаном правобережних земель України. Очевидно, що Г. Дука знайшов переконливі аргументи, адже поляки змирилися з присутністю турків у Кам'янці, а також погодилися на перехід під владу Османської імперії Західного Поділля⁹.

Разом з тим, комісари Речі Посполитої відмовлялися обговорювати озвучені волоським господарем претензії Високої Порти на всю територію Правобережжя до повідомлення про них своєму королю. Усвідомлення значної переваги військових сил Османської імперії змусило Яна III Собеського 17 жовтня 1676 р. підписати Журавненський мирний договір¹⁰. Територіальний спір між Річчю Посполитою й Османською імперією завершився входженням більшої частини Правобережної України до володінь турецького султана. У результаті цих подій Г. Дука здобув собі лаври непересічного дипломата, адже саме за його сприяння була припинена чотирьохлітня війна. І хоча більшість статей Журавненського договору 1676 р. в наступні роки не виконувалася польською стороною – варшавський сейм відмовився ратифікувати його положення, а султан Мегмед IV Авджи у 1678 р. під час його затвердження змінив окремі статті договору – міжнародно-юридичне право на володіння більшою частиною Правобережжя майже чверть віку, до 1699 р., належало Османській імперії¹¹.

Маємо відомості про те, що в 1677 та 1678 рр. Г. Дука на чолі військ Волоського князівства брав участь у походах османської армії на тогочасну столицю козацької України – Чигирин. Це засвідчує молдавський літопис Йони Некульчі¹², а також згадки послів Польщі в Туреччині Яна Гнінського та Самуеля Процького. Зокрема Я. Гнінський відзначав у своєму щоденниковому записі від 27 червня 1677 р.: «Господар Мултянський (інша назва Волоського

⁹ Wójcik Z. Rzeczpospolita wobec Turcji... – S. 70.

¹⁰ Чухліб Т. Журавненський мирний договір 1676 // Енциклопедія історії України (далі – ЕІУ). – Т.3. – К., 2005. – С.176; Він же. Журавненський мирний договір 1676 р. // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. – Вип. 2. – К., 2010. – С.142.

¹¹ *Див.*: Він же. Війна та мир з Турецькою імперією // Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500 – 1700 рр. – К., 2010. – С.337 – 386.

¹² Neculce I. Cronica copiata de Iosaf Luca. – Bukuresti, 1942. – P.63; Новосівський І. Деякі українські проблеми в світлі молдавської хроніки Йона Некульчі // Збірник на пошану професора О. Оглоблина. – Нью-Йорк, 1977. – С. 348.

князівства. – Т.Ч.) до сераскера (Ібрагім-паші. – Т.Ч.) прийшов, а військо пішло до Тягині, щоб рухатися далі у напрямку Чигирин»¹³. Більш докладний опис участі військових підрозділів під керівництвом Г. Дуки залишив інший польський дипломат С. Процький, який супроводжував турецькі війська під час їхнього походу в Україну влітку 1678 р. У своєму «Щоденнику виправи під Чигирин» він згадує, що 30 червня 1678 р. господар Г. Дука «... того ж дня після обіду презентувався візиреві (Кара-Мустафі – Т.Ч.) у чотирьох тисячах. Мав хоругви досить упорядковані, всі з стрільбою, пістоletами, обмундировані... дві тисячі людей з мушкетами... На хоругвах всіх хрести, а на двох: на одній – св. Юрій, на другій – св. Михаїл. Біля кожної хоругви польська музика (котли, сурми, трубачі), а за самим Господарем турецька музика»¹⁴. Окрім того, сам Г. Дука : «...сидів на коні дуже красивім; шість ординарців коло нього в пурпурових жупанах із золотими пасами»¹⁵. С. Процький не залишив свідчень про конкретні бойові дії господарських військ на території України, а лише зазначив, що в липні дві тисячі мультян мали добувати кожен день воду для турків, і що 15 жовтня Г. Дука покинув османську армію¹⁶.

Заручившись підтримкою турецького султана та набувши значний міжнародний авторитет, Г. Дука у 1678 р. знову займає посаду господаря Молдавського князівства. Зважаючи на особливе геостратегічне положення Молдавії, він намагається проводити гнучку зовнішньополітичну діяльність, що полягала (вже вкотре!) у посередництві між могутніми державами Східної та Південно-Східної Європи – Річчю Посполитою, Османською імперією та Московською державою. Цього разу Г. Дука пропонує свої дипломатичні послуги для замирення Росії й Туреччини, які з 1676 р. перебували в стані війни. При цьому молдавський господар хотів забезпечити інтереси своєї країни у ході турецько-польського конфлікту, зокрема влітку 1679 р. він писав королю Речі Посполитої Яну III Собеському, що якщо той поновить війну з Османською імперією, то і Молдавське, і Волоське князівства виступлять на боці Польсько-Литовської держави (!)¹⁷.

22 листопада 1678 р. відомий молдавський культурний і церковний діяч М. Спафарій, перебуваючи в Москві, звертається з листом до своїх племінників Івана й Степана в Молдавію, в якому піднімає питання щодо можливої участі Молдавського князівства як посередника в російсько-турецьких переговорах. Ті відразу повідомляють про таку цікаву пропозицію Г. Дуці. Розуміючи, що

¹³ Zródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678 / Wyd. F. Pułaski. - Warszawa, 1907. – S. 11 – 12.

¹⁴ Ibid. – S. 365.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества. – Кишинев, 1987. – С.228; Дамянь В. Казацко-молдавские отношения... - С.94.

Спафарій висловлює бажання офіційних кіл Москви, господар одразу ж висилає до Стамбула свого представника – логофета Мирона Костіна з дорученням дізнатися про наміри султана щодо укладення миру з царем¹⁸. За результатами поїздки Костін доповів Г. Дуці про бажання Османської імперії розпочати переговорний процес з Московським царством. Цю інформацію Г. Дука передав до Москви, і вже навесні 1679 р. до Молдавського князівства прибуває російський посол В. Даудов.

В особистій розмові з послом Г. Дука розповів йому про відсутність серед правлячої верхівки Османської імперії одностайної думки стосовно відносин з Московською державою. З одного боку, як зазначав молдавський князь, султан виступає за продовження війни, з іншого – існує думка великого візира, муфтія та окремих полків про необхідність припинення військових дій і укладення миру¹⁹. Окрім того, господар повідомив послові про те, що султан Мегмед IV Авджи незадовго до приїзду В. Даудова збирався відправити до Москви посланця з вимогою до царя відступити йому всю територію Українського гетьманату («якою володів Богдан Хмельницький»), але згодом відмінив цю місію. Натомість він наказав Г. Дуці направити до Москви своїх дипломатів, які мали обговорити з царем питання «передачі» України Османській імперії²⁰.

Г. Дука відразу ж розгортає активну діяльність, спрямовану на виконання важливого наказу свого протектора. 23 березня 1679 р. він пише лист до московського царя Федора Олексійовича з пропозицією прийняти свого посла І. Білевича²¹, а вже 5 травня того ж року останнього зустрічають у Посольському приказі Московської держави. Головною метою посольства було, як засвідчував сам Білевич, «...те, що господар його, бачачи між царською Величністю і Султаном Турським війну і кровопролиття і полон, задумав, щоб тую війну припинити і помирити»²². Разом з тим, основним завданням, яке ставили перед молдавським послом султан і господар, було «просити України і Києва»²³. Саме такий запис залишили в посольських книгах московські дяки, а тому не можемо погодитися з твердженнями Н. Смірнова та З. Вуйцика про те, що Туреччина вустами І. Білевича вимагала встановлення кордону між Москвою й Портою по Дніпру, а також давала згоду на відступлення Києва росіянам²⁴. Останнє було ініціативою молдавського господаря, який,

¹⁸ Stoicescu N. Lista marilor dregatori ai Moldovei (sec. XV-XVII) // Anuarul Institutului de istorie si arheologie. - Vol. 8. - Bucuresti, 1971. - P. 402.

¹⁹ Еремия И. Молдавско-русские политические связи во второй половине XVII века. Дис... канд. истор. наук. - Кишинев, 1987. - С. 148. Див. також: Eremia I. Hatmania domnilor moldovei la est de Nistru (1681 - 1703) // Revista de istorie. - №1. - 1994. - P.16 - 31.

²⁰ Там же.

²¹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVII в. Документы и материалы в трех томах. - Т. 3. - М., 1970. - С. 345.

²² Там же. - С. 44 - 47.

²³ Там же.

²⁴ Смирнов. Н. Россия и Турция в XVII-XVIII вв. - Т. 2. - М., 1946. - С. 164; Wójcik Z. Rzeczpospolita wobec Turcji. - S. 203.

на нашу думку, вів подвійну гру. З одного боку, за дорученням султана він мав вимагати всієї території України, а з іншого – заявляв, що за умови визнання його московським царем повноправним посередником (а не представником султана), він буде домагатися відмови Османської імперії від її бажання володіти Україною. Очевидно, слід підтримати висновки молдавського історика І. Єремії, який стверджував, що така позиція молдавської сторони під час місії І. Білевича визначалася тим, що «боярство... переслідувало мету мати Росію за гаранта автономії країни в системі Османської імперії»²⁵.

Після прийому в царя І. Білевич 12 травня 1679 р. одержав від нього грамоту, в якій, зокрема, відзначалося: «... і тобі б, Дуці воєводі, по цій нашій Царської Величності грамоті відати і по бажанню своєму між нами, великими государями, про дружбу і любов домовлятися. А захоче з нами Султан Турський бути в справжній дружбі і любові і тобі про те до нас... писати без промовчання»²⁶. Таким чином Москва погодилася на посередницьку роль Г. Дуки в турецько-російських переговорах. Одночасно з Білевичем до Молдавії вирушив український посол А. Уманський який за наказом царя і дорученням гетьмана І. Самойловича повинен був зустрітися з молдавським господарем і погодити деякі питання російсько-молдавських та українсько-молдавських стосунків. У липні 1679 р. А. Уманський звітував до Малоросійського приказу про свої розмови з Г. Дукою. Той настійливо радив царю і лівобережному гетьману йти «війною... у Волоську землю та турків, нічого не боячися, а відпору їм дати буде нікому»²⁷. Окрім того, Дука передав через Уманського два особистих листи до І. Самойловича, датованих 19 червнем 1679 р. У них він висловлював надію на встановлення миру між Османською імперією та Московською державою, а також прохав гетьмана надіслати до Молдавії ікони для православного монастиря в Четецеу²⁸. 22 червня Дука надіслав лист до Самойловича з проханням відрядити козацькі війська для зайняття м. Немирова, який не обороняється турками²⁹. З українським послом А. Уманським до Батурина приїхав також спеціальний представник молдавського господаря Г. Корецький. Він повідомив гетьману Самойловичу про спроби турків побудувати декілька фортець на Дніпрі, а також про надання султану Молдавією півтора тисяч чоловік та семисот возів.

У другій половині серпня Г. Дука, виконуючи султанський наказ знову відряджає до Москви І. Білевича. Дорогою до Росії той на деякий час зупиняється в гетьманській столиці Батурині, де має

²⁵ Еремия И. Молдавско-русские политические связи. – С. 150.

²⁶ Исторические связи. – Т. 3. – С. 52.

²⁷ Цит. за: Еремия И. Указ. соч. – С. 151.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

розмову з Самойловичем і передає йому лист від молдавського гетьмана А. Бухуша з проханням до українського правителя посприяти в справі укладення миру між Москвою та Стамбулом³⁰. Лівобережний гетьман, прислухавшись до порад молдавських сусідів, вручає Білевичу лист до царя, в якому рекомендує останньому якнайшвидше змиритися з султаном³¹.

Щоб пересвідчитися в щирості намірів господаря Г. Дуки, І.Самойлович ще навесні 1679 р. надіслав до Молдавії свого розвідника А. Лук'янова, який був за походженням молдаванином і служив козаком компанійського полку в лівобережній частині гетьманату. Той у червні того ж року повідомив до Посольського приказу, що Г. Дука одержав завдання від султана відрядити до Росії своїх послів з вимогою, «щоб царська величність уступив (Україну – Т.Ч) по Дніпру, а він, воєвода, може те у султана вчинити, що по його проханню султан до миру згоден»³². Повідомлення А. Лук'янова мало певний вплив як на характер зустрічі другого молдавського посольства, так і на ставлення московського уряду до посередницьких функцій Г. Дуки³³.

В інструкції, наданій І. Білевичу для переговорів у Москві, господар Дука висловив своє бачення проблеми міжнародно-правового становища Українського гетьманату. «**Україна, яка стала причиною усіх тих бід** (війн між Польщею, Туреччиною і Росією – Т.Ч), від правління того, якому випало тоді володіти нею (гетьману П. Дорошенку – Т.Ч.), і привів добровільно і піддався в підданство під велике царство турське, і прийняв бунчук і інші клейноди, і для того **Україну нині Турське царство ніякими мірами покинути не може**, тому що і поляки, які володіли дідично Україною, коли прийшли в договори з султаном між іншими договорами, коли дійшло до України, була вона в підданстві під солтаном, залишили і поляки так, щоб під ним же була (виділ. – Авт.)»³⁴ - відзначав Г. Дука, згадуючи про те, що, згідно з положеннями Бучацького договору 1672 р. і Журавненського перемир'я 1676 р. між Польщею й Туреччиною, Правобережна Україна відійшла в управління гетьмана П. Дорошенка під протекцією Османської імперії. Далі висловлювалось бажання, щоб московський цар уклав договір з султаном і «про Україну ніяку біду не вчинив»³⁵. Посол І. Білевич віз з собою також лист Г. Дуки до царя Федора Олексійовича, в якому було викладено умови, за яких султан погоджувався укласти мирну угоду з Москвою³⁶.

³⁰ Еремия И. Указ. соч. – С. 152.

³¹ Российский государственный архив древних актов в Москве (далі – РГАДА Москва). – Ф. 89. – Оп. 1. за 1678-1681. – Спр. 18. – Арк. 355.

³² Там же.

³³ Цит. за: Еремия И. Указ. соч. – С. 153.

³⁴ Исторические святы народов СССР и Румынии. - Т. 3. – С. 60.

³⁵ Там же.

³⁶ Там же. – С. 349.

Російська сторона не залишила без відповіді це звернення молдаван. Цар звернувся до гетьмана І. Самойловича з проханням допомогти в укладенні російсько-турецького чи російсько-польського договору. У зв'язку з цим, 28 жовтня 1679 р. в Батурині із спеціальною місією прибув дяк Є. Українцев. Варто зазначити, що вже з середини 70-х років XVII ст. український гетьман активно виступав за підписання миру з турецьким султаном³⁷. У розмовах правителя Українського гетьманату та російського урядовця піднімалося питання щодо відправлення українсько-російського військового контингенту до Молдавії. І. Самойлович заперечував можливість такого походу. Він звертав увагу посла Є. Українцева на велику відстань, яку треба було б подолати військам, а також «тому що Волоська земля а ще християни, но обаче під ігом і послушенством турським, і хоча на малий час приходом християнських сил і зрадіють, а побачать неприятеля, на християнські війська наступаючи і тоді нехотя будуть неприятелю допомагати... і тоді тим ратним людям вчинять тісноту...»³⁸. Одночасно з консультаціями в Україні московський цар відрядив до Криму послів І. Сухотіна та В. Михайлова, які мали за допомогою кримського хана запропонувати султану встановити кордон між обома володарями по р. Дністер, або, в крайньому разі – по р. Буг.

29 листопада І. Білевич виклав у Посольському приказі умови молдавського господаря. Основною з них була вимога Османської імперії віддати їй Україну в територіальних межах по р. Дніпро (отже – всю Правобережну Україну)³⁹. Після цього Білевич повернувся до Молдавії, але не сам, а з російським послом до Стамбула Н. Кудрявцевим. Той віз до Мегмеда IV Авджи листи, в яких говорилося, що цар згодний на переговори, але лише за посередництвом кримського хана⁴⁰. Таким чином Г. Дука по суті усувався від участі російсько-турецькому переговорному процесі. Однак молдавський господар і надалі був не проти виконувати окремі дипломатичні доручення як московського царя, так і турецького султана. Зокрема молдавські урядовці привозили листи російського посла Н. Кудрявцева зі Стамбула до Москви та доставляли до цих столиць різні відомості міжнародного характеру⁴¹.

На початку 1680 р. Г. Дука приймає в себе з високими дипломатичними почестями українського посла О. Турбаловича. Повернувшись до України, той вручив гетьману І. Самойловичу листи від господаря та інших молдавських урядовців із запевненнями в продовженні дружніх стосунків між обома країнами⁴². Окрім того, Г. Дука запропонував царю та гетьману делегувати своїх послів не в

³⁷ Соловьев С. История России. – Кн.3. – Т.ХІІІ. – Санкт-Петербург, 1896. – С. 850 – 852.

³⁸ Цит. за: Еремия И. Указ. соч. – С. 154.

³⁹ Исторические связи народов СССР и Румынии. – Т. 3. – С. 60.

⁴⁰ Еремия И. Указ. соч. – С. 155.

⁴¹ Исторические святы народов СССР и Румынии. – Т. 3. – С. 67.

⁴² РГАДА. – Ф. 124. – Оп. 1 за 1680. – Спр. 2. – Арк. 23, 28, 29-30.

Бахчисарай, а безпосередньо до Стамбула. Але Самойлович відкинув таку пропозицію, переконавши царя знову направити послів до Криму⁴³. Згодом молдавський господар приймає в себе гетьманського посла І. Сербина. У липні 1680 р. Г. Дука відрядив до України П. Михайлова, який у Батурині вів переговори з І. Самойловичем та московським стольником М. Головіним⁴⁴. Незважаючи на те, що Г. Дуку було усунуто від прямого посередництва в російсько-турецьких переговорах, перераховані вище факти переконливо засвідчують великий внесок молдавського господаря поряд з українським гетьманом І. Самойловичем у справу примирення між Стамбулом і Москвою.

З січня 1681 р. між Московською державою та Османською імперією було укладено Бахчисарайський мирний договір⁴⁵. Згідно з його положеннями, кордон між обома державами мав проходити по р. Дніпро, а землі Правобережної України («від Бога до Дніпра») мали залишатися пустими⁴⁶. Але в османському варіанті договору відзначалося: «...І по сю сторону Дніпра (Правобережжя. – Т.Ч.) бути величнішого... государя нашого Салтанової Величності під владою»⁴⁷. Зважаючи на те, що у квітні 1682 р. в Стамбулі за присутності російського посла П. Возніцина остаточно був затверджений саме цей варіант, землі великої частини Правобережної України (окрім Києва, Трипілля і Стайок) мали відійти під владу Османської імперії. Договір був укладений терміном на 20 років, однак він був перерваний антиосманським «Вічним миром» у 1686 р. між Москвою і Варшавою.

Саме молдавському господарю Георге Дуці з турецького боку довелося протягом кількох років впроваджувати положення Бахчисарайського миру на практиці – у червні 1681 р. від імені султана Мегмеда IV Авджи він стає правителем – воєводою/господарем/князем/гетьманом – великої частини Правобережної України. Певна стабілізація міжнародної ситуації у довголітньому територіальному спорі Речі, Посполитої, Московського царства і Османської імперії за Україну дозволило Високій Порті в економічному та військовому планах підготуватися до великого походу на Центральну Європу.

Taras Chukhlib

Ukraine in Istanbul's negotiations with Warsaw and Moscow through mediation the owner of Moldavia (1676 - 1681)

The article deals with the problem of the international division of the right-bank lands of the Hetmanate as a result of the Treaty of Zurawno, which was signed in 1676 by the Ottoman Empire and the Polish-Lithuanian Commonwealth. Much attention is given to the activities of George Ducas, the Moldavian prince, who made a great contribution to reunion Istanbul (Mehmed IV) and Moscow (Tsar Fedor

⁴³ Там же. – Ф. 123. – Оп. 1 за 1680. – Спр. 4. – Арк. 587.

⁴⁴ Там же. – Арк. 537.

⁴⁵ Чухліб Т. Бахчисарайський мир 1681 // ЕІУ. – Т.1. – К., 2003. – С.207; Його ж. Бахчисарайський мир 1681 р. // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. - Вип. 1. – К., 2009. – С.59.

⁴⁶ Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова посольства в Крым в 1680 г. для заключения Бахчисарайского договора. - Одесса, 1850. – С. 143-144.

⁴⁷ Там же. – С. 278 - 279.

Alekseevich) during the signing the Treaty of Bakhchisarai in 1681, and after that received the title of «master and governor of the Moldovan lands and Ukraine». The author analyses the position of Samoylovych's government on the events. In conclusion the author notes that if initially George Ducas was the intermediary on behalf of the Polish king John III Sobieski in the international negotiations, later he became the spokesman for the Ottoman Empire and on behalf of the Turkish sultan he was appointed the ruler of much of Ukraine.

Key words: Ukraine, the Ottoman Empire, George Ducas, John III Sobieski, Ivan Samoylovych, the Treaty of Bakhchisarai (1681).

Тарас Чухлиб

Украина в переговорах Стамбула с Варшавой и Москвой при посредничестве господаря Молдавского княжества (1676-1681гг.)

В статье раскрывается проблема международного разделения правобережных земель Украинского гетманата в результате Журавненского мира 1676 г. между Османской империей и Речью Посполитой. Особое внимание обращается на деятельность молдавского князя Георге Дуки, которому для получения титула «воеводы и хозяина Молдавских земель и Украины» пришлось приложить значительные усилия на дипломатическом фронте военно-политического противостояния Стамбула, Варшавы и Москвы. Ведь князь Г. Дука внес большой вклад в процесс примирения между султаном Мехмедом IV Авджи и царем Федором Алексеевичем при заключении Бахчисарайского мира 1681 г. Отдельно освещается позиция гетманского правительства Ивана Самойловича в тех событиях. Таким образом, если сначала Г. Дука выступал посредником в межгосударственных переговорах от имени польского короля Яна III Собеского, то впоследствии он становится выразителем интересов Османской империи и от имени турецкого султана объявляется правителем большей части Украины.

Ключевые слова: Украина, Османская империя, Георге Дука, Ян III Собеский, Иван Самойлович, Бахчисарайский мир 1681 г.

Рецензент: О.А.Бачинська, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

УДК 94(477) «1743-1775»

Володимир Полторац

СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ ЗАПОРОЗЬКО-ДОНСЬКИХ КОНФЛІКТІВ В ПРИАЗОВСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1743-1775 рр.

Системний аналіз усієї сукупності конфліктів дозволяє визначити не лише механізми виникнення та ескалації конфліктної ситуації, але й їхні функції. Поряд із деструктивними функціями, які є досить очевидними, кожен міжкозацький конфлікт ніс в собі можливість конструктивного вирішення проблем, що виникали у суспільному житті. Так, виділимо наступні позитивні функції запорозько-донських конфліктів: інформаційна; охоронна; інтегративна; норма-утворювальна (внаслідок розв'язання низки конфліктів, зокрема, у 1746-1752 рр. відбулась переоцінка норм і цінностей міжкозацьких взаємин, що призвело до загального їх поліпшення); стимулююча (конфлікти надали стимул розвиткові системи управління всередині козацьких спільнот, стали рушійною силою змін у регіональній політиці та скоригували їх ставлення до центральної імперської влади).

Ключові слова: Військо Запорозьке, Військо Донське, конфлікти, типологія, структура, приазовські землі, 1743-1775 рр.

Взаємини між народами і державами, релігійними та етнічними спільнотами, соціальними класами та економічними кланами, юридичними та фізичними особами давно стали предметом дослідження істориків. З одного боку такі взаємини є результатом безпосереднього контакту їхніх суб'єктів, з іншого несуть на собі відбиток уявлень та стереотипів, що сформувалися в них один про одного. Взаємини несуть в собі подвійну властивість – інтеграційну та конфліктну. Дана стаття має на меті розглянути структуру конфліктних взаємин запорозькими та донськими козаками у 1743-1775 рр. та типологію конфліктів.

Вперше до питання міжкозацьких взаємин звернулись їхні сучасники. Так, автор «Історії русів» яскраво змалював каральну експедицію донських козаків 1768 р., а А. Рігельман у своїх історичних дослідженнях чимало уваги приділив взаєминам козаків на початкових етапах існування козацьких спільнот. Пізніше А. Скальковський розглянув територіальний конфлікт 1743-1746 рр. між запорожцями і донцями і зробив висновок щодо прогматичних підстав його виникнення⁴⁸. Д. Яворницький називав міжкозацький конфлікт у своїх роботах «суперечкою», охарактеризував її як довготривалу і перманентну, пов'язав її невирішеність з питанням знищення Нової Січі⁴⁹. Н. Полонська-Василенко вдалася до виділення з проблеми територіального конфлікту 1743-1746 рр. питання ловлі риби запорозькими козаками на кубанському боці Азовського моря⁵⁰. Згодом В. Голобуцький розглянув цілу низку питань запорозько-донських взаємин означеного періоду, однак з політичних причин відмовився від дослідження конфліктів, що виникали між козаками⁵¹. По інакшому поставився до цього питання О. Пронштейн. Він докладно описав у своїх роботах територіальні суперечки козаків і пов'язав їх вирішення у 1746 р. із активізацією заселення закріплених за військом Донським земель між Кальміусом та Міусом донською старшиною⁵². Ю. Мицик та П. Сохань висловили свою думку з цього приводу і відзначили роль етнічної приналежності козаків та політики Російської імперії у виникненні та розв'язанні міжкозацьких конфліктів⁵³. Проте проблема типології та структури конфліктів так і не стала об'єктом спеціального дослідження.

Конфлікт – специфічний різновид соціальних взаємин, що являє собою зіткнення сторін з приводу реальної чи вигаданої розбіжності в інтересах, прагнення досягти своїх цілей за рахунок один одного.

⁴⁸ Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 296-298.

⁴⁹ Яворницький Д. Матеріали для історії запорожських козаків. – СПб., 1888. – С. VI.

⁵⁰ Полонська-Василенко Н. До історії останніх часів Запорозжя // Ї ж. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 57.

⁵¹ Голобуцький В. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734-1775). – К., 1961.

⁵² Пронштейн А. Історія Дона в XVIII веку. – М., 1961. – С. 66.

⁵³ Мицик Ю., Сохань П. Передмова // Архів Коша Нової Запорозької Січі. – К., 2000. – Т. 2. – С. 10.

Міжкозацькі конфлікти, що спалахнули з особливою виразністю у 1743 р. в Приазов'ї, носили характер не лише особистісний чи суспільний, але й політичний. Політичним конфліктом дослідники визначають форми політичних взаємин, для яких характерними є відкрите співставлення політичних інтересів і зіткнення соціально-політичних сил, що протистоять і дія яких спрямована на досягнення несумісних цілей. Особливу роль у політичних конфліктах відіграє протистояння у сфері влади та власності⁵⁴.

Для аналізу запорозько-донських конфліктів ми використали таку структуру конфлікту, яка дозволяє визначити об'єкт, предмет, опонентів, базу, етапи конфліктів, а також їхні функції.

Об'єктами міжкозацьких конфліктів у різні часи визначеного періоду були:

1. Території («ліси», «байраки», «річки», «коси», «степи», «землі» та інші «утіддя»): приазовські коси, багаті на рибу (географічно розділені морем на коси «кримської» та «кубанської» сторони); звірині утіддя азовського узбережжя та басейну його допливів Берди, Кальміусу, Міусу, Темерника тощо («байраки», «болохові місця» за тогочасною термінологією); пасовиська Північного Приазов'я;

2. Власність: викрадене майно;

3. Влада: право «суду та розправи» над населенням приазовських теренів; міграційні потоки з Гетьманщини та Слобідської України (під ними розуміємо і втікачів, які становили левову частку новоприбулого населення);

4. Економічні вольності (привілеї): торгівельна монополія на товаропотоки з Гетьманщини, Слобідської України, Османської імперії (сюди слід додати і право на торгівлю такими товарами, як сіль, вино, хліб).

Зазначимо, що конфліктні ситуації, які виникали між донськими козаками та запорожцями під час бойових дій, повстань, каральних акцій слід розглядати окремо, оскільки представники одного, або й обох військ були за різних обставин у цих конфліктах не опонентами, а засобами у руках російської влади.

Предметом міжкозацького конфлікту слід називати конкретне спірне питання, що потребувало розв'язання під час взаємин. Зазвичай предметом конфлікту була конкретна проблема, а люди, які намагались її вирішити спільними зусиллями, реагували один на одного як на перешкоду, що блокувала досягнення їхньої мети.

Опонентами або безпосередніми учасниками конфліктів були конкретні особи, які були представниками певних груп, класів і колективів. Так, з боку війська Запорозького серед учасників конфліктів можна назвати багатьох кошових отаманів, військових писарів, осавулів та судей, курінних отаманів, паланкових та похідних полковників, паланкових писарів, підписарків та осавулів, отаманів валок, промислів, інших гуртів, звичайних козаків,

⁵⁴ Степанова Н. Основи конфліктології. – Одеса, 2004. – С. 27.

посполитих і т. д. Військо Донське було також широко представлене у конфліктах – військовими отаманами, дяками, осавулами, похідними полковниками та старшинами, станичними отаманами, калмицькими мурзами, купцями, промисловцями, козаками, «озимейними», військовими «малоросіянами», бурлаками тощо. Представники обох спільнот доцільно було б у соціальному плані розділяти на три категорії населення – старшину, простих козаків та представників некозацьких верств населення вольностей військ Запорозького та Донського. Усіх учасників конфлікту виокремлюються безпосередні і непрямі, опосередковані учасники конфлікту.

Сукупність предмету та опонентів конфлікту складала його базу. Багато з міжкозацьких конфліктів пройшли латентну фазу – етап, коли вже існувала база ситуації, але ще не відбулося відкритої сутички опонентів. Наявність бази вже дозволяє казати про виникнення конфліктної ситуації, але перехід до наступної фази відбувався лише з виникненням реального приводу для конфлікту, який і призводив до конфліктного інциденту.

Типовим прикладом цього є територіальний конфлікт між військами Запорозьким та Донським, база якого виникла до 1743 р. Власне, суперництво за приазовські території простежується з XVI ст. (і не стихає досі – лінія фронту тепер відображає лінію розмежування між донськими та запорозькими козаками у 1746 р., а сучасний державний кордон між Росією та Україною близький до територіальних меж Війська Запорозького у 1743-1746 та 1772-1775 рр.). Перманентно виникали яскраві конфліктні ситуації у міжкозацьких взаєминах, наприклад спроба запорожців у 1638 р. захопити владу у здобутому спільними козацькими зусиллями Азові. Або винищення донцями у 1717 р. на р. Кальміус запорозької промислової ватаги. Однак своєрідними етапами виникнення конфлікту у 1743 р. стало декілька подій:

- перехід запорожців під захист російської держави 1734 р.;
- завершення російсько-турецької війни і повоєнна стабілізація в регіоні;
- розмежування володінь обох імперій від Південного Бугу до Північного Кавказу, проведене у 1741-1742 рр.;
- сподівання старшини та козаків обох спільнот на отримання цих земель згідно наданих раніше російською владою гарантій.

Отже, предметом цього конфлікту стали території, статус яких не був визначений. Опонентами спочатку стали численні запорозькі та донські підприємці, які розпочали (очевидно, відновили) активну економічну діяльність в регіоні. В результаті виникла база конфлікту, оскільки представники обох сторін претендували на абсолютне володіння зазначеними землями. Не забарився і привід – донські козаки почали масово грабувати запорозьких підприємців на Міусі⁵⁵. У відповідь Кіш

⁵⁵ Матеріали для історії Запорозжя в XVIII в. // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 20. – С. 83.

надіслав туди полковника Василя Максимовича Кишенського з командою для наведення порядку⁵⁶, а фактично – для силового вирішення конфлікту. Інцидент з проголошенням Кишенським себе «міуським» полковником, а також іншими його діями призвів до подальшого поглиблення конфлікту. Саме після цього інциденту сторони усвідомили наявність конфлікту та почали шукати засоби для його вирішення. Були усвідомлені також і інтереси спільнот (тобто потреби опонентів) та сформована офіційна позиція (тобто, вимоги та побажання) військ.

Початок відкритого конфлікту супроводжувався застосуванням опонентами супротивних конфронтаційних дій. Поведінкова сторона таких взаємин відзначалась багатоманітністю форм – погрози, звинувачення, пряма агресія та насильство тощо. Наведемо декілька прикладів конфліктних дій. Так, у травні 1745 р. ротмістр азовського полку Василь Виногоров був обляаний «скверною бранью» з боку кальміуського полковника Т. Постернякова та паланкового писаря О. Сукура⁵⁷. У квітні 1746 р. на піку протистояння донський отаман Данило Єфремов погрожував запорозькому депутату, присутньому у Черкаську, при особистій зустрічі повісити запорозького кошового отамана⁵⁸. Лайки та погрози перейшли в активну фазу і донські козаки організовано вчинили декілька військових акцій проти запорозьких підприємців, що мешкали в межиріччі Кальміусу та Міусу. У найбільшій взяли участь 1 000 піших донських козака на 16 легких човнах, 600 кінних калмиків «з усіма потрібними для стрільби припасами ніби з неприятелем для баталії», причому була навіть знищена пересувна запорозька церква⁵⁹.

Засоби конфліктів характеризують типові ресурси і заходи, які використовували суб'єкти конфліктної взаємодії. В конфліктах обидві сторони використовували найрізноманітніші засоби впливу на опонента, найважливішим з яких стало залучення до вирішення конфлікту російської влади як арбітра. Центральна імперська влада зіштовхнулася з проблемою дестабілізації ситуації в регіоні та неспроможністю зарадити проблемі традиційними раніше засобами. Створювані слідчі комісії переважно працювали неефективно, оскільки обидві конфліктуючі сторони саботували їх діяльність. Розмежування згідно указу від 30 квітня 1746 р. земель військ по Кальміусу влаштувало тільки донську сторону і лише де-юре закріпило за нею правобережжя цієї річки. Натомість запорозька сторона продовжувала претендувати на східне Приазов'я до 1775 р., використовуючи у свої боротьбі за землі такі методи, як пошук історичних аргументів (зокрема, т. зв. універсалу Богдана Хмельницького 1655 р.⁶⁰), самозахоплення

⁵⁶ Центральний державний історичний архів в м. Київ (далі - ЦДІАК). – Ф. КМФ-9. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 1.

⁵⁷ Эварницкий Д. Источники для истории запорожских козаков. – Т. 2. – Владимир, 1903. – С. 1559.

⁵⁸ Там саме. – С. 1579.

⁵⁹ Там саме. – С. 1580.

⁶⁰ Голобуцький В. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734-1775). – К., 1961. – С. 35.

землі (восени 1772 р. кальміуський полковник П. Велегура об'їхав терени володінь паланки часів його попередника Кишенського та засвідчив існування старовинних межових знаків запорозьких володінь по р. Міусу⁶¹) і т. д.

Існує багато різних підходів до типологізації конфліктів. В залежності від досліджуваних етапів конфліктів, можемо поділити їх за певними ознаками:

- на етапі виникнення – на стихійні та заплановані (спровоковані та ініціативні);
- на етапі розвитку – на короткочасні, тривалі та затяжні (які зайшли у безвихідь);
- на етапі усунення – на керовані, погано керовані та некеровані;
- на етапі затухання – на спонтанно припинені, припинені засобами, віднайденими самими учасниками конфлікту, а також вирішені за втручання зовнішніх сил.

Досить плідним видається типологія конфліктів, в основу якої покладена характеристика опонентів, які взяли участь в ситуації. Так, виділимо міжособистісні, міжгрупові та міжвійськові конфлікти. Розгортатись конфліктна ситуація могла як горизонтально, так і діагонально. Тобто, засвідчені конфлікти між запорозькими козаками та їх групами з військовою старшиною війська Донського і навпаки.

Системний аналіз усієї сукупності міжкозацьких конфліктів дозволяє визначити не лише механізми виникнення та ескалації конфліктної ситуації, але й їхні функції. Поряд із деструктивними функціями, які є очевидними, кожен міжкозацький конфлікт ніс в собі можливість конструктивного вирішення проблем, що виникали у суспільному житті. Так, виділимо наступні позитивні функції запорозько-донських конфліктів:

- інформаційна (завдяки конфліктам представники запорозької та донської старшини отримали інформацію про невідкладні проблеми; це позитивно відобразилося на практиці захисту прав і вольностей козацтва у боротьбі з сусідами, причому донським козакам вдалося свій досвід вирішення міжкозацьких конфліктів використати на практиці у боротьбі з зазіханням на військові землі російських фортець та інших сусідів);
- охоронна (конфлікти сприяли частковому розрядженню напруженості між запорожцями та донцями);
- інтегративна (конфлікти підсилили внутрішньогрупову згуртованість запорозьких та донських козаків, вказали необхідність спільно відстоювати свої інтереси);

⁶¹ ЦДІАК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 319. – Арк. 5.

- нормо-утворювальна (внаслідок розв'язання низки конфліктів, зокрема, у 1746-1752 рр. відбулась переоцінка норм і цінностей міжкозацьких взаємин, що призвело до загальної деескалації);

- стимулююча (конфлікти надали стимул розвитку системі управління всередині козацьких спільнот, стали рушійною силою змін у регіональній політиці Січі та Черкаська та скоригували їх ставлення до центральної імперської влади).

Р.Дарендорф свого часу стверджував, що «той, хто уміє справитися з конфліктами шляхом їх визнання та регулювання, бере під контроль ритм історії. Той, хто втрачає таку можливість, одержує цей ритм у вигляді супротивника»⁶². Донська старшина була краще пристосована до реалій життя у Російській імперії, вона раціональніше використовувала ті методи та засоби досягнення своїх цілей, які в тих умовах у більшості випадків досягали успіху. Підтримка Російською імперією етнічно російського донського козацтва підтверджує той факт, що запорозькі козаки, а разом з ним і українці взагалі, були сторонніми у тілі імперії. Конфлікти між запорожцями та донцями засвідчили розбіжності у парадигмі двох типів козацьких спільнот, двох слов'янських народів. Відбулося зіткнення не лише представників двох старшинських кланів, але й ідейна боротьба двох моделей розвитку козацтва, двох суспільних та національних моделей. Формальна перемога донської моделі не свідчить про її глибинні переваги, а скоріше говорить про вищий рівень її пристосування до абсолютистської форми правління, до правил гри бюрократичної системи. Фактична ж перемога запорозької «зимівничої» (хуторянської) моделі заселення та освоєння південних земель над «громадською» (станичною) донською, а згодом закріплення частини спірних земель за Україною, засвідчили часткову перемогу Запорожжя у численних міжкозацьких суперечках XVIII ст.

Volodymyr Poltorak

**Structure and typology of zaporozhia-don Cossaks
conflict in Azov lands 1743-1775**

The relationship between peoples, religious and ethnic communities, social classes and economic clans, corporations and individuals are the result of direct contact of their subjects, and bear the imprint of perceptions and stereotypes that formed them about each other. They have a double feature - integration and conflict. This article aims to examine the structure and typology of conflict relations Zaporozhian and Don Cossacks in the 1743-1775.

A systematic analysis of the entire set of conflicts to determine not only the mechanisms of emergence and escalation of the conflict, but their functions. Along with destructive features that are well documented, each mizhkozatskyi conflict carried the possibility of constructive solutions to problems encountered in public life. Thus, we distinguish the following positive features Zaporozhya-Don conflicts:

- *information (due to conflicts, the Zaporozhian and Don officers received information about the immediate problem, it positively influenced the practice of protecting the rights*

⁶² Цит. за: Степанова Н. Основи конфліктології. – Одеса, 2004. – С. 35.

and liberties of the Cossacks in the fight with the neighbors, and the Don Cossacks succeeded his experience in dealing with conflicts *mizhkozatskyh* used in practice to combat attacks on military land Russian fortresses and other neighbors);

- security (conflicts led to partial discharge of tension between Cossacks and stems)
- integrative (conflicts intensified intra cohesion Zaporozhye and Don Cossacks, indicated the need to jointly defend their interests);
- legislative (due to settlement of a number of conflicts, particularly in the years 1746-1752. Reevaluation held norms and values of relations, which led to the total improvement);
- incentive (incentive conflicts provide development management system within the Cossack communities become agents of change in regional policy and have adjusted their attitude to the central imperial power).

Don Cossack Starshyna was better adapted to the conditions of the Russian Empire. She used the rational methods and means to achieve their goals, which in those conditions in most cases succeeded. Support ethnically Russian Empire Don Cossacks shows that the Cossacks, and with it the Ukrainian general were a foreign body in the body of the empire. Conflicts between Cossacks and stems showed differences in the two types of paradigm Cossack communities, the two Slavic nations. There was a clash not only representatives of the two oligarchic clans, but also the ideological struggle between two models of the Cossacks, two social and national models. Formal victory Don model indicates a higher level of adaptation to the absolutist form of government, the bureaucracy rules. In fact, the victory Zaporozhian settlement model and development of the southern lands of the «public» (Village) Don and then fixing of the disputed land for Ukraine, Zaporozhye witnessed a historic victory in numerous disputes XVIII.

Key words: Zaporozhian Army, Don Army, conflicts, typology, structure, Azov land, 1743-1775.

Володымыр Полторац

Структура и типология запорожско-донских конфликтов в Приазовских землях в 1743-1775 гг.

Системный анализ материалов, на которых написана статья, всей совокупности конфликтов позволяет определить не только механизмы возникновения и эскалации конфликтной ситуации, но и их функции. Наряду с деструктивными функциями, которые являются достаточно очевидными, каждый конфликт нес в себе возможность конструктивного решения проблем, возникающих в общественной жизни. Так, выделим следующие положительные функции запорожско-донских конфликтов: информационная; охранная; интегративная; нормо-образовательная (вследствие решения ряда конфликтов, в частности, в 1746-1752 гг. состоялась переоценка норм и ценностей мжккозацьких взаимоотношений, привело к общему их улучшения); стимулирующая (конфликты оказали стимул развитию системы управления внутри казачьих сообществ, стали движущей силой изменений в региональной политике и скорректировали их отношение к центральной имперской власти).

Ключевые слова: Войско Запорожское, Войско Донское, конфликты, типология, структура, приазовские земли, 1743-1775 гг.

Рецензент: Т.В.Чухліб, д.і.н., провідний науковий співробітник (Інститут історії України НАН України).

Анатолій Хромов

**ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ ШОСТАК – ОДЕСЬКИЙ
ПОЛІЦМЕЙСТЕР (1839-1841 РР.), НАКАЗНИЙ ОТАМАН
ДУНАЙСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА (1847-1854 РР.),
ВІЙСЬКОВИЙ КОМЕНДАНТ ОДЕСИ (1854-1868 РР.)**

У статті на основі архівних та друкованих матеріалів висвітлені основні факти з життя Олександра Шостака – одеського поліцмейстера, наказного отамана Дунайського козацького війська, військового коменданта Одеси.

Ключові слова: Олександр Шостак, козацтво, одеська міська поліція, поліцмейстер.

Історія Південної України, іррегулярних козацьких військових формувань XIX ст. та біографії місцевих керівників є одними із перспективних тем для історичних досліджень та архівних пошуків. Підтвердженням цієї тези може слугувати життя та діяльність генерал-майора Олександра Андрійовича Шостака – одеського поліцмейстера та наказного отамана Дунайського козацького війська.

Рід Шостаків є одним із славетних українських козацьких родів і його представників можна простежити від кінця XV ст. на теренах Київщини та серед запорозької старшини XVIII ст.⁶³ На початку XIX ст. на південноукраїнських землях стали відомими декілька представників цього роду. А вже на кінець XIX ст. списки військових та цивільних чиновників Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства включають у себе декілька десятків осіб із прізвищем Шостак⁶⁴.

На сьогоднішній день біографія О.А.Шостака залишається не до кінця вивченою та повною «білих плям» та дискусійних тверджень. Разом з тим, більшість фактів можна документально підтвердити та, в цілому, життя та діяльність відомого одеського поліцмейстера має окреслені рамки.

Майбутній наказний отаман Дунайського козацького війська, О.А.Шостак народився на початку XIX ст. на півдні України, скоріше за все в Одесі або у Криму. Ймовірно його батьком був Андрій Ілліч Шостак (1758-1816 рр.) – таврійський віце-губернатор у 1802-1816 рр., який до того ж, разом з братом Антоном Іллічем, був відомим одеським будівельним підрядником.⁶⁵ Ще одним рідним дядьком Олександра Андрійовича міг бути Григорій Ілліч Шостак – головний

⁶³ Гончарук Т.Г. Роль представників українських козацьких родів в історії Одеси кінця XVIII – першої половини XIX ст. // Одеса козацька. – Одеса, 2008. – С. 98-100.

⁶⁴ Хромов А.В. Представники козацького роду Шостаків в історії іррегулярних військових формувань на Півдні України в XIX ст. // Военна історія Наддніпрянщини та Донщини. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 192.

⁶⁵ Хромов А.В. Південноукраїнське козацтво XIX ст: урядові задуми, проекти, втілення (Праці державного архіву Одеської області . Т. XXXIX). – Одеса: Видавець СПД Бровкін О.В., 2014 – С.55-56.; Гончарук Т. Г. Антон Ілліч Шостак — захисник торговельних інтересів Одеси в першій чверті XIX ст. // Українське козацтво у вітчизняній та загальноукраїнській історії. Міжнародна наукова конференція: тези доповідей. — Одеса, 2005; Т.Г.Гончарук. Роль представників українських козацьких родів в історії Одеси кінця XVIII – першої половини XIX ст.//Одеса козацька. Наукові нариси. Вид. друге, змінене та доповнене. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.107.

підрядник шпиталів Молдавської армії за часів російсько-турецької війни 1806-1812 рр., автор нереалізованого проекту 1812 р. створення Дунайського козацького війська⁶⁶.

Зростав Олександр Андрійович Шостак у великій родині. Цікаво, що два брати Олександра Андрійовича Шостака теж свого часу обіймали посади поліцмейстерів. Зокрема не менш відомими були генерал-лейтенант, тифліський поліцмейстер Андрій Андрійович Шостак (1816-1876 рр.),⁶⁷ полковник, феодосійський та бахчисарайський поліцмейстер Яков Андрійович Шостак (1813-1878 рр.)⁶⁸.

О.А.Шостак брав участь у військових кампаніях російської армії під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр. та придушення повстання у Польщі в 1830-1831 рр.⁶⁹ Після повернення до Одеси через деякий час вступив на поліцейську службу. Одне із перших свідчень про перебування у лавах одеської міської поліції людини на прізвище Шостак датується 1835 р.⁷⁰ А архівні документи свідчать про те, що вже у 1834 р. О.А.Шостак згадується як тимчасово виконуючий обов'язків одеського поліцмейстера⁷¹.

У 1839 р. О.А.Шостак був призначений на посаду одеського поліцмейстера. За три роки перебування на високій посаді цей представник знаного козацького роду встиг щиро полюбитися одеситам. Сучасник описує полковника О.А.Шостака людиною із «...гарною, молодецькою поставою, сердечною добротою та люб'язністю у поводженні із публікою», але водночас начальник одеської поліції мав сумнозвісну звичку до азартної гри в карти та нездолану пристрасть до грандіозних полювань⁷². Архівні документи значно доповнюють відомості про службову діяльність поліцмейстера О.А.Шостака. Зокрема він проводив активні заходи до зменшення чисельності жебраків на вулицях міста. Спираючись на норми Статуту про попередження та припинення злочинів, поліцмейстер вимагав від магістрату дати доручення міщанським товариствам передавати на опіку рідні усіх немічних, літніх, покалічених міщан, які були затримані за жебракування⁷³. Під особливий контроль одеської поліції потрапили також роми (цигани). За дорученням Херсонського губернського правління канцелярія одеського поліцмейстера збирала в 1839 р. відомості про ромів які записані до міщан м. Одеси: хто і де проживав у місті, якою діяльністю займалися, чи легальні ці види діяльності⁷⁴.

⁶⁶ Хромов А.В. Проект створення Дунайського козацького війська 1812 р. та ставлення до козацтва місцевого керівництва Бессарабії // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : зб. наук. пр. – Одеса: Фенікс, 2008. – Вип.3. – С.159-163.

⁶⁷ Список генералам по старшинству. – Исправлено по 1 января 1876 г. – СПб.: Воен. тип., 1876. — С. 275.

⁶⁸ Адрес-календарь, или общий штат Российской империи на 1847 год. В 2-х частях. СПб., 1847. – С.205

⁶⁹ Бачинська О.А. Дунайське (Новоросійське) козацьке військо. 1828-1868 рр. До 170-річчя заснування. – Одеса: Астропринт, 1998. – С.72

⁷⁰ Архив князя Воронцова. – М., 1893. – Т. 39. – С.112.

⁷¹ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.2 – Оп.1. – Спр.120. – Арк.72.

⁷² Чижевич О.О. Город Одесса и одесское общество // Из пришлого Одессы. – Одесса, 1894 – С.65-72.

⁷³ ДАОО. – Ф.4 – Оп.15. – Спр.352. – Арк.1-16.

⁷⁴ Там само. – Ф.4. – Оп.15. – Спр.389. – Арк.1-53.

Крім того збереглися відомості про справи, які одеський поліцмейстер розслідував особисто, деякі з них мали курйозний відтінок, анекдотичні результати. Так, у січні 1839 р. за дорученням генерал-губернатора полковник О.А.Шостак провів слідство у надзвичайно важливій справі, яка ставила під загрозу здоров'я багатьох одеситів. Місцева влада була занепокоєна продажем на ринках Одеси дичини у напівживому стані, схожому на отруєння. Поліцмейстер О.А.Шостак особисто віднайшов мисливців та перевірів, що дрохв, диких голубів та куликів приманюють настояним у горілці горохом. Отже, на ринках, продавали просто сп'янілу птицю, про що і було відрепортовано генерал-губернаторові⁷⁵. Але значну частину робочого часу та зусиль поліцмейстер мав витратити на адміністративну роботу та бюрократичні процедури. Не міг стати виключенням і О.А.Шостак, зберегалися документальні підтвердження контрактів одеської міської поліції та місцевих купців на поставку харчів та фуражу для потреб поліцейських та пожежних команд, за його підписом⁷⁶.

Окремо стоїть питання про рівень злочинності в Одеському градоначальстві за часів поліцмейстера О.А.Шостака. Спробою до ілюстрації криміногенної ситуації у місті є використання відомостей про надзвичайні події у губерніях та градоначальствах, які надсилались двічі на місяць до канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора. Відразу зазначимо, що ці відомості не завжди коректні. Так, відомості про незначні крадіжки іноді подаються на загальну суму, без уточнення кількості випадків. Рівень убивств теж невисокий, але водночас високі показники знахідок тіл без ознак насильницької смерті, що можна пояснити низьким рівнем розвитку тогочасної медичної експертизи.

**Відомості про надзвичайні події
в Одеському градоначальстві у 1839-1841 рр.**

Подія	1839 р.	1840 р.	1841р.	За три роки
Пожежа	16	13	24	53
Нещасні випадки (смерть)	35	38	76	149
Нещасні випадки (каліцтво)	10	13	5	28
Знахідки тіл без ознак насильницької смерті	11	6	11	28
Підкидання немовлят	34	17	33	84
Вбивства	-	1	1	2
Самогубства	5	4	3	12
Крадіжки та шахрайство	19	34	22	75
Розбій та заподіяння тілесних ушкоджень	4	3	-	7
Всього	134	129	175	438
<i>Таблицю складено автором за архівними документами: ДАОО. – Ф.1. – Оп.191 за 1839 р. – Спр.64, Оп.192 за 1840 р. – Спр.37, Оп.192 за 1841 р. – Спр.29.</i>				

⁷⁵ ДАОО. – Ф.1. – Оп.191. – Спр.64 за 1839 р. – Арк.4.

⁷⁶ Там само. – Ф.4. – Оп.15. – Спр.45. – Арк.1-47.

У 1844-1846 рр. полковник О.А.Шостак перебував на посаді чиновника з особливих доручень при новоросійському і бессарабському генерал-губернаторові, а у 1847 р. був призначений на посаду наказного отамана Дунайського козацького війська. Це був не перший випадок, коли командувачем цього іррегулярного військового формування призначався колишній одеський поліцмейстер. Одним із попередників О.А.Шостака був генерал-майор С.Т.Василевський, який теж спочатку, у 1824-1831 рр., перебував на посаді одеського поліцмейстера, а пізніше, у 1836-1846 рр., був на чолі дунайського козацтва⁷⁷.

Наказний отаман О.А.Шостак управляв військом у руслі політики своїх попередників генерал-майорів С.Т.Василевського та М.М.Тухачевського направлени на поліпшення життя дунайських козаків. Він продовжив процес розбудови станиць, поліпшував внутрішню дисципліну, відкрив тимчасовий військовий козацький шпиталь у Аккермані⁷⁸.

Головною проблемою Дунайського козацького війська протягом всього часу залишалась постійна нестача земель, в наслідок чого козаки недотримували встановлені норми земельних паїв, а військо перебувало у стані економічної стагнації. Наказні отамани майже щорічно звертались до генерал-губернаторів з проханням збільшити територію війська за рахунок сусідніх орних земель, лісів, рибних ловів, не був виключенням і О.А.Шостак. Ще на початку 1847 р. наказний отаман М.М.Тухачевський подав проект, в якому пропонував додати до складу війська села Аккерманського та Ізмаїльського повітів: Рощу, Ганкишлу, Паланку, Тудорово, Коркмази, Каплани, Іванівку, Царичанку, Василівку, Покровку, Кислицю, Вилкове, а також Карамахмет та Жебрієни (сучасні села Шевченкове та Приморське Кілійського району Одеської області). Також пропонувалось передати війську дунайські острови Леті і Четал та дозволити соляні промисли на озерах Бессарабії⁷⁹. Справа в тому, що станиці Дунайського козацького війська були віддалені одна від одної і знаходилися далеко від значних річок. Наказний отаман О.А.Шостак у 1850 р. констатував, що «...жодна частина господарства... війська не може бути покращена, бо дунайці окрім нестачі землі ще й не мають необхідних угідь: лісу та рибних ловів».⁸⁰ Якби був реалізований проект М.М.Тухачевського, тоді наказний отаман О.А.Шостак очікував, що Дунайське козацьке військо могло б укомплектувати чотири полки та надіслати один для служби на Кавказі. Проте уряд Російської імперії в середині XIX ст. не вважав

⁷⁷ Хромов А.В. Станіслав Тимофійович Василевський – Одеський поліцмейстер (1824-1831 рр.), Наказний отаман Дунайського козацького війська (1836-1846 рр.)//Архіви України. – Київ, 2014. – Вип.3 (291). – С.253-257.

⁷⁸ Бачинська О.А. Козацтво в «післякозацьку добу» української історії (кінець XVIII – XIX ст.). – Одеса: Астропринт, 2009. – С.152.

⁷⁹ Кошуляна І.І. «Ізмаїльський архів». – Ф. 755. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк.28-30.

⁸⁰ Там само. – Ф. 755. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк.17.

доречним подібне розширення козацького війська в Бессарабії. Незважаючи на всі спроби наказних отаманів земельний фонд війська не було збільшено. Після декількох невдалих спроб О.А.Шостак полишив спроби кардинально поліпшити матеріальне забезпечення керованого ним іррегулярного формування, яке вже пристосувалось до існуючих умов служби. Вільний час наказний отаман проводив у прикордонних станицях, цілими днями виїжджаючи на дунайські острови де влаштовував грандіозні полювання на диких кіз, лисиць та зайців. На ці «легендарні» полювання до генерал-майора О.А.Шостака приїжджали друзі із числа гвардійських офіцерів, одеських купців та чиновників.⁸¹

У 1854 р., у часи Східної (Кримської) війни генерал-майора О.А.Шостака було призначено військовим комендантом м. Одеси, а пізніше і всього новоутвореного Одеського військового округу. Перебуваючи на цих посадах до самої смерті у 1868 р., він одночасно займався благодійної діяльністю. Зокрема в 1854-1868 рр. генерал-майор О.А.Шостак обіймав посаду одного з директорів Одеського піклувального комітету про в'язниці⁸².

Не менш уславленими були діти О.А.Шостака. Зокрема, його сини гірничі інженери: Сергій Олександрович Шостак (1836-1893 рр.) служив по гірській частині в розпорядженні новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, після 1865 р. на Петербурзькому Монетному Дворі, потім у Товаристві Південно-Російської кам'яновугільної промисловості; Шостак Лев Олександрович (1820-1895 рр.) служив на Луганському заводі; дійсний статський радник Петро Олександрович Шостак (1839-1908 рр.) також служив на Луганському заводі, на будівництві чавуноноплавильного заводу в Бахмутському повіті (1859 р.), проводив геологічні дослідження в районі Алушти, в 1862 р. направлений в розпорядження новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, в 1871 р. був відряджений до Куяльницько-Гаджибейських соляних промислів; Андрій Олександрович Шостак (роки життя невідомі) служив на Луганському заводі; дійсний статський радник Михайло Олександрович Шостак (1847-1911 рр.) служив на Грушівському руднику в Області Війська Донського, мав відрядження по влаштуванню кам'яновугільної копальні на Донбасі (1871 р.), знаходився в тривалому відрядженні в Америці, Австралії, Африці для вивчення досвіду розробки золотих розсипів, з 1891 р. окружний інженер Тобольско-Акмолинського гірничого округу, Томського гірничого управління, з 1899 р. начальник Кавказького гірського управління.⁸³ Вірогідно, що ще одним сином Олександра Андрійовича Шостака був генерал-лейтенант Федір (Феодор)

⁸¹ Чижевич О.О. Город Одесса и одесское общество // Из прошлого Одессы. – Одесса: Типография А.Кирхиера, 1894 – С.69-72

⁸² Держархів Одеської області. – Ф.361. – Оп. 1. – Спр.236. – Арк.35.; Оп.2. – Спр.27. – Арк.39.

⁸³ Див.: Заблоцкий Е. М. Деятели горной службы дореволюционной России: Краткий биографический словарь. — СПб.: Гуманистика, 2004.- 269 с.

Олександрович Шостак – учасник російсько-турецької війни 1877-1878 рр., начальник штабу 8-го армійського корпусу.⁸⁴

Генерал-майор Олександр Андрійович Шостак протягом свого життя встиг проявити себе на декількох значних посадах Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства. Він став гідним представником славетного козацького роду і виховав гідне покоління нащадків. О.А.Шостак залишив по собі пам'ять як люб'язна, компанійська людина, але водночас відповідальний виконавець. Навіть вище згадані вади характеру (азартність, певна легковажність) органічно доповнювали образ улюбленця публіки, гедоніста та епікурейця.

Anatoliy Khromov

Olexander A. Shostak - Odesa police chief (1839-1841), otaman Danube Cossack Army (1847-1854), the military commandant of Odessa (1854-1868)

On the basis of archival and printed materials highlight the basic facts of the life of Alexandra Shostak - Odesa police chief, otaman of the Danube Cossack troops, the military commandant of Odesa.

It is proved that Alexander Shostak was a member of one of the famous Ukrainian Cossack families. Representatives of the family held high positions in the south of Ukraine in the 19th century. Probably his father was Andrew Shostak - Vice Governor Taurida Gubernia. Some of his brothers as well as he received the rank of general and served as Chief of Police of cities of the southern provinces of the Russian Empire.

Olexander Shostak implement a successful military and civilian careers. In memory of the people, he is known as a liberal and a bit eccentric Odesa police, Ataman of Danube Cossack Host, Military Commandant of Odessa.

The article made an analysis of its activities in these positions. Describe his achievements and failures. Referred to his actions in the field of philanthropy. For many years he was the director of the Odesa Committee on Trusteeship prisons. Provide a brief biographical information about his sons.

Key words: Olexander Shostak, Cossacks, Odesa City police, the police chief.

Анатолій Хромов

Александр Андреевич Шостак - одесский полицмейстер (1839-1841 гг.), наказной атаман Дунайского казачьего войска (1847-1854 гг.), военный комендант Одессы (1854-1868 гг.)

В статье на основе архивных и печатных материалов освещены основные факты из жизни Александра Шостака - одесского полицмейстера, наказного атамана Дунайского казачьего войска, военного коменданта Одессы.

Ключевые слова: Александр Шостак, казачество, одесская городская полиция, полицмейстер.

Рецензент: О.А.Бачинська, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

⁸⁴ Див.: Список Генерального штаба, Исправ. на 01.06.1911. – СПб, 1911.

ПРОЕКТИ ІТАЛІЙЦЯ КАРЛА РОККО З БЛАГОУСТРОЮ ОДЕСИ (середина ХІХ ст.)

У статті на основі архівних документів розглядається питання діяльності італійського купця Карла Рокко в Одесі у середині ХІХ ст. Особлива увага присвячена його проектам з благоустрою міста з метою створення більш сприятливих умов для економічного розвитку Одеси.

Ключеві слова: Карл Рокко, Одеса, італійці, водопровід, купці.

В українському суспільстві все гостріше постає проблема благоустрою міст. Відтак актуальними стають наукові дослідження, пов'язані з з'ясуванням її історичних проявів, напрямків, об'єктів і суб'єктів. Доволі специфічними, по-своєму своєчасними, в умовах намагання влади залучити бізнес, зокрема іноземний, до розбудови інфраструктури, є питання діяльності іноземних купців, підприємців, банкірів в містах півдня України в ХІХ ст. Одеса як найбільше і найрозвинутіше місто того часу в Україні, місто з потужною іноземною громадою, може дати багато прикладів таких діячів. Одним з найактивніших купців середини ХІХ ст. в Одесі і разом з тим забутий сьогодні був Карл Рокко.

Постать Карла Рокко є маловідомою в українській історіографії й згадувалась лише при переліку заможних купців, тоді як до висвітлення його біографії не звертався жоден з науковців. У зарубіжній історіографії вперше діяльність К.Рокко була розглянута в монографії професора Торонтського університету Анни Маколкін⁸⁵. Така скромна увага до такої значної і цікавої постаті пояснюється обмеженістю джерельної бази, яка в основному складається з документів Державного архіву Одеської області.

Італійці з'являються в Одесі з дня заснування міста. Вони складали у відсотковому співвідношенні незначний прошарок населення. Так, у 1827 р. в місті проживало 32995 осіб, у тому числі 3498 іноземців (10,6%), серед яких вихідці з різних італійських держав становили 0,96% (334 чол.): Неаполітанське королівство – 100 осіб (0,3%), Сардинське королівство – 68 осіб (0,2), Італія – 159 осіб (0,45%), Тоскана – 7 осіб (0,01%)⁸⁶. У 1834 р. кількість іноземців складала 5174 осіб, серед них італійців 28% або 1 016. при загальній кількості населення 61 899 осіб⁸⁷. Через три роки в Одесі проживало близько 1600 вихідців з Апеннінського півострова⁸⁸. Але не зважаючи на таку кількість, в перші тридцятиліття ХІХ ст. комерційна, суспільна та культурна діяльність італійської громади

⁸⁵ Makolkin A. A history of Odessa. The last Italian Black Sea Colony. - Lewiston: Edwin Mellen Press, 2004. - 260 p.

⁸⁶ Діанова Н.М. Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець ХVІІІ ст. – 1861 р.): дис...к.і.н.: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. - Одеса, 2003. - С.159.

⁸⁷ Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці ХVІІІ - у першій третині ХІХ ст. – К., 2004. - С. 108.

⁸⁸ Скальковский А.А. Первое тридцатилетие истории г. Одессы. 1795-1825. – Одесса, 1837. – С. 155.

була настільки помітною і значною, що італійська мова досягла широкого розповсюдження: нею дублювалися вивіски крамниць і назви вулиць, італійська стала мовою бізнесу та викладалась в середніх учбових закладах.

Приїзду до міста такого активного проширення італійського населення сприяли заходи російського уряду спрямованого на залучення іноземців та їхнього капіталу з метою перетворити Одесу на важливий центр у зовнішній торгівлі. Цього вдалося досягти головним чином завдяки розбудові порту і дії порто-франко – вільної безмитної торгівлі у порту та спеціальній приморській зоні. Такі заходи сприяли притоку іноземного капіталу, розвитку зовнішньої торгівлі, відкриття іноземцями фінансових установ та фірм. На середину XIX ст. Одеса стала головним чорноморським портом Російської імперії. А в 1847 р. одеський порт вийшов на перше місце в Європі за експортом зерна⁸⁹. Водночас завдяки іноземцям Одеса набуває рис культурного центру, типового європейського міста з усіма характерними атрибутами.

Розквіту Одеси сприяла і діяльність італійських купців. Першим етнічним італійцем, з якого почалося формування в місті заможного італійського купецтва, став Стефан Вентурі, який прибув до міста в 1794 р. Слідом за Вентурі у місті відкрили свою торговельну справу Карло Сервіо, Сістріо дель Сассо, брати Вінченцо і Луїджі Лоровичі, Джакомо Тассара, М. Джустанні, П'єтро Регуччіо, Марко Кароніо та неаполітанський генеральний консул Гаetano Гульємуччі⁹⁰. Італійські неогоціанти разом з греками обслуговували основний вантажопотік українсько-італійської торгівлі. Для цього ними створювалися купецькі контори, які на початку були представництвами фірм, що знаходилися на Апеннінах, а згодом перетворилися на самостійні комерційні осередки. Для відкриття філій торговельних контор італійські неогоціанти переміщували до чорноморських портів частину капіталів, які вкладали в нерухомість, закупівлю зерна та іншої експортної продукції. У 1854 р. в Одесі існувало 32 італійських торгових домів. Найбільшими серед них були фірми І. Тработті, братів Рокко, братів Раллі, братів Бубба⁹¹.

Комерційні інтереси італійців зосереджувалися також на організації міського будівництва та поліпшення інфраструктури задля створення ліпших умов ведення бізнесу. Найбільш активними і масштабними можна вважати спроби Карла Рокко - співвласника відомого в Російській імперії та закордоном банку «Брати Рокко». Він походив із відомого у підприємницьких колах роду з Генуї, який володів одним з найстаріших Casa del Commercio – прародительці торгового дому в Одесі. До Одеси Карл Рокко приїздить у 40-х рр. XIX ст. й створює купецьку контору, що займалася експортом зерна

⁸⁹ Шевченко В. Приватне банкірське підприємство в Одесі (XIX – початок XX ст.). – К., 2010. – С. 38.

⁹⁰ Скальковский А.А. Первое тридцатилетие. – С. 290.

⁹¹ Makolkina A. A history of Odessa. The last Italian Black Sea Colony. – P.114.

до Західної Європи і знаходилась на вулиці Преображенській, у приватному будинку родини⁹². Брати Рокко разом із ще одним італійцем Яковом Порро були найбільшими зерноторгівцями у місті, кораблі яких доставляли зерно в Неаполь і Геную, а також в Марсель і Лондон⁹³.

Карл Рокко як більшість заможних купців Одеси займався благодійністю. Він разом із Анджелом Анатрою був причетним до створення Італійського благодійного товариства в Одесі. Воно було засноване італійцями Антоніо Сімоні, К. Чіпріані, Г.Б. Боссаліні, Карло Рокка і Луїджі Галлеано в жовтні 1863 р. В цей же час був затверджений й статут товариства. Свою діяльність товариство розпочало у 1864 р⁹⁴.

Італійське благодійне товариство мало субсидію від італійського уряду в 1000 лір. Ще тисячу і більше воно отримало від братів Анатра¹⁹. Гроші жертвували не тільки італійці, що проживали в Одесі, але і капітани італійських судів залишали по 8 лір кожен раз. Президентом товариства протягом всього існування був місцевий італійський консул. Мета товариства - забезпечення коштами до поліпшення морального і матеріального стану бідних своїх співвітчизників, що знаходяться в Одесі, які тимчасово або постійно живуть у місті. Але крім матеріальної допомоги, суспільство доставляє їм у разі потреби допомогу для повернення на батьківщину, а також і поховання померлих без коштів і допомоги від інших своїх ближніх.

Крім цього, К. Рокко, як і інші італійці Одеси, активно підтримував італійських революціонерів на чолі з Дж. Гарібальді. Але підтримка проявлялася не тільки у вияві симпатій і співчуття, а й збирання грошей. Цей рух виник у самій Італії і завдяки пресі швидко набув розголосу в інших країнах. На півдні України ініціаторами збирання грошей у фонд «Допомога Гарібальді» місцеві італійці на чолі з Карлом Рокко. Він керував збиранням грошей у самій Одесі, а також у Бердянську і Таганрозі. У листі від 10 червня до Бертані Рокка К. Рокко писав, що «в ім'я визволення братів» зібрано понад 2655 франків на додаток до 700 крб. сріблом, що надійшли раніше. У липні того ж року був проведений ще один збір грошей на суму 2526 франків. У супровідному листі до грошей від 8 липня К.Рокко зазначав, що «цей внесок у боротьбу всіх синів Італії за остаточне визволення Півострова – єдина достойна нагорода, на яку мають право громадяни великої нації»⁹⁵.

Але Карл Рокко займався не лише благодійністю, а й намагався покращити інфраструктуру Одеси. Звичайно його спроби і проекти

⁹² Новороссийский календарь на 1854 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса, 1844. – С.328.

⁹³ Мошенский С.З. Финансовые центры Украины и рынок ценных бумаг индустриального общества. – Лондон: Xlibris, 2014. – С. 261.

⁹⁴ Spendero P.G. Gli italiani nel Mar Nero. La colonia di Odessa // Rivista d'Italia. - 1906. – Agosto. – P.329.

⁹⁵ Варварцев М.М. Джузеппе Мадзіні: Мадзіні та Україна. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2005. – С. 186.

були направленні на поліпшення умов ведення зовнішньої торгівлі, але їх реалізація покращила б економічний розвиток і життя громадян всього регіону.

Перший його проект був пов'язаний із побудовою «парових ліній» для перевезення вантажів по нерейковим дорогам у Херсонській, Київській, Подільській губерніях та Бессарабській області. З цією ідеєю К.Рокко звернувся у листі до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора О.Г.Строганова у січні 1860 р¹³, стверджуючи, що це піде на користь економіки півдня Росії⁹⁶.

О.Г.Строганов звернувся до одеського градоначальника з проханням дізнатися, яке місце займає К.Рокко серед місцевих підприємців. На це питання у своєму листі до градоначальника дав відповідь голова Одеського відділення комерційної ради Федір Родоканакі. Він писав, що фірма К.Рокко, яка є спадкоємницею подібної фірми цього роду в Генуї, користується на одеській на іноземних біржах повагою. Сам Федір Родоканакі вважав, що ідея К.Рокко є корисною не тільки для торгівлі, а й для всієї економіки Південної Росії¹⁴. Зважаючи на таку рекомендацію О.Г.Строганов клопотав, щоб градоначальник надав допомогу К.Рокко у реалізації його намірів⁹⁷.

Міністр фінансів та Головноуправляючий шляхами сполученнями, з якими міністр внутрішніх справ радився з проекту К.Рокко, визнали, що можна дозволити К.Рокко безмитний ввіз парових двигунів та вагонів, а також запасних деталей у кількості, яка буде дозволена Головним управлінням шляхами сполучення; надати йому виключне право перевозити пасажирів протягом 15 років по нерельсовим шляхам, не заважаючи при цьому існуючим дорогам. Якщо за три роки проект за кожним із напрямків не буде реалізований, то К.Рокко втрачає своє право⁹⁸.

Інший проект заповзятого італійця стосувався проведення водопроводу в Одесу із р. Дністра. У листі до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора О.Г.Строганова від 28 грудня 1859 р⁹⁹. Карл Рокко писав, що західна частина Херсонської губернії потерпає від засухи, через що постійно страждає землеробство, садівництво та скотарство. Окрім того, від нестачі води часто потерпає Одеса, яка знаходиться у «залежності від випадкових обвалів, що можуть пошкодити єдиний у місті водопровід «Ковалевського»¹⁰⁰. Тому К.Рокко висуває пропозицію проведення водопроводу з Дністра. Генерал-губернатору ця ідея сподобалася – і він запевнив італійця, що з його сторони та місцевої влади буде надана допомога у реалізації цього проекту. Він наказав К.Рокко

⁹⁶ ДАОО. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.559. – Арк.1.

⁹⁷ Там само. – Арк.5

⁹⁸ Там само. – Арк.7.

⁹⁹ ДАОО. – Ф.1. – Оп.197. – Спр.625. – Арк.1.

¹⁰⁰ Там само. – Арк.2.

розробити технічний план водопроводу. Для його розробки К.Рокко звернувся до Сардинського підданого інженера Генріха Балетто¹⁰¹. Подальша доля цього і попереднього проекту невідома, як і не відома причина, з якої вони не були реалізовані.

Можливо, проекти не втілилися в життя через пов'язану з експортом зерна кризу, що охопила Одесу по закінченню Східної (Кримської) війни (1853-1856). Криза торкнулась передусім торгових домів та банків, загальні збитки яких з 1857 по 1862 рр. склали 8 млн крб. сріблом¹⁰². В цей час було ліквідовано більше 20 торгових будинків, в тому числі фірми Карла Деазарта, Івана Загранді, Костянтина Раллі, Карла Рокко, Луїджі Россі, Дмитра Сугрурі, Доменіка Тубіно, власники яких перевели свій бізнес в інші країни¹⁰³. Тому в умовах економічної кризи в Одесі та перенесення власного бізнесу К. Рокко не вважав ці проекти доцільними і прибутковими.

Таким чином, К.Рокко хотів створити в Одесі більш сприятливі умови для розвитку економіки, вирішивши дві важливі проблеми: транспорту і водопостачання. На це були спрямовані його далекоглядні проекти, які, на жаль, залишилися лише на папері. Разом з тим діяльність Карла Рокко потребує подальших досліджень.

Olena Fedenko

Projects of Italian merchant Carlo Rocco towards the improvement of Odesa (the mid-19th century)

In the article on the basis of the archive documents the author has considered Italian merchant Carlo Rocco's activities in the middle of XIX century in Odesa. The due regards are given to Italian trade companies that were exporting grain from Odesa to Italy. The special attention is dedicated to Carlo Rocco's attempted for the improvement of Odesa. Carlo Rocco, a native of Genoa, was also coming from one of oldest Genoese families, the owners of one of the oldest Italian «Casa del Commercio», the progenitors of the later established Odesa Houses of Trade. The article covers his two main projects, which would help to develop the nearly embryonic transportation system and vital water supply. The author also gives information about Rocco's charitable assistance to Odesa Italians and revolutionaries led by Giuseppe Garibaldi in Italy.

Key words: Carlo Rocco, Odesa, italian merchants, water supply.

Олена Феденко

Проекты италийца Карла Рокко з благоустрою Одеси (середина XIX ст.)

В статье на основе архивных данных рассматривается деятельность итальянского купца Карла Рокко в Одессе в середине XIX в. Особое внимание уделено его проектам по благоустройству города с целью создания более благоприятных условий для экономического развития Одессы.

Ключевые слова: Карл Рокко, Одесса, итальянцы, XIX в., водопровод, купцы.

Рецензент: О.А.Бачинська, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

¹⁰¹ Там само. - Арк.4.

¹⁰² Одесский вестник. – 1863. – № 1. – 1 января.

¹⁰³ Мошенский С.З. Финансовые центры Украины. – С. 276.

УДК 94(477.65+477.72/74):37(=411.16)«1850/1900»

Ірина Гербесва

РОЗВИТОК ОСВІТИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ОДЕСИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Мета даної роботи полягає в дослідженні релігійної та світської: початкової, середньої та вищої освіти серед євреїв Одеси в другій половині ХІХ ст. Отримання світської освіти було обумовлено економічними чинниками та прагненням єврейського населення до інтеграції в культуру оточуючого середовища.

Проаналізовано умови, в яких здійснювалось затвердження і розвиток єврейських традиційних шкіл та училищ. Незважаючи на правові обмеження в останній чверті ХІХ ст., розквіт традиційних єврейських інститутів освіти був пов'язаний, насамперед, з економічним прискоренням розвитку міста та його общини. Це, в свою чергу, сприяло фінансовому забезпеченню цих шкіл та училищ, та зростанню попиту на кваліфікованих працівників. Найбільш популярними були медична, комерційна та юридична галузі освіти серед єврейського населення.

Розглянуто особливості та фактори, що впливали на систему освіти єврейського населення. Зазначено, що з кінця ХІХ ст. євреям почали чинити опір при отриманні освіти. Після погромів 80-х рр. була встановлена норма для вступу єврейського населення у вищі навчальні заклади. Така ж політика проводилась і в звичайних єврейських училищах. Зокрема, за розпорядженням міністра фінансів, відсоток євреїв одеських комерційних училищ визначався у залежності від діяльності купців-євреїв і фінансуванні цих закладів. Та незважаючи на культурну дискримінацію, відбувався значний прогрес освітньої системи, що обумовило розвиток єврейської освіченості та культури, сприяло росту відчуття національної гідності, бажання служити власному народові, його відродженню.

Ключові слова: євреї, освіта, хедер, талмуд-тора, «Гаскала».

Проблема розвитку єврейської громади в Одесі завжди привертала увагу дослідників. Про це свідчить значний науковий доробок, де, в основному, висвітлено загальний спектр культурної еволюції євреїв. Швидкий розвиток економіки міста сприяв змінам у культурній сфері, насамперед у модернізації традиційної єврейської освіти. Науковці розглядали дану тематику в рамках висвітлення загального розвитку освіти південного регіону. Тож вважаємо питання освіти євреїв Одеси досліджено недостатньою мірою, що й спонукає науковий інтерес до даної проблематики.

Серед робіт історико-регіонального напрямку виділимо публікації сучасних дослідників В.О. Яшина¹⁰⁴ та Н.М. Діанової¹⁰⁵. Значний науковий інтерес становить праця М.М. Шитюка та В.В. Щукіна¹⁰⁶. У ній містяться фрагментарні матеріали, що були використані в даному дослідженні. Серед праць, присвячених проблемі розвитку

¹⁰⁴ Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської освіти на Херсонщині та Катеринославщині (другій половині ХІХ ст.) [електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Grani_2014_4_31.pdf

¹⁰⁵ Діанова Н.М. Формування єврейської етнічної общини в Одесі та її розвиток у дореформений період // Записки історичного факультету / ОДУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 118-123; Dianova Natalia. Nineteenth Century Jewish Odessa // The Odessa Connection. – Diplomatic Academy of Vienna. Favorita Papers / Edited by: Melanie Sully, 2008. – P. 61-67.

¹⁰⁶ Шитюк М. М., Щукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії в ХІХ – на початку ХХ століть. – Миколаїв, 2008. – 220 с.

єврейської освіти, виділимо фундаментальні монографії М. Поліщука¹⁰⁷ та С. Ципперштейна¹⁰⁸. Автори акцентували увагу на модернізації общин, що стала домінуючою тенденцією культурного розвитку єврейського населення.

У XIX ст. більшість євреїв вірили, що культурна еволюція та національне самоусвідомлення призведуть до їх повної емансипації серед іншого населення. Тому в даний період часу починають посилюватися культурні тенденції серед євреїв міського регіону. Не дивлячись на антиєврейські закони, що діяли в імперії, певній частині євреїв все ж вдалося отримати освіту і навіть стати провідними спеціалістами у своїх галузях.

Традиційна система єврейської освіти, головним завданням якої була передача релігійної традиції наступним поколінням, представлена хедерами, талмуд-торами та єшивами. Такі школи існували при кожній синагозі чи молитовному будинку. Викладали в них єврейські вчителі – меламеди, кожен з яких спеціалізувався на певних книгах Талмуду. Вони були зобов'язані в певний період часу складати іспити з релігійних та загальних предметів, що давало право викладати у хедерах. Меламедам, що не мали відповідного свідоцтва, заборонялося навчати єврейських дітей¹⁰⁹. Учні, завершивши навчання в одному з хедерів, потім переходили до наступного і послідовно проходили через декілька хедерів. Загальний курс навчання міг тривати до 10 років.

На противагу традиційним установам єврейської освіти в 30-40-х рр. XIX ст. уряд розпочав створення державних єврейських училищ. Але, як зазначає В. Шукін, такі заклади не мали популярності і євреї відмовлялися віддавати туди своїх дітей. На думку дослідника це обумовлено тим, що навчання в державній школі не давало ніяких переваг, а євреї-випускники цих шкіл не отримували рівних прав із християнами¹¹⁰.

Варто відзначити, що одна з таких шкіл, відкрита ще в 1826 р., досить успішно проіснувала до середини XIX ст. Нею керував Бецалель Штерн, відомий своїми просвітницькими поглядами та організаторськими здібностями¹¹¹. Школа утримувалася за рахунок громади, а в 1837 р. її навіть відвідав Микола I¹¹².

Особливу увагу потрібно звернути на ліберальні умови, які склалися на півдні України по відношенню до єврейського населення ще з початку XIX ст. Розвитку єврейських общин, особливо в Одесі, значною мірою сприяли реформаторські погляди членів «Гаскалі»

¹⁰⁷ Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881-1904. – М., 2002. – 446 с.

¹⁰⁸ Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры, 1794-1881. – М.-Иерусалим, 1995. – 207 с.

¹⁰⁹ Евреи Одессы и Юга Украины: История в документах / Авт. сост. А.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова. Кн.1. – Одесса, 2002 – С. 81.

¹¹⁰ Шитюк М.М., Шукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії. – С. 132.

¹¹¹ Ципперштейн С. Евреи Одессы. – С. 82.

¹¹² Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської освіти. – С. 158.

(«Просвіти»), які зайняли в ній керівні позиції. Основні ідеї «Гаскалі», які полягали у необхідності відмови від деяких застарілих поглядів та інтеграції в культуру оточуючого середовища, були близькими певній частині одеських євреїв. Для досягнення успіхів у міжнародній торгівлі необхідна була освіта, яка передбачала знання іноземних мов, перш за все французької та італійської, математики, географії, бухгалтерської справи тощо. Тож у 1852 р. в Одесі працювали вже чотири єврейські школи, 11 приватних пансіонів, 59 училищ¹¹³.

Починаючи з 50-х рр. почала зростати кількість єврейських учнів у середніх навчальних закладах. Дані про чисельність учнів Херсонської дирекції представлені у таблиці (нижче).

Кількість навчальних закладів, чиновників, вчителів та учнів, підпорядкованих Одеському навчальному округу станом на 1855 р.

Навчальні заклади	Кількість			
	навчальних закладів	чиновників	вчителів	учнів
Гімназії з пансіоном	1	7	13	214
Повітові училища	6	11	33	355
Парафіяльні училища	10	4	10	533
Державні єврейські училища				
1 розряд	2	2	5	76
2 розряд	1	2	8	26
Приватні навчальні заклади				
чоловічі	1	-	2	17
жіночі	5	-	13	39
<i>Таблицю складено на основі даних: ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 173. – Спр. 15. – Арк. 11.</i>				

Зростанню чисельності єврейських учнів певною мірою сприяв й статут гімназій та прогімназій, затверджений у 1864 р., що не передбачав жодних обмежень віросповідання. Так, в Одеському навчальному окрузі в 1873 р. у гімназіях навчалась 508 євреїв (28,5% від усіх учнів), у 1881 р. – 1 041 (36,5%), у прогімназіях, відповідно: 227 (45,8%) і 484 (47,6%).

Значну роль у розвитку єврейської освіти відіграло створене у 1863 р. Товариство поширення освіти між євреями у Росії, відділення якого відкрилося в Одесі в першій половині XIX ст. У 1860 р. тут почав видаватися перший в Російській імперії єврейський російськомовний журнал «Рассвет» (1860-1861). На зміну йому прийшов щотижневик «Сион» (1861-1866), а згодом – щоденна газета «День» (1869-1871). Протягом 1870-1871 рр. в Одесі виходила газета на івриті «הַמַּלְאָכָה» («Га-меліц») із додатком на їдиш «מַעוּאָסֶטֶר צײַטִּיג» («Кол мевассер») (1864-1871)¹¹⁴.

Указом 1879 р. існування традиційних єврейських шкіл було узаконено, але від 1893 р. закріплювався виключно релігійний статус

¹¹³ Діанова Н.М. Формування єврейської етнічної общини. – С. 121.

¹¹⁴ Нариси з історії та культури євреїв України / Ред. Л.Фінберг і В.Любченко – Вид. 2. – К., 2005. – С. 79.

шкіл. Тобто в них заборонялося вивчення загальноосвітніх предметів. За даними звітів про використання коштів коробочного збору, пряме фінансування шкіл не передбачалося. Тож батьки самостійно сплачували меламедам за навчання дітей, хоча частину їх утримання також платила єврейська громада¹¹⁵.

У другій половині XIX ст. у більшості міст, у тому числі й в Одесі, розпочалося створення модернізованих талмуд-тор, де здійснювалася загальноосвітня і професійна (ремісничка) підготовка єврейської молоді. Усі дисципліни в тамуд-торі викладалися російською мовою.

У 1867 р. в «Одесському вестнику» було опубліковано статтю під назвою «Одесская Талмуд-Тора», де зазначалося, що одеська школа є взірцем наслідування для всіх державних шкіл. Вона відзначалася рівнем викладання й матеріальною базою¹¹⁶.

Єдиним на українському півдні вищим єврейським навчальним закладом була одеська єшива, заснована у 1866 р. У ній навчалися, здебільшого, діти бідних сімей. В одеській єшиві, на відміну від інших, викладалися дисципліни загальноосвітнього циклу та застосовувалась урочна, аналогічна світській шкільній, система організації навчання. Спочатку на чолі єшиви стояли традиціоналісти, але згодом їх змінив доктор С. Швабахер. Він мав на меті перетворення єшиви у рабинську семінарію, що й було здійснено в 1907 р. Тоді ж одеська єшива отримала статус вищого релігійного навчального закладу, а також нову назву «Вища школа юдаїзму»¹¹⁷.

Прагнення єврейського населення до емансипації та високих стандартів життя сприяло збільшенню кількості студентів у вищих навчальних закладах, де вони складали на початку 90-х рр. 37,67%. Вища освіта давала певні привілеї. Спеціальна державна «Комісія по устрою быта евреев» у 1861 р. прийняла рішення, що євреї, які мають науковий ступінь доктора, магістра чи кандидата мають право працювати поза межею осілости. А в 1877 р. члени Комісії визнали право євреїв, що закінчили курс у вищому навчальному закладі, вступати на державну службу та вільно проживати у будь-якій місцевості.

У Новоросійському університеті Одеси у 1865 р. навчалось 20 єврейських студентів (6,1%), у 1881 р. – 54 (16,5%), а в 1886 р. євреї складали 30% серед студентів-медиків і 41% серед студентів юридичного факультету¹¹⁸.

У 1880 р. навіть було затверджено стипендії імені Олександра II, які надавались євреям. Одна з них виплачувалась у Новоросійському університеті й становила 300 крб. Інші – по 180 крб., затверджено при Рішельєвській гімназії, реальному, комерційному училищах, при

¹¹⁵ Шитюк М.М., Шукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії. – С. 130.

¹¹⁶ Ципперштейн С. Евреи Одессы. – С. 89.

¹¹⁷ Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської. – С. 161.

¹¹⁸ Dianova Natalia. Nineteenth Century Jewish. – P. 64.

сирітському відділенні талмуд-тори і ремісничому училищі товариства «Труд»¹¹⁹.

Отже, протягом другої половини XIX ст. відбувався бурхливий розвиток освітньої системи, на користь чого свідчить наявність значної кількості виховних та навчальних закладів. Прагнення єврейського населення до емансипації та високих стандартів життя сприяло збільшенню кількості студентів у вищих навчальних закладах. Адже освіта завжди зберігала високий престиж у єврейському середовищі, що, з одного боку, було відображенням багатовікової традиції, а з іншого – ставало нагальною необхідністю, пов'язаною з прагненням до покращення життєвих умов та соціального статусу.

Iryna Gerbeeva

The development of education of the Jewish population of Odesa in the second half of the XIX-th century

The aim of this work is to study the religious and secular: primary, secondary and higher education among the Jews of Odesa in the second half of the 19th century. Obtaining of secular education was caused economic factors and the desire of the Jewish population to integrate into the culture of the environment.

Conditions of foundation and development of Jewish traditional schools and colleges have been analyzed. Despite legal restrictions in the last quarter of the 19th century, heyday of traditional Jewish educational establishments was caused, first of all, by the acceleration economic development of the city and communities. This, in turn, promoted financial security of these schools and colleges, and generated demand for skilled workers. Among the Jewish population medical, commercial and legal fields of education were the most popular.

Peculiarities and factors which influenced an education system of the Jewish population have been considered. It is noted that since the end of the XIX century the Jews had problems in education obtaining. After riots of the 80th the requirements for an entrance of the Jewish population to higher educational institutions were set. Also the same policy was pursued in ordinary Jewish colleges. In particular, according to the instruction of the Minister of Finance, the percentage of Jews in Odessa commercial schools was defined depending on activities of Jewish merchants and financing of these establishments. However despite cultural discrimination, there was the significant progress of educational system that promoted development of Jewish education and culture, growth of feeling of national dignity, desire to serve the people, its revival.

Key words: *the Jewish people, education, heder, Talmud-Torah, «Haskalah».*

Ирина Гербева

Развитие образования еврейского населения Одессы во второй половине XIX в.

Цель данной работы заключается в исследовании религиозного и светского: начального, среднего и высшего образования среди евреев Одессы во второй половине XIX в. Получение светского образования было обусловлено экономическими факторами и стремлением еврейского населения к интеграции в культуру окружающей среды.

Проанализированы условия, в которых осуществлялось утверждение и развитие еврейских традиционных школ и училищ. Несмотря на правовые ограничения в последней четверти XIX в., расцвет традиционных еврейских

¹¹⁹ ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1170. – Арк. 17, 17 зв.

інститутів освіти був обумовлений, перш за все, прискореним економічним розвитком міста та громади. Це, в свою чергу, сприяло фінансовому забезпеченню цих шкіл та шкіл, і породило попит на кваліфікованих працівників. Серед єврейського населення найбільш популярними були медична, комерційна та юридична області освіти.

Розглянуті особливості та фактори, які впливали на систему освіти єврейського населення. Зазначено, що з кінця XIX в. у євреїв почалися проблеми при отриманні освіти. Після погромів 80-х рр. була встановлена норма для вступу єврейського населення в вищі навчальні заклади. Така ж політика проводилася і в звичайних єврейських школах. Зокрема, за розпорядженням міністра фінансів, частка євреїв одеських комерційних шкіл визначалася залежно від діяльності купців-євреїв та фінансування цих закладів. Незважаючи на культурну дискримінацію, відбувався значущий прогрес освітньої системи, що сприяло розвитку єврейського освіти та культури, зростанню національного гідності, бажання служити своєму народу, його відродженню.

Ключові слова: євреї, освіта, хедер, талмуд-тора, «Хаскала».

Рецензент: Н.М.Діанова, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)

УДК 94(477.74):352«1918»

Тарас Вінцовський

ОДЕСЬКА МІСЬКА ДУМА В УМОВАХ АВСТРО-НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ БЕРЕЗНЯ – КВІТНЯ 1918 РОКУ

Дане дослідження, виконане на основі аналізу стенографічних звітів засідань міської думи Одеси, присвячене вивченню діяльності муніципалітету міста в умовах австро-німецької окупації. Розглядаються питання підготовки думи до вступу німецьких і австро-угорських військ в Одесу, хід і наслідки переговорів щодо правил взаємин між самоврядуванням та штабом союзницьких армій, практична реалізація домовленостей.

Ключові слова: міська дума Одеси, Брестський мир, німецькі та австро-угорські війська, Головний крайовий комісаріат уряду УНР, ревізії.

Відразу після проголошення УНР у південних губерніях України розпочався процес поступового визнання новоствореної республіки з боку органів місцевого самоврядування. В одних випадках міські думи, наприклад Катеринослава, ще до 7 листопада відмовились від тактики конфронтації з Києвом і оголошували про підтримку дій центральної української влади. В інших містах гласним доводилося триваліший час проходити ментальну еволюцію, здебільшого під тиском обставин, здійснюючи при цьому латентний пошук компромісу між власним переконанням і політичними реаліями. Зазначено значною мірою стосується Одеської міської думи, яка протягом зими 1917 – 1918 рр. у перемовинах з урядом виборювала для причорноморського міста окремий статус. Прийняття Центральною Радою IV-го Універсалу і укладення Брестського миру

не лише змінювало геополітичну ситуацію у Центрально-Східній Європі, але й змусило міські думи пристосовуватися до нових викликів. Перша світова війна, яка раніше проходила за умовним бар'єром «далеко від рідної домівки» тепер стрімко накочувалася у вигляді наступу союзницьких армій, а муніципалітетам варто було не тільки готуватися до повернення місцевої української адміністрації, яку вони трактували як безпосереднього конкурента у річищі самоврядних повноважень, але й відпрацьовувати механізми стосунків з неznаними раніше учасниками військово-політичних подій – німецькими та австро-угорськими штабами і комендатурами.

Попри стрімке наповнення історії Української національної революції краєзнавчими сюжетами¹²⁰, визначена тематика до сьогодні не представлена у науковій літературі ґрунтовними публікаціями, принаймні автору не вдалося відшукати жодної праці, у якій/яких комплексно відображалися політичні чи господарські аспекти діяльності міської думи Одеси в останній період існування першої УНР. Навіть у відповідному розділі з історії Одеси визначені сюжети представлені вкрай блідо і малоінформативно¹²¹, що пояснюється іншими завданнями, які стояли перед авторами узагальнюючого твору. Згодом один зі співавторів, побіжно розглядаючи розгортання революції 1917 р. в Одесі, теж не зосереджувався на аналізі навколо «думських» аспектів подій весни 1918 р.¹²² На «до окупаційному» етапі існування думи концентруються одеська дослідниця І. Дружкова¹²³ та німецька Т. Пентер¹²⁴. Більш опукло вказані наукові проблеми фігурують у краєзнавчих нарисах В. Файтельберг-Бланка і В. Савченка¹²⁵, але їхня праця не повною мірою підсумовує визначену тематику. Тому перед нами постали наступні дослідницькі завдання: виявити тенденції в оцінках геополітичної ситуації з боку гласних думи

¹²⁰ Бойко В. М., Демченко Т. П., Оніщенко О. В. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – 126 с.; Власюк О. В., Цятко В. М. Волинь в добу Центральної Ради (1917 – 1918). – Рівне: Волинські обереги, 2009. – 96 с.; Господаренко О. В. Господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецької окупації 1918 – 1919 рр. // [режим доступу] http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_Gum/npchdu/History/2000_5/5-15.pdf; Комарницький О. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917 – 1920 рр.: Монографія. – Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2009. – 312 с.; Логінов О., Семенко Л. Вінниця у 1917 році. Революція в провінційному місті. – Вінниця, 2011. – 272 с.; Реверук В. Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). – Полтава: АСМІ, 2007. – 186 с.; Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 – грудень 1918 рр.): Зб. док. та мат. / Упорядники: К. Завальнюк, Т. Стецюк. – Вінниця: ПП О. Власюк, 2008. – 208 с.; Українське відродження 1917 – 1920 рр. на Сумщині / Автор-упор. Г. М. Іванущенко. – Суми: ФОРМ Наталуха А. С., 2010. – Т. 1. – 228 с.

¹²¹ Раковський М. Ю., Шкляев І. М. У революційні часи (1917 – 1920 рр.) // Історія Одеси / Під. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 295.

¹²² Шкляев І. Н. Как делалась революция в Одессе // Новик. Труды по военной истории. – Вып. IV. – Одесса, 2011. – С. 106-109.

¹²³ Дружкова І. С. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Випуск 3. 2004. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 23-35; Її ж. До історії Одеської міської думи після Лютневої революції 1917 р. // Революції в Україні у ХХ-ХХІ століттях: співзвуччя епох. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2009. – С. 40-43.

¹²⁴ Pentter T. Odessa 1917: Revolution an der Peripherie. – Keln; Weimar; Wien: Bohlau, 2000. – P. 204-221.

¹²⁵ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одесса в эпоху войн и революций 1914 – 1920. – Одесса: Оптимум, 2008. – 336 с.

напередодні вступу німецьких, австро-угорських і українських військ до Одеси, проаналізувати хід переговорів представників муніципалітету з військовим командуванням навколо питань життєдіяльності міста, з'ясувати практичну реалізацію політичних, військових і господарських завдань, які стояли перед думою, місцевою українською адміністрацією та німецьким і австро-угорським командуванням. Джерельним забезпеченням виконання поставлених завдань головним чином слугують фонди Державного архіву Одеської області, у яких зберігаються стенографічні звіти засідань думи, а хронологічні рамки визначені останнім періодом існування першої УНР від часу відновлення контролю за причорноморським регіоном у березні 1918 р. до державного перевороту 29 квітня 1918 р. і подальшої тимчасової заборони діяльності міської думи Одеси.

Незабаром після укладення Брестського мирного договору і подальшого наступу союзницьких армій на території України, в Одесі почали поширюватися чутки про невідворотну окупацію міста німецькими та австро-угорськими військами. Перед гласними думи вкотре постала неабияка дилема вибору – або зберігати вірність ідеалам територіальної цілісності Російської держави, яка на їхню думку мала постати внаслідок рішень Всеросійських Установчих зборів й попри численні факти кривавої розправи більшовиків над різними категоріями суспільства сприяти організації оборони Одеси, або зробити вибір на користь УНР та країн Четверного блоку, які принесуть звільнення від червоного терору. Подібна імпліцитна амбівалентність підживлювалася рішеннями командувача військами Одеської радянської республіки М. Муравйова, який 24 лютого не лише оголосив місто на воєнному стані, але й розігнав міську думу¹²⁶ як місце концентрації «буржуазних елементів». Відтак, гласним довелося продовжувати працювати на напівлегальних умовах, що втім не надто вплинуло на періодичність їхніх засідань.

Вже 26 лютого 1918 р. гласний М. Циварьов (член ради селянських депутатів) від імені більшості соціалістичних фракцій думи (ПСР, РСДРП (об'єднані), Бунд, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, Поалей Ціон, Польський соціалістичний союз) за підсумками обговорення доповіді міського голови В. Богуцького вніс резолюцію про потребу запровадження в Одесі осадного стану у зв'язку з наступом німецьких і австро-угорських військ¹²⁷, чим фактично солідаризувався з діями М. Муравйова й можливо у такий спосіб намагався врятувати гласних від неминучих репресій. Втім частина думців не зуміла уникнути арешту після того коли на початку березня у місті розпочалися солдатські безпорядки, які супроводжувалися грабунком магазинів й жорстоким

¹²⁶ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 83.

¹²⁷ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк.70 зв.

червоним терором, а дума оголосила про перебирання на себе усієї повноти влади¹²⁸.

По мірі наближення до міста лінії фронту міське керівництво висловлювали очевидне занепокоєння долею Одеси. 7 березня міський голова В. Богуцький, виступаючи перед гласними, повідомив, що на місто насуваються не лише українські і німецькі війська, але згодом їх можуть атакувати й румунські армії. У зв'язку з цим він нагадав колегам, що за умов окупації Одеси їм доведеться вирішувати питання щодо ставлення до України¹²⁹, південні кордони якої міські обранці трактували довільно, і сумнівалися у доречності претензій Києва на Одесу. Навіть 19 березня, коли у північно-західній частині причорноморського регіону відновилися повноваження Центральної Ради і уряду УНР, гласний Г. Гіммельфарб редукував ситуацію до тези «<...>значна частина передбачуваної України<...>»¹³⁰.

Неминуча окупація Одеси не лише помітно стимулювала бажання гласних увійти в переговори з військовим командуванням, але й виступити єдиним репрезентантом думки мешканців міста, оскільки свої делегації готували направити до німецьких і австрійських генералів ради селянських й військових депутатів, а Рада народних комісарів Одеської радянської республіки на чолі з В. Юдовським заздалегідь готувалася до евакуації з міста, залишаючи адміністративну владу в руках муніципалітету. Майбутні перемовини трактувалися різними групами гласних у площині з'ясування характеру майбутньої окупації й домовленостей навколо передусім військово-політичних питань, серед яких домінували охорона інтересів мирних мешканців, статус вільного міста, утворення нових органів влади, збереження системи рад як економічних об'єднань, відстоювання прав і свобод громадян, зокрема на створення політичних організацій. При цьому в окремих репліках висловлювалося припущення, що штаб наступаючих армій сам вийде на зв'язок з муніципалітетом. У концентрованому вигляді страхи і сподівання гласних, які щойно переживали червоний терор й втомилися від щоденних провокацій та погромів, здійснюваних більшовиками, тому готові були сприймати навіть окупаційну владу, якщо вона забезпечить місту нормальну життєдіяльність, отримали вербальне вираження у виступі С. Пена, який стверджував про надзвичайну швидкість просування німецьких і австрійських підрозділів, а «ми не знаємо з чим вони йдуть до нас, чи дивляться на нас вороже чи ні<...> ми хочемо миру, ми хочемо порядку, ми хочемо, щоб життя і майно населення були збережені». На завершення свого емоційного звернення він запропонував якомога швидше надіслати делегацію, яка б запевнила військових у мирному характері намірів думи. Підтримавши свого колегу, присутні

¹²⁸ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 83-84.

¹²⁹ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк.77-78.

¹³⁰ Там само. – Арк.93.

ухвалили рішення, що така делегація має бути створена, але дещо згодом¹³¹.

Рівень гостроти дискусії засвідчує й той факт, що після прийнятого рішення про формат делегації полеміка не припинилася, а радше перейшла у іншу площину. Гласний Г. Лур'є висловив думку, що переговорникам доведеться вести розмову не стільки з німецькими чи австрійськими військовими, скільки з українськими послами. Далі він звернув увагу на лояльне ставлення української адміністрації до рад і закликав колег використати цей нюанс як аргумент для порозуміння. Радянська тематика розділила думців на дві частини, одні з яких погоджувалися з логікою вказаного оратора, а інші вважали, що відновлення УНР відбуватиметься винятково за лекалами Берліна й при цьому німецькі військові чудово розуміють, що ради є природнім ворогом Української республіки, тому мають бути знищені. Окрім іншого, наголошували останні, негативно ставиться до рад більша частина одеситів¹³².

Зрештою того ж дня, 8 березня, об'єднане зібрання соціалістичних фракцій думи запропонувало сформувати делегацію у складі В. Чехівського, М. Ганца, С. Соловейчика, М. Щепковського та Л. Раухвергера. Згодом до неї додали ще М. Циварьова¹³³. Вибір персонального складу переговорників не був випадковим, а визначався здебільшого етнічним походженням, зокрема необхідністю увести до делегації німців (М. Ганц і Л. Раухвергер) та українців (В. Чехівський), навіть попри те, що останній, згідно стенографічних звітів, узагалі не брав участі у роботі думи протягом декількох останніх місяців.

Втім, безпосередні контакти думців з командуванням наступаючих частин розпочалися не відразу. Вони гальмувалися передусім через запровадження 9 березня М. Муравйовим військово-революційного трибуналу¹³⁴. Збройні більшовицькі загони, створені з матросів кораблів «Алмаз» і «Синоп», виступаючи проти будь-яких домовленостей з військами Центральних держав і УНР, намагалися ув'язнити делегатів від думи. У результаті під вартою опинився М. Циварьов, якого відправили у плавучу в'язницю «Алмаз», а інші переговорники були змушені переховуватися доки місто повністю не залишили війська Одеської радянської республіки¹³⁵, вирушивши у напрямку Вознесенська – Миколаєва 11-12 березня 1918 р.¹³⁶. Співавтори «Історії Одеси» стверджують, що австро-німецьке командування дало можливість більшовикам безперешкодно здійснити евакуацію і не поспішало вводити в місто свої війська¹³⁷.

¹³¹ Там само. – Арк. 94-96, 99-100.

¹³² Там само. – Арк. 97.

¹³³ Там само. – Арк. 100 зв.

¹³⁴ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 84.

¹³⁵ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 108 зв.

¹³⁶ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 84-85.

¹³⁷ Раковський М. Ю., Шкляєв І. М. Вказ. праця. – С. 295.

Принагідно зауважимо, що дума вела активну роботу з РНК Одеської радянської республіки, Румчеродом і радою матроських депутатів щоб флот не вступав у бойові дії проти союзницьких армій¹³⁸, побоюючись великих й марних людських жертв і руйнувань. Вочевидь це посприяло відмові моряків виконувати останній наказ М. Муравйова про знищення артилерійським вогнем кораблів Чорноморського флоту «буржуазної» частини міста¹³⁹.

Відтак переговірники приступили до безпосередньої реалізації покладених на них обов'язків тоді коли передові німецькі частини (у складі 12-го корпусу австрійських сил генерала Р. Брауна перебував німецький корпус генерала Р. фон Коша із групи військ генерала А. фон Макензена¹⁴⁰) увійшли на околиці Одеси. Вранці 13 березня делегація нарешті виїхала в сторону просування союзницьких підрозділів, але у районі передмістя Застава зустріла військових, які випереджаючи очікувані в думі терміни, опинилися безпосередньо під Одесою, рухаючись з боку Роздільної. За словами М. Ганца, офіцер німецької армії запросив їх на розмову і запевнив, що згідно Брестськими домовленостями їхня місія не завойовницька, а мирна¹⁴¹.

Подальші переговори проходили за десяток кілометрів від міста, у селі Дальник, де розташувався штаб бригади, очолюваний полковником фон Фогелем. Прикметно, що попри зусилля думи, у штаб бригади все-таки прибули представники від рад селянських і військових депутатів, робітників, а звільнений з-під варти М. Циварьов представляв інтереси як думи, так і ради селянських депутатів. Перший етап перемовин, які безпосередньо здійснювали фон Фогель і Л. Раухвергер, пройшов напрочуд люб'язно, продуктивно й коректно, та закінчився прийняттям умов, вироблених усіма делегаціями, без заперечення з боку німців. А М. Ганц наступного дня поділився з колегами по думі вельми специфічними і характерними відчуттями від побаченого напередодні. Він рефлексував щодо внутрішнього відчуття вищості німецьких офіцерів, які попри підкреслену коректність внутрішньо позиціонували себе як «доросла людина, що хоче покартати дитину, яка напустувала». З його слів також викристалізувалися сумніви союзницького командування у здатності міської влади самостійно навести лад, тому повідомили, що на перших порах допоможуть у цьому питанні¹⁴².

Звертає на себе увагу й той факт, що джерела не згадують про присутність під час домовленостей представників штабу 12-го корпусу австро-угорських армій, котрі не лише брали безпосередню участь у наступі на Одесу і 13 березня зайняли причорноморське

¹³⁸ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 110-111.

¹³⁹ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 85.

¹⁴⁰ Кураєв О. Політика Німеччини та Австро-Угорщини: український напрямок. – К., 2009. – С. 275.

¹⁴¹ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 108 зв.

¹⁴² Там само. – Арк. 109-109 зв.

місто¹⁴³, а й за планом цісаря Карла I мали раніше за німецькі війська захопити Одесу через необхідність якомога оперативно вирішити проблему з поставками продовольства, бо запаси Дунайської монархії мали закінчитися 15 березня 1918 р.¹⁴⁴.

У результаті успішного завершення кампанії німецьке командування з комфортом улаштувалося у готелі «Пассаж», а під фельдкомендатуру пристосували готель «Північний». Комендантом міста від австро-угорських військ спочатку став фельдмаршал-лейтенант фон Ессер¹⁴⁵, а незабаром генерал-лейтенант¹⁴⁶ Е. фон Бельц¹⁴⁷, якого у інших джерелах називали комісаром¹⁴⁸ і навіть губернатором¹⁴⁹. Німецьким та українським комендантами Одеси призначили відповідно Фогеля та полковника Г. Зінкевича¹⁵⁰. 29 березня за домовленістю між німецькою та австро-угорською сторонами до сфери впливу останніх потрапляли частина Волинської, Подільська, Херсонська і Катеринославська губернії¹⁵¹. Таким чином, протягом наступного місяця муніципалітету слід було вибудувувати лінію поведінки здебільшого з представниками Дунайської монархії, штаб-квартира яких розташувалася саме в Одесі. 7 квітня головнокомандувачем союзницьких військ Одеського району, замість генерал-полковника графа К. фон Кірхбаха, який 15 березня подав у відставку¹⁵², став австрійський генерал Е. Бем-Ермолі¹⁵³, що прибув до морської столиці України 5 квітня¹⁵⁴.

Поряд зі вступом до Одеси армій Центральних держав 14 березня було проголошено повернення української влади у регіоні. Місцеві органи управління УНР існували спочатку у вигляді української міської ради, але за декілька днів, 18 березня, приступив до виконання функціональних обов'язків Головний крайовий комісаріат Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній (далі – ГКК) на чолі з Головним комісаром С. Комірним, створений Радою народних міністрів Української республіки задля виконання контролюючих функцій і розпоряджень центральної влади в регіоні. При Крайовому комісаріаті було створено окрему систему управління з різними відділами. Замість колишніх комісарів української ради розпорядження Головного комісара виконували завідувачі відділами¹⁵⁵. Управлінці ГКК рішуче взялися за

¹⁴³ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 84.

¹⁴⁴ Кураєв О. Вказ. праця. – С. 275.

¹⁴⁵ Ведомости Одесского градоначальства. – 1918. – 23 марта.

¹⁴⁶ У джерелах, датованих квітнем 1918 р. значиться як фельдмаршал. Див.: ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Арк. 19.

¹⁴⁷ Раковський М. Ю., Шкляєв І. М. Вказ. праця. – С. 295.

¹⁴⁸ Вільне життя. – 1918. – 24 травня.

¹⁴⁹ Белан Ю. Я. Отечественная война украинского народа против неметких оккупантов в 1918 году. – К.: Издательство Киевского университета, 1960. – С. 145.

¹⁵⁰ Ведомости Одесского градоначальства. – 1918. – 23 марта, 29 марта.

¹⁵¹ Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 19.

¹⁵² Залесский К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Вече, 2000. – С. 323.

¹⁵³ Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Вказ. праця. – С. 91; Белан Ю. Я. Вказ. праця. – С. 145.

¹⁵⁴ Родная страна. – 1918. – 6 апреля.

¹⁵⁵ Одесские новости. – 1918. – 19 марта.

виконання своїх функціональних обов'язків, нерідко перебираючи частину повноважень міської думи. Про наполегливість С. Комірного у виконанні поставлених перед ним завдань випукло свідчили його слова на нараді з представниками соціалістичних партій, яка відбулася у перші дні перебування комісара на посаді: «<...>Я призначений<...> головним комісаром півдня УНР. Моїм осередком буде м. Одеса. Першим моїм завданням, на що я маю уповноваження з Києва, організувати в Одесі для полудневої України різні інституції. На першому місці стоїть питання про організацію продовольчого відділу, який би зараз розпочав свою діяльність, і застеріг би продовольчу кризу<...>»¹⁵⁶.

Характерно, що ще 15 лютого 1918 р. уряд призначив С. Комірного Головним комісаром при німецькому головному штабі¹⁵⁷. Одеське міське самоврядування, згідно розпоряджень Міністерства внутрішніх справ, могло контактувати з німецьким і австрійським командуванням з принципових та важливих питань лише через Головного крайового комісара¹⁵⁸. З інших питань муніципалітет міг безпосередньо встановлювати стосунки з союзниками, наприклад, щодо організації евакуації біженців, позаяк з технічних причин скласти таку комісію при ГKK було неможливо¹⁵⁹. За словами київського дослідника О. Кураєва, захоплення найчисельнішого міста півдня України стало критичним моментом наступу союзницьких військ у регіоні, в тому числі у світлі неприхильного ставлення Києва до розгортання тут австро-угорської присутності, але існуючий status quo змушував С. Комірного налагоджувати взаємини з представниками Відня в Одесі. Тим більше, у складі австрійських армій перебував окремий український загін під командуванням ерцгерцога Вільгельма (Василя Вишиваного)¹⁶⁰.

Таким чином, міська дума за присутності значного військового контингенту і української адміністрації опинилися в умовах часткового обмеження своїх повноважень. Перед гласними і міською управою постали нові виклики, які передбачали з'ясування цілої низки ключових проблем. Так, в порядку денному не лише думи, але й життєдіяльності міста постало питання компетенції окупаційної військової влади та конкретних дій з боку німецького і австрійського генералітету щодо реалізації положень Брестського миру. Адже 18 березня 1918 р. генерал-квартирмейстер генерального штабу німецьких військ Е. Людендорф видав документ «Інструкція з управління окупованими територіями», яка спрямовувалася на стабілізацію становища в Україні. У ній, в тому числі, йшлося про розбудову місцевої адміністрації як інструменту налагодження поставок продовольства¹⁶¹.

¹⁵⁶ Чорноморська хвиля. – 1918. – 24 березня.

¹⁵⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1997. – Том II. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – С. 168-169.

¹⁵⁸ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 94. – Спр. 89. – Арк. 34.

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 36.

¹⁶⁰ Кураєв О. Вказ. праця. – С. 279.

¹⁶¹ Пиріг Р. Я. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С. 17.

Своєрідним підсумком перших контактів муніципалітету Одеси з армійським командуванням стала доповідь, з якою 19 березня В.Богуцький виступив на засіданні думи. Він звітував про дії керівництва міста напередодні вступу союзницьких військ до Одеси. Базовими тезами міського голови стали апеляції з приводу відсутності чіткого уявлення про наміри військових, тому дума вирішила висунути цілу низку конкретних завдань, спрямованих на охорону тих прав муніципалітету, які були здобуті революцією. Далі В. Богуцький стверджував, що думська делегація повідомила міського голову і управу про винятково мирні завдання, які стояли перед німецькими та австро-угорськими військами, зокрема допомога українському уряду задля підтримки порядку, відтак усі політичні свободи будуть збережені, а міське самоврядування залишиться єдиним органом влади, тому усі заходи і дії командування узгоджуватимуться з думою¹⁶². Остання думка була чи не визначальною у системі мислення гласних, які протягом усього періоду існування новообраної думи наполягали на ексклюзивному праві бути репрезентантом мешканців міста й вельми ревниво ставилися до посягань на своє виняткове право регулювати політичне і господарське життя Одеси.

Аналізуючи стан справ у місті, міський голова також звернув увагу, що обіцянки, отримані делегацією думи про збереження прав муніципалітету і населення міста не витримали перевірки часом. Він апелював до численних скарг домовласників, майно яких нищилося військовими, котрі у такий спосіб забезпечували себе запасами для опалення приміщень. Мали факти реквізиції автомобілів Земського союзу, опломбовування складів у порту, переслідування місцевої преси, обмеження мирних зібрань тощо. На спеціальній нараді, скликаній союзницьким командуванням разом з міським самоврядуванням і українським комісаріатом, було поставлено завдання якомога оперативнішого їх вирішення. І хоча більшість скарг була задоволена, В. Богуцького обурило сам факт необхідності обговорення проблеми, а також те, що один з генералів вимагав від заступника міського голови підтвердження повноважень на участь у нараді¹⁶³, що трактувалося як безпосереднє втручання у роботу самоврядування.

Перемовини з німецьким і австрійським командуванням точилися й навколо інших питань. Зокрема, міський голова звертав увагу на гіпертрофовану зацікавленість окупантів у вивезенні шкіряних виробів та реквізиції хліба з околиць Одеси. Зазвичай під час війни швидкість розповсюдження чуток різко зростає. Не уникали цієї тенденції у місті й під час австро-німецької окупації, коли у пресі час від часу з'являлися повідомлення про вивезення 600 вагонів зерна. Союзницьке командування запевняло думу, що такі чутки не мають під собою реальних підстав, а будь-які продовольчі вилучення можуть бути

¹⁶² ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 81.

¹⁶³ Там само.

здійснені винятково на основі статей Брестського миру і для потреб тих військових частин, які розташовані в Одесі. Попри вказані запевнення частина гласних вважала за потрібне уповноважити управу здійснювати строгий нагляд за можливими реквізиціями продовольства та сировини і регулярно доповідати думі щодо дій військовослужбовців¹⁶⁴. Недовіра думців до обіцянок військових не була безпідставною, а наступні події демонстрували й не даремність чуток, бо 19 березня австрійське командування видало наказ розпочати масовий збір продовольства незважаючи на політичну ситуацію в Україні. Згодом, 1 квітня, цісар Карл I надав командуванню австрійських армій повну свободу дій щодо реквізицій продовольства¹⁶⁵.

23 березня В. Богуцький повторив попередні рефлексії, що з часу окупації настрої серед населення міста залишилися тривожними, оскільки вивозяться продукти, скрізь перебувають військові караули, мають місце окремі утиски щодо вільних зібрань громадян. Так, гласний Я. Семененко на засіданні думи стверджував, що німецьке та австрійське командування сприяють запровадженню карткової системи, оскільки хліб потрібен для країн Четверного союзу. Відтак дума і управа повинні спільно з Центральною Радою нагадати представникам цих держав недопустимість вивозу з Одеси будь-яких товарів. Щоправда не усі думці поділяли такі побоювання, зокрема Л. Раухвергер, заперечуючи попередньому оратору, звернув увагу, що питання про карткову систему ставилося ще до приходу окупаційних військ¹⁶⁶. У результаті дискусій в думі міський голова звернувся до С. Комірного і союзницького командування з проханням дотримуватися недоторканності економічних і політичних прав городян, на що отримав ствердну відповідь від Головного комісара, який обіцяв надати допомогу, особливо щодо заборони вільних зібрань.

Під час перманентних переговорів зазвичай домінували питання військового і політичного характеру. Дума ще 19 березня доручила Л. Раухвергеру і Б. Фрідману поставити до відома окупаційного командування та української адміністрації важливість узгоджувати з муніципалітетом вирішення таких проблем: 1) роззброєння населення, 2) проведення мирних зібрань, 3) існування вільної преси. Проблема роззброєння населення залишалась вкрай актуальною¹⁶⁷, оскільки під час вуличних боїв, що прокотилися Одесою протягом зими 1917 – 1918 рр. городяни накопичили значну кількість стрілецького арсеналу. Тому цей пункт плану переговорникам не вдалося відстояти, адже існуюча ситуація викликала неприховану стурбованість з боку військових, які наполягали на повному і обов'язковому вилученні усіх наскладованих бойових запасів. Сказане стосувалося й озброєння

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 84 зв, 85.

¹⁶⁵ Кураєв О. Вказ. праця. – С. 280, 285.

¹⁶⁶ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 121-121 зв.

¹⁶⁷ Там само. – Арк. 118-118 зв.

національних військових частин (польська, єврейська, грузинська, татарська дружини), створених у регіоні в період ескалації політичної ситуації взимку 1917 – 1918 рр. При цьому грузини та татари після складання зброї мали залишити місто, польський легіон залишався на місці, а єврейські підрозділи отримували можливість стати резервом міліції¹⁶⁸. У подальшому гласні неодноразово поверталися до теми вилучення зброї у населення, наполягаючи на здійсненні усіх подібних заходів за відома і згоди думи, отримавши навіть необхідні запевнення з боку австрійського штабу¹⁶⁹. Але умови воєнного стану та посилення на Гаазьку конвенцію 1907 р., за якою окупаційні війська мали право вилучати зброю та боезапаси не залежно від форми власності (приватна власність не підлягала конфіскації)¹⁷⁰, не перетворювали усні домовленості в жорсткі стандарти поведінки, а компетенція думи не розповсюджувалася на генералітет союзницьких військ.

Другий пункт А. Раухвергер і Б. Фрідман відстояли лише частково, бо представники ГКК наполягали на своєму першочерговому праві втручатися у роботу й розпускати ті комітети, які можуть загрожувати державним інтересам. Натомість теза стосовно вільного функціонування преси не стала предметом палких дискусій і спільними зусиллями усі сторони дійшли згоди створити умови за якими переслідування часописів відбуватиметься лише у судовому порядку, а не шляхом призупинення їх діяльності¹⁷¹.

Втім намагання знайти спільні точки дотику у трикутнику міське самоврядування – українська адміністрація – німецько-австрійське командування не завжди підтверджувалися практичною реалізацією попередніх домовленостей. Часто проблеми не вирішувалися, а заганялося у глухий кут, особливо це ставало помітно на фоні постійного поширення погослів про утиски одеситів, а у ширшому сенсі й мешканців УНР, з боку представників союзницьких військ. На думку О. Кураєва якраз витіснення повноважень української влади з правового поля і встановлення власного контролю за низкою аспектів внутрішнього життя Української республіки переводило експедиційний корпус у статус окупаційного¹⁷². Вже 26 березня міський голова доповідав про резолюцію зібрання портових працівників, робітників й службовців типографії газети «Одесский листок» та інших організацій з протестом проти дій німецького і австрійського командування, спрямованих на роззброєння громадян, запровадження хлібних карток в Одесі, вивозу окупаційними військами з міста хлібних запасів та продуктів першої необхідності, а також з вимогами найшвидшого скликання Українських і Всеросійських Установчих зборів¹⁷³. Для часткового

¹⁶⁸ Там само. – Арк. 83-84.

¹⁶⁹ Там само. – Арк. 149.

¹⁷⁰ Пиріг Р. Вказ. праця. – С. 26.

¹⁷¹ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 84.

¹⁷² Кураєв О. Вказ. праця. – С. 278.

¹⁷³ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 986. – Арк. 26.

урегулювання критичних питань гласні навіть призначили спеціальним уповноваженим думи К. Кровопускова, який мав стежити за реквізиціями¹⁷⁴.

Виконуючи розпорядження Києва, найчастіше своєрідним комунікатором між думою та союзницьким командуванням виступав С. Комірний. У нього, як представника уряду УНР, міський голова і гласні просили захисту й допомоги у вирішенні найрізноманітніших питань політичного та економічного характеру. Зокрема, 26 березня дума прийняла рішення звернутися до головного комісара зі скаргою на дії австрійських військових по реквізиції в навколишніх селах, побиття студента на вокзалі, повішання солдата і т. д. Особливо обурило думців факт страти місцевого мешканця, який на їхню думку мав опинитися під юрисдикцією місцевого правосуддя¹⁷⁵. Це питання піднімалося на засіданні думи ще один раз 30 березня 1918 р., але вже у іншому ракурсі, оскільки після проведених консультацій К.Кровопускова з австрійським командуванням з'ясувалося, що одесита стратили за намагання застрелити австрійського постового, тому за законами воєнного часу він був повішаний. Окрім цього, австрійська комендатура, зважаючи на зростання злочинності, намагалася боротися з кримінальними елементами, які володіли великими запасами зброї, а місцеві мешканці часто трактували їхні дії як переслідування мирних громадян. Втім такі аргументи виявилися недостатніми для усіх гласних, які наполягали на неутручанні окупаційного командування в правове поле УНР¹⁷⁶.

Вочевидь вирішення окресленої проблеми на думку ГKK та австрійського командування не дало очікуваного результату й затягувалося на невизначений час, бо згідно наказу С. Комірного (ймовірно датованого кінцем квітня і продубльованого тоді ж Херсонським губернським комендантом полковником Г. Зінкевичем¹⁷⁷), роззброєння населення мало закінчитися до 15 травня 1918 р., а усім, хто його не виконає, загрожував або штраф у розмірі 6 тис. крб., або 6 місяців ув'язнення. Виконання наказу покладалося на Г. Зінкевича, а австрійський штаб, за санкцією фон Бельца, надавав технічну допомогу шляхом виділення угорського підрозділу для проведення обшуків приміщень¹⁷⁸. Вістря дій було спрямоване у бік думи, від якої, на думку С. Комірного та австрійського генералітету, йшла головна потенційна загроза організації непокори, тому що міське самоврядування не підтримало наказ про роззброєння мешканців Одеси, аргументуючи свою точку зору порушенням прав людини. Поза лаштунками такої позиції

¹⁷⁴ Там само. – Арк. 26 зв.

¹⁷⁵ Там само. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 129 зв, 130 зв, 131.

¹⁷⁶ Там само. – Арк. 149, 150.

¹⁷⁷ Там само. – Спр. 146. – Арк. 214, 250.

¹⁷⁸ Там само. – Спр. 135. – Арк. 17-17 зв., 19, 20.

приховувалося бажання, щоб подібні кроки адміністрація УНР обов'язково узгоджувала з гласними думи¹⁷⁹. Гостроти протистоянню додавали численні скарги жителів міста на недієвість думи. Одесити неодноразово зверталися до С. Комірного з проханням вплинути на складне економічне становище міста. Водночас Головний комісар попереджав В. Богуцького про непередбачувані наслідки неефективного господарювання, про необхідність вжити заходи по забезпеченню городян продовольством, паливом, не перевищувати видатки і т. д., погрожуючи рішучими діями¹⁸⁰. Втім, очікуваного ефекту ці погрози не мали.

29 квітня підрозділ австро-угорського війська, згідно вищезазначеного наказу про роззброєння, здійснив обшук приміщення міської думи, а міліція усувалася від виконання правоохоронних функцій через недовіру з боку української адміністрації. Міський голова негайно опротестував ці дії на зустрічі з С. Комірним¹⁸¹, а на вечірньому засіданні думи 29 квітня 1918 р. схвильовано описував ескалацію конфлікту. На відміну від Головного комісара В. Богуцький вважав пошук зброї у будівлі думи приводом, який пов'язував з загальною політичною кон'юнктурою, що склалася внаслідок події у Києві 27-28 квітня. Міський голова висловив думку, що Одеська дума має рішуче виступати й проти зазіхань союзницького командування на права Центральної Ради і Ради народних міністрів УНР, адже «ми самі будемо будувати власну державність». При цьому в його рефлексіях недвозначно зберігалась відданість ідеям Установчих зборів, як Українських так і Всеросійських, та можливого відновлення у неозначеному майбутньому територіальної єдності Російської держави¹⁸².

З ним солідаризувалися й інші гласні, наприклад, Г. Лур'є, С. Соловейчик, Х. Гільдін. Останній щойно повернувся зі столиці й висловлюючись у схожому річищі, вигукнув, що «на даний момент, коли на шальки терезів кинуте єдине, що залишилося від російської революції, це «Україна», – у цей момент справа і зліва ми будемо на боці України<...>»¹⁸³. Зрештою, за пропозицією соціалістичних фракцій, дума проголосувала за резолюцію, у якій категорично засуджувалося насилля над членами Центральної Ради та уряду, робочі кабінети яких обшукали німецькі військові, а їх самих взяли під варту. Такі дії прирівнювалися до публічного приниження, які, на думку гласних, засвідчували рух на шляху до остаточної ліквідації усіх революційних завоювань й підкорення «народів України грубій силі іноземних багнетів в ім'я імпералістичних цілей центральних держав»¹⁸⁴. Очевидно, що оприлюднена резолюція латентно переносилася й на оцінку пережитих гласними неприємних моментів обшуку думи, який ототожнювався з

¹⁷⁹ Там само. – Спр. 146. – Арк. 214, 250.

¹⁸⁰ Вістник Одеси. – 1918. – 4 травня.

¹⁸¹ ДАОО. – Ф. 4. – Оп. 4. – Спр. 135. – Арк. 19, 20.

¹⁸² Там само. – Арк. 19.

¹⁸³ Там само. – Арк. 16, 17, 18-18 зв.

¹⁸⁴ Там само. – Арк. 16.

приниженням прав муніципалітету. Втім доля Одеської міської думи у ці дні вирішувалася у інших кабінетах. Тому, вона разом з управою, звинувачена в неефективному господарюванні, 19 травня 1918 р. тимчасово призупинила свою діяльність¹⁸⁵.

Отже, відразу після отримання звісток про укладення Брестського миру між УНР та державами Четверного союзу і подальшого наступу союзницьких військ, у міській думі, яка працювала на напівлегальному становищі внаслідок її офіційної заборони РНК Одеської радянської республіки, розпочалися активні дискусії щодо намірів окупаційних армій (у тому числі румунської), можливого повернення Одеси під юрисдикцію України й перспектив міського самоврядування на збереження власної правомочності. Визнавши вступ німецьких і австро-угорських військ до міста неминучим наслідком подій, міський голова та гасні прийняли рішення посприяти несилловому сценарію передачі Одеси до рук противників, а головним засобом реалізації задуманого стали переговори. Уповноважені думи, як напередодні захоплення міста, так і у подальшому, контактуючи з австрійським і німецьким штабом, висували як найважливіші наступні питання: невтручання союзницьких військ у роботу муніципалітету, дотримання українського законодавства, непорушність прав і свобод мирних мешканців, у тому числі права на життя, недопустимість реквізицій продовольства та товарів широкого вжитку. Здебільшого такі контакти здійснювалися за посередництва Головного комісара уряду УНР С. Комірного, який нерідко виступав посередником між думою та штабом австрійських армій. Але саме за його наказом міська дума Одеси мала припинити своє існування, підставою чого стали звинувачення у неефективному господарюванні, а реальні причини могли приховуватися в бажанні нової гетьманської влади обмежити повноваження загалом соціалістичного за партійною приналежністю і переконаннями гасних муніципалітету.

Taras Vintskovs'kyi

***Odesa City Duma in conditions of Austro-German occupation
of March – April 1918***

This research is carried out by analyzing the verbatim record of Odesa City Duma meeting devoted to the study of the activities of the municipality of Odesa in conditions of Austro-German occupation. It were considered the issues of the preparation of the Duma to join the German and Austro-Hungarian troops in the city, the course and results of the negotiations concerning rules of relations between governance and headquarters of allied armies, and enforcement of agreements.

Key words: *Odesa City Duma, Brest peace, German and Austro-Hungarian troops, head of the regional government's commissariat of UPR, requisitions.*

Тарас Винцковський

***Одесская городская дума в условиях австро-немецкой оккупации
марта – апреля 1918 года***

Данное исследование, выполненное на основе анализа стенографических отчетов заседаний городской думы Одессы, посвященное изучению деятельности муниципалитета Одессы в условиях австро-немецкой

¹⁸⁵ Вільне життя. – 1918. – 22 травня.

оккупации. Рассматриваются вопросы подготовки думы к вступлению немецких и австро-венгерских войск в город, ход и последствия переговоров о правилах взаимоотношений между самоуправлением и штабом союзнических армий, практическая реализация договоренностей

Ключевые слова: городская дума Одессы, Брестский мир, немецкие и австро-венгерские войска, Главный краевой комиссариат правительства УНР, реквизиции.

Рецензент: М.І.Михайлуца, д.і.н., професор (Одеський національний морський університет)

УДК 94(477.74-21):778.5:929Капчинський«1921/1925»

**Ганна Лізавенко,
Володимир Полторак**

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ В ОДЕСІ в першій половині 1920-х років (на матеріалах спогадів М.Капчинського)

В статті досліджуються спогади одного з організаторів кіновиробництва в Одесі. Визначені особливості значення спогадів як джерела для вивчення історії розвитку кіно в Одесі на початку 1920-х років.

Ключові слова: спогади, Михайло Капчинський, кінематограф в Одесі, Одеське управління ВУФКУ.

Історія Одеської кінофабрики у 1919 – 1925 рр. має дуже багато «чорних плям», багато документів не збережено, спогадів очевидців не написано. Спогадам першого директора кінофабрики Михайла Яковича Капчинського пощастило – вони були написані і збереглися, хоч досі і не опубліковані. Написані у 1960-х роках під назвою «У Чёрного моря», вони висвітлюють події 1921 – 1925 рр. Це історія становлення Українського кінематографу, описана її учасником.

Структурно спогади можна розділити на дві частини: перша розповідає про розбудову та становлення кіновиробництва, друга розповідає про людей. Михайло Капчинський з великою любов'ю пише про незабутні чотири роки, які він провів в Одесі. У 1960-х роках Капчинський надсилає листи з Москви заступниці інформаційного відділу Одеської кіностудії Інзі Матьяшек¹⁸⁶, у яких розповідає про своє життя, про те як він починає писати розповідь про кінофабрику, як йому б хотілось знову опинитись в Одесі. Нажаль до нашого часу спогади не опубліковані, але оригінал досі зберігається на Одеській кіностудії.

Читаючи неопубліковані спогади Михайла Яковича Капчинського¹⁸⁷, перш за все відкривається його ставлення до розбудови кіновиробництва в Одесі, до створення кінофабрики на Французькому бульварі, 33, до тих людей, які разом з ним творили історію, які не покладаючи рук та не жаліючи сил працювали на

¹⁸⁶ Архів Музея кіно в Одесі. – Ф. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 1.

¹⁸⁷ Там само. – Ф. 1. – Од. зб. – 101 арк.

благо кіновиробництва. В спогадах змальовані перші, ще зовсім простенькі, методи зйомки, розповідає про операторів, сценаристів, режисерів, оцінюючи їх. Цікавими є образи кіномитців. Багато сказано про Чардиніна, Форестье, Фельдмана, і про багатьох інших директорів, режисерів, операторах і просто людях, які працювали на Одеській кінофабриці в різних цехах, різних профілів.

У 1921 р. Михайла Яковича Капчинського було призначено на посаду уповноваженого Одеського підвідділу Всеукраїнського Фото-Кіно Управління. Він містився в Одеському Губполітвідділі, який знаходився на Катерининській та Ланжеронівській вулицях. Невелика довга кімната, в ній одна канцелярська шафа, письмовий стіл і молоденька співробітниця.

Капчинського ще з моменту вступу на посаду познайомили в кіновиробництвом два відомих кінодіячі Неймарк та Александров (в нього був своя їдальня в приміщенні Судових установ). Спочатку подивились вони кінотеатр «Уточкін» на Дерибасівській. Їм принесли мішок набитий сплутаною плівкою, порвані куски були скріплені нитками. Стрічки були доставлені з різних повітів, бо тоді в місті був брак стрічок. В кінотеатрі вся підлога була встелена лушпинням, стільців не було і це був найкращий кінотеатр міста. На питання чому такі справи, директор кінотеатру Зільберглейд, відповідав, що віників не видають, а грошей на нові. Картини крутили вручну. Зображення на екранах з простирада показували до дуже швидко, а то плівка ледь-ледь повзла, глядачами були здебільшого хлопчачки. Стіни в глядацьких залах були обідрані, стелі в тріщинах, де колись були шпалери, тепер висіли просто куски паперу. Там десь колись були електролампи, тепер були слабенькі рожеві промені світла. Темрява, бруд, застоєне повітря – така картина була притаманна всім кінотеатрам Одеси. Замість квитків продавали відривні талончики. Шматки паперу, але все ж на них була нікому невідома (але все ж була) печатка.

Через невеликий проміжок часу підвідділ кіно став самостійним управлінням. Він почав називатись – Одеське обласне фотокіноуправління. В нього входили кінотеатри трьох губерній – Одеська, Миколаївська та Подільська.

В фотокіноуправлінні зібрався невеликий штат – Саул Левін, майбутній директор Промбанку, Володимир Іванович Карповський, спеціаліст по прокату фільмів та Ісідор Михайлович Розенбліт. Коли робітники Одеського фотокіноуправління вперше відвідали територію кінофабрики, то в невеличкому одноповерховому приміщенні на бульварі Пролетарів (тепер Французький), 16 застала трьох чоловік: оператора і лаборанта Г. І. Дробіна, оператора і піротехніка П. І. Чепаті і завгоспа і сторожа Шеманського. «Павільйон Гроссмана був знищений. Бур'ян до поясу. В приміщеннях підлога, двері, віконні рами місце жителі спалили в

своїх будиночках. Гордість Харитонова – Перший павільйон – без єдиного скельця, ні стелі, ні стін, голий каркас»¹⁸⁸.

Згідно спогадів, першочергово вирішили обгородити з боку Французького бульвару величезну територію майбутньої фабрики. Каменю в Одесі було достатньо і цемент знайшовся. Допоміг губернський прокурор Данило Іванович Петровський. Кобозев, начальник Губрозшуку, дістав скла більше, ніж було потрібно, в одному з пакгаузів Одеського порту. Грошей на будівництво вистачало. У Люстдорфі, невеликому дачному містечку під Одесою, знайшлися залізні ґрати. Колись там збиралися спорудити костел. Решіток вистачило для всієї огорожі вздовж бульвару. Будівельники переминою ставили решітки з оштукатуреними стовпами, складеними з каменю. Перш, ніж приступити до основного павільйону, маючи вдосталь скла, побудували оранжерею для квіткової розсади. Запросили досвідченого садівника з курорту Аркадії. Крім іншого, він висадив різні сорти троянд. Потім її переобладнали під глядацький зал. Не обманув і губернський прокурор. День у день, в будь-яку погоду, тюремні наглядачі приводили 100–120 ув'язнених арештантів. Працювали з ранку до вечора без всякого підганяння. За працю платили. Їжу готували на місці. Жодної втечі за два роки. Працювали і вільні майстри. Велика їх частина залишалася далі на фабриці. Навіть поверталися. Якось коли на кінофабриці вже знімали, з'явився одного разу один з колишніх ув'язнених разом з дружиною кравчиною. Зарахували обох. Всіма справами на будівельному майданчику керували художник Суворов Іван Аристархович і інженер Корн, невтомний, всюдисущий. Будівництво та відновлювальні роботи не були легкими. Кожного дня були свої зовсім не схожі одне на одного труднощі.

Капчинський так згадує початок робіт: «Не пам'ятаю, чи по всій Україні, але в Одесі в 1921 р. проводилася короткочасна компанія за назвою - «Мирне повстання». Компанію проводила вся партійна організація міста. У великої буржуазії, в Одесі було її не мало, вилучалися великі квартири, цінності й частина майна. За завданням Губкома я очолив комісію з розгляду скарг і заяв, пов'язаних з вилученням. Як говориться, - «дров наламали багато»¹⁸⁹.

Звели лабораторію обладнали новими проявочними баками, виготовили рами для намотування плівки. Побудували великі обертові барабани для повітряної сушки негативів і позитивів. Для того, щоб мати хоч трохи постійного струму, тобто для більш рівного освітлення декорації, побудували будівлю для підстанції. У Москві закупили і встановили перетворювачі і до них необхідне обладнання.

Скляний основний павільйон у центральній будівлі займав весь верхній другий поверх, в нижньому розмістили цеху. У партійному

¹⁸⁸ Костроменко В. А студия живет. // Одесский вестник. – 26 травня, 1994.

¹⁸⁹ Архів Музея кіно в Одесі. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 43

клубі на Херсонській вулиці для всієї міської партійної організації Михайло Капчинський зробив доповідь: «Одеська кінофабрика і які стоять перед нею завдання»¹⁹⁰.

Мальовничо змальовані корпуси кінофабрики у спогадах. «Височів великий весь у склі знімальний павільйон, рясно заливається сонцем. Приваблювала погляд родзинка відновленої території – фабричні ворота з усім оточуючим їх ансамблем. Ворота високі, залізні, візерункові з бетонованими кулями, з левами, з об'ємними художньо виконаними ліхтарями з їх рясним світлом прикрашали Французький бульвар. Їх світло було далеко видно».

Скульптор Зінченко до побудови воріт представив кілька ескізів, він працював разом з архітектором Блюмбергом, один з ескізів, за яким зроблені ворота, багато років, аж до початку війни, зберігався в Києві. З устаткуванням на перших порах переживали важкі дні. Деяку допомогу надавали деякі міські установи. Директор Куяльницького курорту Данішевський запропонував надати шістдесят стільців. Обставили глядацький зал при лабораторії. Кінофабрика стала дихати, жити. З кожною новою постановкою вона обростала меблями, реквізитом, збільшувалася костюмерна. Виготовили фондус (довготривалі щити різних розмірів і форм для декорацій). Багато праці і часу оснащенню кінофабрики віддавав начальник довідкового цеху Іван Трофімов. Широкий, небагатослівний чоловік, з великою енергією і пристрастю віддавався справі. Він був душею, організатором не лише постановочного, а й інших цехів.

За його наказом на студію щодня приводили – сто двадцять затриманих, мілких грабіжників, шулерів, кишенькових злодіїв, квартирників, які знаходилися в одеській в'язниці. Всіма деталями будівництва керували художник І. А. Суворов і завгосп Я. А. Корн. Будівництво завершилося в 1922 р.¹⁹¹.

Ісідор Розенбліт допоміг Капчинському в розбудові та в перших починаннях¹⁹². Він мав досвід завідування головним пакетом акцій папірос «Сальвате» з тютюнової фабрики Попова, парфумерної фабрики «Долі», працював в банківському Домі Ашкіназі, а потім все його майно націоналізували і він залишився без нічого. До Капчинського він прийшов з ідеєю віддати в користування приміщення кінотеатрів колишнім власникам або іншим особам на визначений проміжок часу. Вони мали їх відремонтувати, обладнати меблями і налагодити роботу. Почали здавати кінотеатри на рік. І відбулось щось неймовірне, замість шести кінотеатрів їх виявилось двадцять два. Справа в тому, що коли колишні власники почули, що відбуваються такі справи «вийшли з підпілля». До жовтня 1922 р. в Одесі існувало приблизно вісімдесят кінотеатрів. Великі,

¹⁹⁰ Там само – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 37.

¹⁹¹ Там само. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 40.

¹⁹² Там само. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 29.

середні, маленькі. Деякі розміщувались в колишніх магазинах, замість фойє їм були тротуари.

Договірні умови були такими: капітальний ремонт, орендатори повинні обладнати кінотеатри меблями і всією необхідною апаратурою. По закінченню орендного строку, кінотеатри з усім наявним майном, згідно з описом, без будь-якої компенсації переходять під владу Обласного фотокіно управління. Квитки комплектами надруковані в типографіях, пронумеровані, завірені в Губфінвідділі, продаються в касах під контролем Капчинського. З валового збору управління отримує двадцять п'ять процентів. Договори з орендаторами були скріплені юридичним відділом Одеського Губвиконкому.

На таких умовах були здані кінотеатри в інших губернських центрах – Миколаєві і Вінниці, а також в Херсоні, Кам'янці-Подільську, Проскурові, Бердичеві, Єлисаветграді. В менших містах були здані кінотеатри з трохи іншими договірними умовами.

Теж саме було з картинами. Бувало таке, що на афіші було написано одну назву, а показували інший фільм через поганий стан плівки. Завідувач прокату картин Володимир Іванович Карповський запропонував організувати колективи людей, які будуть займатися ремонтом стрічок¹⁹³. За умовами угоди колектив за свій рахунок ремонтував весь старий запас стрічок. До їх прокату, тобто до того моменту коли за них будуть платити гроші, вони не будуть мати ніякого відношення. Колектив зобов'язаний кожен тиждень доставляти Обласному управлінню дві нові або мало відомі картини. З першого дня вони потрапляють у власність Управління. Від усіх грошей, які були зібрані з прокату картин Управління отримує 40%, 60% отримує колектив виключно по м. Одеса. Ця система мала успіх, пішли перші великі збори, були показані картини – «Тайфун» і «Таємниця королеви». Картини були нові і ще не відомі глядачам.

Багато чого виявилось на місці – чистота, порядок, нові екрани, яскраве світло, завіски, порт'єри, в кожному кінотеатрі обов'язковий музичний дует – скрипка та піаніно. У деяких театрах («Художній», «Експрес», «Ампір», «Уточкін») до показу картини виступали естрадні актори. Згадуються – Ілля Набатов, Володимир Кораллі, Михайло Раскатов. Виступали і співаки, співачки. Орендар Шошніков, навіть примудрився фільми за екраном супроводжувати шумами по ходу дії.

Зміцнівши, Одеське фотокіноуправління у колишньому будинку готелю «Велика Московська» на Дерибасівській, 29, біля парадного входу з широкими сходами, на яких був застелений килим, поставили, навіть, швейцара, того самого який багато років працював у готелі. У великих більярдних залах було організовано

¹⁹³ Там само. – Спр. 1. – с. 38.

майстерні з ремонту і виробництва апаратів «Пате 2»¹⁹⁴. Підібрали чудових майстрів і через декілька місяців налагодили виробництво деталей кінопроектора. Далі процес зібрання апарата уповільнився, через складність виготовлення так званого «мальтійського хреста». Ця деталь служить для отримання переривчастого руху стрічки в апараті. Незабаром знайшли майстра А. В. Гудика, котрий справився з завданням, а потім ще й вдосконалив апарат. У майстернях, крім проєкційних апаратів, майстер Гудик за своїм проєктом і кресленням виготовив дослідний зразок оригінальної кінопересувки, легкої, портативної, яка працює і від електромережі і з ручним приводом. Після внесення деяких конструктивних змін, приступили до виробництва.

Почали виробляти фотоплатівки та фотопапір. За організацію невеликої фабрики взялися відомий в Одесі фотограф Білоцерківський і доктор Розен. Все організували у порожньому будинку на Гаванній вулиці. Запросили з Біржі праці 20 жінок і розгорнули виробництво фотоматеріалів. У фотографів (їх в Одесі було чимало) збирали старі негативи, змивали емульсію і заливали свіжою. Виробляли фотопапір. Якість виявилось цілком прийнятною. Справа пішла непогано. Прибуток фотофабрика стала давати з першого дня її організації. У центрі міста, на Дерибасівській вулиці в будинку № 21, відкрили спеціалізований магазин фототоварів. Існувала і державна фотографія – «Рембрандт». Керував нею блискучий майстер – Соломон Куперберг. Близько двох років проіснувала фотофабрика. Але її довелося закрити. Вичерпалися запаси старих негативів. Скло, придатне для заливки емульсією, не можна було отримати через блокаду.

В липні 1923 р. була створена з перших в країні – одеська механічна майстерня, яка випускала власні запатентовані кіноапарати «Пате 2» і ремонтувала апарати старої конструкції. Через рік майстерні присвоїли звання «1-я центральна кіно механічна майстерня ВУФКУ»¹⁹⁵. В 1925 р. за наявності 10-ти станків вона випустила 100 кінопроекторів для села і купу деталей на замовлення. Сама ідея випуску власних кіноапаратів належала завідувачому Одеським кінопрокатом Павлу Федоровичу Нечосі. Але виробництво апаратів вітчизняного ґатунку кустарним виробництвом стало працювати не на користь, а на збиток. Тому, що купувати іноземні апарати було прибутковіше: випуск апарата – 490 руб., а купівля за кордоном – 108. Тому, було вирішено розширяти і модернізувати майстерню. В вересні 1926 р. майстерня з готелю «Велика Московська» перейшла в приміщення складу сільгоспмашин на вул. Ольгіївській №3 і №5. 20 липня 1927 р. механічна майстерня перетворена в Механічний завод кіноапаратури,

¹⁹⁴ Капчинский О. Нагретые солнцем львы // ОР САМЕАХ. – 1999. – 2 липня.

¹⁹⁵ Костроменко В. Очерки истории Одесской киностудии. — Одесса, 2010. – С.28.

якому присвоїли ім'я радянського партійного і державного діяча Ф.Дзержинського. Підпорядковувався заводові «Українфільму»¹⁹⁶.

Одеське окружне кінофотоуправління в перші роки розпоряджалось трьома фабриками: перша на Старо-Інститутській, 17 (Дідріхсона) згодом ліквідована; друга і третя на Французькому бульварі № 16 і № 33. Виробництво плівки здійснювалося за адресою вул. Чичеріна, 103 (Успенська)¹⁹⁷. Незабаром, від охочих працювати в кіно не було відбою, але кваліфікованих кадрів не вистачало. Тоді при обласному управлінні в готелі «Велика Московська» були організовані кінокурси. Завідуючим і секретарем учбової частини назначили М. В. Бертенсона, лекції читали П. Чардинін, В. Гардін, А. Лундін. В 1924 р. було випущено перших «червоних артистів».

Кінокурси мали успіх і було вирішено відкрити державний технікум кінематографії ВУФКУ¹⁹⁸. Він відкрився 1 вересня 1924 р. на вул. Чичеріна, 3. Першим управляючим на студії був А.Н. Денисов. Заняття починалися з 30 вересня. На перший курс було набрано 60 чоловік.

Два факультети – технічний і екранний – готували операторів, лаборантів, монтажників, освітлювачів, акторів, асистентів і помічників асистентів. Всі студенти поселялися в гуртожитку, їм давали безкоштовну їжу і стипендію в розмірі 5 рублів. Під час літніх канікул вони працювали на кіновиробництві, а з третього курсу відправлялися на практику на першу і третю кінофабрики і в лабораторію ВУФКУ. В 1930 р. технікум було переведено до Києва і перетворено в кіноінститут, який зіграв важливу роль в історії українського кіно.

Налагодили кіновиробництво, обладнали студію, але не вистачало плівки на знімання фільмів. Пробували використовувати вже використану плівку. Професор Е.Кирилов сконструював пристрій з допомогою якого фарба з плівки змивалась і плівку заливали новим емульсійним шаром¹⁹⁹. Але минув час і плівки не було де брати, якби не один щасливий випадок. В Одеський порт прийшло італійське судно на якому власник судна був також власником кінематографічної фірми «Чінес», та ще й корінним одеситом. Договір було підписано і Одеська кінофабрика отримала плівку і хімікати.

У 1924 р. було випущено перший ігровий фільм «Від пітьми до світла» («От мрака к свету») ²⁰⁰. В ньому грало два актори: роль робітника виконував Салтиков, а роль лікаря - відомий офтальмолог В.А.Філатов. Зйомки фільму провів режисер Г.І.Дробін.

¹⁹⁶ Островский Г. Л. Одесса, море, кино: страницы далекой и близкой: путеводитель. – Одесса, 1989. – С. 18.

¹⁹⁷ Малиновский А. Кино в Одессе. – Одесса, 2000. – С. 49.

¹⁹⁸ Шкловский В. Б. За сорок лет кино. – М., 1965. – С.83.

¹⁹⁹ Костроменко В. Очерки истории Одесской киностудии. — Одесса, 2010. – С.34.

²⁰⁰ Малиновский А. Кино в Одессе. – Одесса, 2000. – С. 59.

У 1924 – 1925 рр. були зняті картини: «Україя» - режисер Чардинін, «Лісовий звір», «Марійка» і «За чорне золото» - режисер Лундін, «Димовка» - режисер Сазонов, «Лозунги восьми жовтнів» - режисер Турін, «Радянське повітря» - режисер Шеффер. В виробництві знаходились «Тарас Шевченко» Чардиніна, «1920-21 роки» Лундіна, «В кігтях Радянської влади» - сатира в постановці Сазанова. На протязі 1924/1925 операційних років вийшла 21 «агітхронікальна» картина (8569 м), 5 художніх повнометражних (12975 м) і 15 короткометражних (11978 м). Крім того, зняли 4 картини «науково-агітаційного характеру», які були створені спеціально для села: «Який відхід, такий прихід» (1500 м), про прогресивні методи догляду за тваринами, «Туберкульоз» (900 м), «Асканія - Нова» (731 м), «Боротьба з шкідниками».

Кінофабрика набирала обертів. 15 листопада 1925 р. П.Ф.Нечеса був призначений директором фабрики. В червні 1925 р. було завершено картину «Сількор Малиновський», це була екранізація тогочасного нашумілого карного процесу, перша художня картина для села. Фабрика росла, і вже 1 лютого 1927 р. її штат нараховував 21 режисера і помічників режисера, 11 операторів, 26 акторів, а всього штат налічував 318 осіб.

Кіновиробництво в Одесі за часів НЕПу налагодилось завдяки талановитим людям, які працювали на Одеській кінофабриці у перші роки її становлення, в Одеському відділі ВУФКУ, в кінотехнікумі та безлічі інших підприємств кінематографічної галузі. І завдяки спогадам Михайла Яковича Капчинського ми можемо відтворити картину тогочасних подій.

Hanna Lizavenko, Volodymyr Poltorak
Formation of ukrainian cinema in Odesa at the first half of 1920th
(based on memories M. Kapchyns'kyi)

The article investigates the memories of the film industry in Odesa organizer. The features mentioned memories as a source for the history of cinema in Odesa in the early 1920-th.

Key words: *memories, Michael Kapchyns'kyi, cinema in Odesa, Odesa administration VUFKU.*

Анна Лизавенко, Володымыр Полторак
Становление украинского кинематографа в Одессе в первой
половине 1920-х (на материалах воспоминаний М.Капчинского)

В статье исследуются воспоминания одного из организаторов кинопроизводства в Одессе. Определены особенности значение воспоминаний как источники для изучения истории развития кино в Одессе в начале 1920-х годов.

Ключевые слова: *воспоминания, Михаил Капчинский, кинематограф в Одессе, Одесское управление ВУФКУ.*

Рецензент: *О.Є.Музичко, к.і.н., доцент (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)*

УДК 94 (477.74-21): 378.4.011.32: 355.11 «1865/1920»

Олександр Музичко

**ВІД ШАБЛІ ДО КНИГИ: КОЗАКИ У СКЛАДІ ВИКЛАДАЧІВ
ТА СТУДЕНТІВ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Метою статті є дослідження місця представників козацького стану серед студентів та викладачів Одеського Новоросійського університету. Встановлено кількість та персональний склад студентів-козаків, їх походження з різних козацьких спільнот: українського та російського козацтва. Простежено долю найяскравіших особистостей.

Ключові слова: козаки, студенти, викладачі, Новоросійський університет, Одеса.

З'ясування впливу козаків на всі сфери життя України є помітним напрямком сучасної історіографії козацтва. Метою цієї статті є висвітлення майже недослідженого аспекту – викладання та навчання представників козацького стану та осіб козацького походження в одеському Новоросійському університеті (далі – НУ). Стимулюючим чинником у дослідженні цієї теми є не лише суто наукові завдання, але й той факт, що сучасні університети, зокрема, головний спадкоємець НУ – ОНУ імені І.І.Мечникова, є осередками дослідження козацтва, але водночас і плекають зв'язок з козацькими традиціями виховання і українською культурою загалом, що в значній мірі базується на козацькому міфі у націєтворчому сенсі цього поняття²⁰¹.

Першим теми нашої статті торкнувся у своїй знаній фундаментальній праці «Геродот Новоросійського університету» Олексій Маркевич. Але, попри свої козацькі коріння, він фактично відмовився від глибшого вивчення. Так само як і його колега, історик університету Св. Володимира М. Владимирський-Буданов²⁰², О. Маркевич зауважив, що згадує про козаків в НУ лише як частину селянського стану, у зв'язку з їх мало чисельністю. На підтвердження останньої тези, він все ж таки навів статистику навчання козаків: до 1 січня 1887 – 6 осіб, 1888 – 6 осіб, 1889 – 5, 1890 – 4²⁰³. У наведеному реєстрі випускників НУ, О. Маркевич навів прізвища випускників-козаків за перші 25 років існування закладу. Наступники О. Маркевича взагалі не торкались цього питання. До історіографії нашої теми дотичні біографічні праці, присвячені

²⁰¹ Харківських першокурсників посвятили в козаки (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 19.09.2014 р.), режим доступу: <http://pedpresa.com.ua/blog/107629-harkivskyh-pershokursnykiv-posvyatyly-v-kozaky.html>

²⁰² Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира. Т. 1. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К., 1884. – С. 597.

²⁰³ Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: историческая записка. Академические списки. – Одесса, 1890. – С. 676.

викладачам та студентам НУ козацького походження²⁰⁴. Джерельною базою пропонованої статті є передусім списки студентів НУ й особові справи з 45 фонду (Новоросійський університет) Державного архіву Одеської області.

Одеса була значною мірою заснована та розбудована українськими козаками. Однак на момент виникнення НУ українське козацтво втратило своє значення самостійного чинника історії та окремого соціального стану на півдні України. Якщо час до 1860-х років в Україні характеризують як пост козацьку добу, то другу половину XIX – початок XX ст. можна назвати без козацькою. Хоча це аж ніяк не значить зникнення козацьких традицій, історичної пам'яті про козаків, і, зрештою, козацьких нащадків навіть у такому «казані» як Одеса²⁰⁵. Одеса перетворилась до того ж на один з центрів наукового козакознавства, передусім завдяки функціонуванню НУ та Одеського товариства історії та старожитностей. Слід зазначити, що у місті у другій половині XIX – на початку XX ст. існували не лише сліди українського козацтва, але й російського, що, як відомо, продовжувало існувати в деяких районах Російської імперії як окремий стан та частина армії. Так, у жовтні 1899 р. розквартирований в Одесі 8 Донський козацький полк відсвяткував своє полкове свято за присутності командуючого Одеською військовою округою та одеського градоначальника²⁰⁶. У 1905-1907 рр. козацький міф у його російському варіанті використовували одеські чорносотенці, частина з яких могла справді мати козацьке (донське і т.п.) походження і бути до того ж пов'язана з НУ, хоча це питання потребує додаткового вивчення. Бойова дружина чорносотенців, так звана, «Біла гвардія» поділялась на шість сотен. Дружинниками керував наказний отаман, осавули, десятники, деякі з яких мали козацькі псевдоніми: Єрмак, Платов і т.п.

НУ був одним з нечисленних університетів, що існували у Російській імперії, і тому кооптував у себе представників не лише різних етнічних та соціальних груп, але й різних територій. Це зумовило представництво серед викладачів та студентів різних родів козацтва.

Першою групою серед героїв нашої статті є особи, далекі предки яких були козаками. На момент народження їхні батьки вже не значились козаками, як власне і вони самі на момент влаштування в НУ. Тому цих осіб можна метафорично окреслити як «посткозацьке»

²⁰⁴ Пономарев В.П. А.И. Погибко (1857-1939): Страницы жизни и творчества. – К., 1978. – 94 с.; Самодурова В.В. С.І. Ловайський // Професори Одеського (Новоросійського) університету. – Т. 2. – Одеса, 2005. – С. 488-490.

²⁰⁵ Данилов В.В. Из Запорожья в катакомбы // Исторический вестник. – 1913. – №6. – С.1011-1018; Не відмовимо собі у задоволенні нагадати принципово важливу тезу Л. Славина з його спогадів про Ю. Олешу: «Но, конечно, на Одессе при всей национальной пестроте ее лежал явственный украинский отпечаток. В крестьянском хлопце, в капитане дальнего плавания, в университетском профессоре вдруг проглядывал сохранившийся во всей чистоте тип запорожца из казацкой сечевой вольницы - весь этот сплав удали, юмора, силы, поэзии».

²⁰⁶ Праздник донцев // Одесские новости. – 1899. – 18 октября.

середовище, де козацька приналежність була лише частиною родинного переказу, хоча у деяких випадках цей факт вплинув на формування українського національного світогляду та діяльності.

Серед викладачів це передусім видатний історик, професор кафедри російської історії у 1880-1895 рр., дворянин, Олексій Іванович Маркевич, представник знаменитого роду (показово, що попри різноманітні зацікавлення, він дуже мало зробив для вивчення саме козацтва), син одного з засновників нової української літератури Левка Боровиковського, Олександр Львович Боровиковський – приват-доцент кафедри цивільного судочинства та судоустрою у 1887-1894 рр. Можливо, козацькі родові коріння мали юрист А.П. Пригара, хімік Ю.Ф. Клименко, історики І.М. Бондаренко, П.А. Іванов, М.Є. Слабченко, у джерелах позначені як сини міщан та військових.

Аналогічна ситуація з групою студентів. На першому місці серед них за значенням в історії згадаємо видатного мікробіолога, уродженця Одеси, випускника НУ 1880 р., Миколу Федоровича Гамалію. М. Гамалія залишив унікальні для нашої теми спогади, що засвідчують роль козацького чинника у становленні його світогляду²⁰⁷. На другому місці, безумовно слід поставити уродженця козачої станиці на Кубані, видатного громадського діяча Одеси та Кубані, дослідника Кубанського козацтва, Федіра Андрійовича Щербину (1849-1936)²⁰⁸. У 1874-1877 рр. він навчався на природничому відділенні фізмату НУ. Незважаючи на те, що у списках студентів НУ він вказаний як син священника, його рід був козацький, що власне, і найяскравіше серед всіх випускників НУ з козацьких родів, відбилась в його діяльності.

Серед значно менш відомих осіб, студентів НУ, у метриках вже не значаться як козаки, або сини козаків, а проте очевидно мали козацьке походження син штаб-офіцера Донської області Володимир Миколайович Петровський, дворяни Війська Донського Василь Петрович Самарін, Михайло Михайлович Горбатов, Павло Миколайович Павлов, Іван Іпполітович Суржин (всі вони народилися на Дону і там само отримали середню освіту) та син штаб-офіцера Терської області Андрій Петрович Архангельський, син штаб-офіцера Кубанської області Пантелеймон Федорович Ковалевський, син обер-офіцера Костянтин Федорович Голензовський, народжений у станиці Тихорецькій Кубанської області, дворянин Кубанської області Микола Миколайович Новоспаський та дворянин Кубанського козачого війська Антін Ксенофонович Кравченко.

У 1869-1873 рр. на історико-філологічному факультеті здобув освіту син унтер-цейхвахтера, обер-офіцера, Павло Андрійович Іскра, серед предків якого був гетьман П. Полуботок. П. Іскра

²⁰⁷ Гамалія Н.Ф. Воспоминания. – Т. 1. – М., 1947. – 228 с.

²⁰⁸ Бачинська О.А. Ф.А. Щербина // Одеські історики. – Вип. 1. – Одеса, 2009. – С. 457-460.

привертає увагу не лише як один з найуспішніших в кар'єрному плані перших випускників НУ (директор Комерційного училища імператора Миколи I в Одесі, дійсний член Історико-філологічного товариства при НУ, автор кількох праць, про О. Пушкіна, І. Крилова, історії училища і навіть кантат²⁰⁹). Кандидатська робота П. Іскри була першою, і однією з нечисленних таких робіт в НУ, присвячених українському козацтву: «Борьба старого порядка управления в Малороссии с возрастающим влиянием Москвы от 1657 до 1668 гг.» (1873)²¹⁰. Джерелами роботи були універсали та «история Малороссии» М. Маркевича. Описуючи протиріччя між козаками та Московією, автор визнавав безчинства московітів, як передумову протидії козаків об'єднанню з Москвою. Він заперечив, що проти росіян виступали лише козаки, навівши численні скарги міщан. Втім, загалом автор писав у рамках проросійської концепції, що у всьому винуватила Польщу, а Виговського та ін. розглядала як зрадників.

Можливо, козацькі коріння мав уродженець станиці Уманської Кубанської області Володимир Кононович Фоменко (іноді він фігурує у джерелах як Хоменко), який провчився в НУ лише один семестр 1908 р. на історико-філологічному факультеті, хоча на момент своєї одеської епопеї він фігурує вже як священик²¹¹. У суспільному житті Одеси він фігурує недовго наприкінці першого – на початку другого десятиліття ХХ ст. передусім як член українських товариств. У 1909 р. разом зі М. Слабченко та А. Ніковським він ініціював створення у «Просвіті» систематичних курсів з різних галузей українознавства. У згаданому листі він зізнавався, що «щиро «закоханий» в одеську «Просвіту». Очевидно, що слово було узятو в лапки лише з огляду на його метафоричність у використанні щодо установи. В якості члена ради «Української хати» у 1911 р. він єдиний раз виступив в якості доповідача про творчість І. Котляревського.

В. Фоменко був головним поширювачем в Одесі газети «Рада». У листах до видавця газети Є. Чикаленка В. Фоменко наводив імена та прізвища одеських передплатників «Ради» (Чепурківська, Шульгин, Буряченко, Діонісій Ємельянович Бенедюк, Тимченко, Бродницька, Павло Філонович Стеценко, В. Громашевський, В.К. Ботвиновський, В.В. Вербілов, Савчинський, Новодворський, І.І. Кушко, А.П. Андрієвський, С.П. Андрієвський, Грібов, Г.К. Подуненко (Вегетаріанська столова), Матієнко, Савченко-Бельський, Л.А. Безпалько, Моренець, Шульга, Білогриць-Котляревський,

²⁰⁹ Чествование памяти А.С. Пушкина в Одесском коммерческом училище 2-го февраля 1887 года: Речь инспектора П.А. Искры и стихотворения, произнес. Учениками. – Одесса, 1887. – 56 с.; Исторический очерк Одесского коммерческого училища. 1862-1887 г.: сост. по поруч. попеч. совета П.А. Искра. – Одесса, 1887. – 196 с.; Искра П.А. Иван Андреевич Крылов: речь, произнес. на акте в Одес. коммерч. уч-ще. – Одесса, 1895. – 23 с.; Кантата в день 25-летней служебной и педагогической деятельности Федора Ивановича Леонтовича 27-го июля 1886 г. Для смешан. хора и ф.-п./Слова Павла Андреевича Искры. – 5 с.

²¹⁰ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 492. – 110 арк.

²¹¹ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 13773.

Григорович), повідомляв про успіхи та труднощі у передплаті та продажі газети²¹². М. Комаров надавав гроші на видання провідних українських часописів Львову та Києва, зокрема, у листах до редакції «Ради» у 1910 р. повідомляв про те, що в Одесі зібрали до 400 рублів на Раду²¹³.

За спостереженнями В. Фоменка, газета краще розповсюджувалась в роздрібній торгівлі. Після наради В. Фоменка, В. Громашевського та І. Бондаренка та ще кількох українців було вирішено аби газета продавалась по кіосках. Активісти знайшли шість кіосків на кращих вулицях та домовились з кіоскерами²¹⁴. Завдяки особистим діям В. Фоменка зголосились продавати «Раду» кіоскери на розі вулиць Прохорівської та М'ясоїдівської та на розі Прохорівської та Степової. Показово, що В. Фоменко просив Є. Чикаленка надсилати додаткові примірники, адже попередньої кількості вже не вистачало. У 1910 р. В. Фоменко мав власну книгарню у будинку № 6 на розі Херсонської вулиці. Книгарня спеціалізувалася на поширенні видань мовою есперанто. Тому вона набула цікавої назви «Українська книгарня Есперанто». Її адресою в тому ж 1910 р. в документах зазначено будинок на вулиці Ніжинській, 53. Не зовсім ясно, чи була ця книгарня перенесена з Херсонської, чи це була ще одна книгарня. Схиляємось до другого варіанту. У 1912 р. тут вже розмістилась книгарня «Просвіта». Проте заради торгівлі українськими виданнями В. Фоменко видалив з вівіски згадку про есперанто²¹⁵. У 1910 р. В. Фоменко організував на одеській сільсько-господарчій та промисловій виставці виставку української періодичної преси у власному кіоску. В оголошенні у газеті «Рада» В. Фоменко просив надіслати йому не лише примірники сучасних видань, але й вже припинених, «задля репрезентації нашого культурного руху з історичного боку»²¹⁶.

Спробою поширити видавничий українських рух була ініціатива В. Фоменка заснувати в Одесі «Благодійне товариство видання та поширення релігійно-моральних та просвітницьких книг українською мовою», з яким він звернувся до влади. Товариство прагнуло «прийти на допомогу релігійно-моральному та духовному розвитку Українського народу», видавати, купувати та поширювати дешеві та доступні за мовою та викладом книги і журнали релігійно-морального та просвітницького змісту. Проект статуту товариства зазнав цензурних правок, найбільш суттєвою з яких є виправлення в розділі про мету товариства слів «Українського народу» на «населення Російської імперії»²¹⁷. У 1909 р. В. Фоменко надіслав до Виділу

²¹² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далы – ІР НБУВ). – Ф. І. – Спр. 43303-43314.

²¹³ ІР НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 464.

²¹⁴ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 43314. – Арк. 1-2.

²¹⁵ Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки імені М.Горького. – Ф. 28. – К. 10. – Арк. 855.

²¹⁶ Рада. – 1910. – 4 серпня.

²¹⁷ ІР НБУВ. – Ф. 182. – Оп. 1. – Спр. 272.

(правління) Одеської «Просвіти» лист з штампом у лівому верхньому куті «Видавництво релігійно-духовних книжок «Промінь»²¹⁸. Напевно, саме таку назву зрештою отримало товариство.

Позаяк у списках студентів НУ траплялися випадки, коли соціальне походження певної особи позначалося по різному, наприклад, то син обер-офіцера, дворянина чи козака, можливо, що і в даних випадках деякі особи в інших документах фігурували як козаки, але цих документів ми не знаємо.

Головним чином, нас цікавить друга категорія чи група осіб, ті, у біографії яких чітко промальовується козацький слід, тобто особи козацького походження, або й, власне, козаки.

Серед викладачів НУ знаємо лише один такий випадок. 8 червня 1861 року у Харцизькій слободі Міцької округи Облaсті Війська Донського народився у родині козака Сергій Іванович Іловайський. У 1887–1907 рр. він викладав на посаді приват-доцента та екстраординарного професора кафедри фінансового права в НУ. Автор низки важливих праць – підручника з фінансового права, історії Російського товариства пароплавства та торгівлі²¹⁹. Був мировим суддею, гласним Одеської міської думи. Один з сучасників атестував його як консерватора, що, втім, цурався реакційних тенденцій, людиноненависництва та нетерпимості. Інший сучасник додавав, що С. Іловайський «не был реакционером, а консерватором в европейском значении этого слова: он боялся быстрых перемен, т.к. они могут нарушить благосостояние и спокойствие многих лиц и правильность прогресса»²²⁰. Навіть на тлі як правило різнобічно обдарованої та зацікавленої професури, постать С. Іловайського вирізняється: він був затятий мисливець та альпініст, один з лідерів Кримського гірського клубу, що діяв в Одесі. Є велика спокуса прямо пов'язати таке відважне заняття як альпінізм з соціальним походженням професора, адже козацтво у всі часи асоціювалося передусім з відвагою.

Значно більше в НУ навчалось студентів козацького походження. Першим був син Кубанського козака Василь Мерошник, що поступив на юридичний факультет у вересні 1868 р.²²¹. Він був першим стипендіатом Кубанського козачого війська. У 1870-х роках на математичне відділення фізмату поступили Петро Кундіус та Митрофан Ленчик (обидва – випускники Полтавської семінарії), на природниче відділення того ж факультету – Опанас Погібко. Всі троє були синами козаків Полтавської губернії. У ті ж роки обидва студенти юридичного факультету Іван Орленко та Григорій

²¹⁸ ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 285. – Арк. 82.

²¹⁹ Хохуляк В. Зміст та призначення науки фінансового права у працях С.І. Іловайського // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 23-27.

²²⁰ Одесские новости. – 1907. – 14 апреля; Батюшков А. Несколько слов о С.И. Иловайском // Одесские новости. – 1907. – 19 апреля.

²²¹ Список студентов и построенных слушателей Императорского Новороссийского университета за 1868-1869 учебный год. – Одесса, 1869. – С. 42.

Сердюков були теж представниками лівобережного козацтва – синами козаків відповідно з Глухова та з Харкова.

У 1880-х роках поступили на юрфак син кубанського козака Іван Березуцький, син козака Павло Іванович Поляков (1866 р.н., Бесарабська губ.). Син донського козака Олександр Маркіянович Попов (1867 р.н., станиця Распопінська Усть-Медведська гімназія) був студентом математичного відділення фізмату. Три сини козаків лівобережного козацтва, Чернігівської губернії навчалися на юрфаці: Федір Михайлович Бондаренко (1864 р.н., Ніжинська гімназія), Тимофій Захарович Чепурний (1868 р.н., село Покошич Чернігівської губ., Ніжинська гімназія) та Костянтин Іванович Слідюк (1866 р.н., Чернігівська губ., Лубенська гімназія). Сини козаків Полтавської губернії Георгій Іванович Петренко (1869 р.н., Оробієвка Полтавської губернії, Прилуцька гімназія) та Леонтій Хоменко поступили на відділення природничих наук фізмату.

У 1890-х роках на природниче відділення фізмату поступили козаки Кубанської області Василь Осипович Бондаренко (1870 р.н., станиця Новопокровська Кубанської обл., Феодосійська гімназія) та Олексій Герасимович Мамонов (1878 р.н., станиця Терновська Кубанської обл., Павлоградська гімназія), козак Донської області Василь Вікентьович Черевков (1874 р.н., Новочеркаськ, Новочеркаська гімназія) та син козака Дмитро Іванович Дейнека (1875 р.н., село Диканька, Полтавської губ., Полтавська гімназія).

Юрфак за місце навчання в останнє десятиріччя ХХ ст. обрали син козака Яків Кириков Ващенко (1871 р.н., село Харсик Лохвицького повіту, Полтавської губ., Прилуцька гімназія), син військового старшини Кубанського козачого війська Павло Іванович Курганський (1877 р.н., станиця Новодерев'янівська Кубанської обл., Катеринодарська гімназія) та син обер-офіцера Кубанського козачого війська Георгій Миколайович Мова (1874 р.н., Санкт-Петербург, Катеринодарська гімназія).

Перші 10 років ХХ ст. були позначені відкриттям в НУ четвертого, найбільшого за кількістю студентів, факультету – медичного, що призвело до збільшення кількості студентів козацького походження в НУ. Загалом кількість студентів в НУ в цей час зростає.

Найменший, історико-філологічний факультет, обрали за місце навчання син осавула Кубанського козацького війська Петро Лукич Шевченко (1884 р.н., Старополь, Ставропільська гімназія), козак Полтавської губернії Андрій Симеонович Орленко (1887 р.н., м. Глинськ, Вознесенська гімн.), два кубанських козаки, брати Володимир Корнілович Юшко (1886 р.н., Катеринодар, Катеринодарська гімназія) та Микола Корнілійович Юшко козак (1884, Катеринодар).

На природниче відділення фізмату поступили чотири козаки: кубанці, син відставного осавула Кубанського козачого війська Георгій Федорович Васильєв (1878 р.н., станиця Ново-Марівське, Новоросійська гімназія), Косьма Данилович Усатов (1881 р.н., станиця Анапа Кубанської обл., Новоросійська гімназія), донські – Георгій Олександрович Парамонов (1885 р.н., станиця Нижне-Чирська Донської області, гімназія Ростова на Дону), Володимир Андрійович Соколов (1884 р.н., Новочеркаськ, Новочеркаська гімназія), український козак Михайло Львович Беліченко (1883 р.н., місто Келеберда Кременчузького повіту, Херсонська гімназія), терський – Федір Якович Сьомін (1884 р.н., станиця Георгіївська Терської області, Ставропільська гімназія).

На математичне відділення того ж факультету поступили терський козак Микола Нестерович Ятлов (1882 р.н., станиця Прохладна Моздокського повіту Терської області, Владикавказька гімназія), лівобережний козак Павло Іванович Касяненко (1880 р.н., село Іваньково, Переяславського повіту Полтавської губ., Черкаська гімназія), син українського козака Іван Васильович Гречук (1882 р.н., м.н. село Покрово-Богачка, Хорольського повіту Полтавської губ., Феодосійська гімназія), донські козаки Олексій Олександрович Улянов (1883 р.н., місто Замостя, Новочеркаська гімназія), Микола Миколайович Байгушев, який раніше навчався на юрфаці (1888 р.н., станиця Акгайськ, область Війська Донського, Одеська 5 гімн.), кубанські козаки Микола Софронович Голуб (1886 р.н., станиця Гіалінська Кубанської області, Катеринодарська гімназія), Григорій Трохимович Чорний (1889 р.н., Катеринодар Кубанської обл., Кубанське Олександрівське реальне училище), Семен Федорович Назаров (1880 р.н., Анапа Кубанської області, Катеринодарська гімн.), Василь Васильович Римаревич-Альтманський (1889 р.н., Катеринодар Кубанської області, Кубанське Олександрівське реальне училище).

Низка осіб обрали найпопулярніших факультет на зламі століть – юридичний. Кубанські козаки Олексій Олексійович Арафаїлов (1880 р.н., Кутаїсі, Кутаїська гімназія), Василь Прохорович Строкач (козак ст. Чорноморської, Катеринодарського відділення Кубанської області, 1881 р.н., ст. Тегнинська Кубанської області, Ставропільська гімназія), Діодор Іоакимович Бондаренко (1890 р.н., станиця Лабинська Кубанської обл., Ставропільська гімназія). Донські – Платонов Володимир Федосійович (1882 р.н., станиця Катерининська, Новочеркаська гімназія), під'осавул Віктор Михайлович Разумов (1882 р.н., хутір Поздняков Бакланівської станиці, Область Війська Донського, свідоцтво зрілості Кам'янець-Подільської гімназії), Петро Олексійович Шевченко (1887 р.н., селище Попушой Бесарабської. губ.). Волзькі – Микола Васильович Ляхов (1877 р.н., Астраханська губ.), Микола Васильович Захаров (1880 р.н., місто Камишин Саратовської губернії). Терський козак Василь Васильович Чугай (1881 р.н., станиця

Сунженська, Володимирська губернія, Ставропільська гімназія). Українські козаки – Володимир Петрович Скачко (1882 р.н., село Олександрівка Херсонської губернії, Одеська 2 гімназія), Дмитро Павлович Безсмертний (1887 р.н., Одеса, Одеська 5 гімназія), Лаврентій Степанович Масенко (1884 р.н. Одеса, Одеська 2 гімн.) та син козака Володимир Львович Беліченко (1887 р.н., Херсон).

Зрештою, серед перших студентів медфаку бачимо козаків Павла Феодосійовича Комліченка (1880 р.н., село Полузере Полтавської губ., Одеська 3 гімн.)²²², Івана Опанасовича Гриненка (козак міста Ніжина, 1882 р.н., Ніжин, Ніжинська гімназія Безбородька), Георгій Миколайович Первак (1888 р.н., село Пески Полтавської губ., Катеринославської губ.) та сина козака Миколу Порфірійовича Вострикова (1889 р.н., селище Нова Прага, Херсонської губ., Єлісаветградська гімназія).

До кубанських козаків належали Олександр Михайлович Синельников (1880 р.н., станиця Засовська Кубанської області, Ставропільська гімназія), Василь Данилович Усатов (1884 р.н., станиця Анапа Кубанської області, Новоросійська гімназія), Дмитро Дмитрович Асєєв (1885 р.н., станиця Ладозька Кубанської області, Ставропільська гімназія), Ілля Олексійович Янтаров (1877 р.н., станиця Кавказька Кубанської обл., Ставропільська гімн.), Іван Володимирович Данілов (1887 р.н., станиця Тенгінська Кубанської обл., Новоросійська гімн.), Олександр Іванович Канівецький (1886 р.н., Катеринодар), Євген Федорович Назаров (1886 р.н., Анапа Кубанської області, Катеринодарська гімн.), Андрій Дмитрович Непокупний (1884 р.н., станиця Петровська Кубанської обл., Катеринодарська гімн.) та син козака Осип Васильович Репніков (1887 р.н., станиця Расшеватська Кубанської обл., Ставропільська гімн.). Михало Іванович Калінін належав до донського козацтва (1881 р.н., хутір Ореховський Донської обл., Донська духовна семінарія), Сергій Павлович Гортинський був козаком станиці Шелковської Терської області (1882 р.н., Рязань, Владикавказька гімн.). До зовсім вже далекого від Одеси Забайкальського козачого війська належав Сергій Андрійович Секісов (1875 р.н., Красноярськ, Благовіщенська гімназія)²²³.

Останніми козаками-студентами НУ стали у другому десятилітті ХХ ст. (тобто до закриття НУ у 1920 р.) студенти історико-філологічного факультету (до цього встиг провчитися рік на юрфаці) син козака Кубанської області Олександр Семенович Сушков (1884 р.н., Катеринодар)²²⁴, козак Микола Опанасович Скидан (1886 р.н., с. Уманське Кубанської обл., Катеринодарська гімн., вчився до того на медфаці), козак Григорій Васильович Омельченко (1884 р.н., ст. Іванівська Кубанської обл., Катеринодарська гімназія), студент

²²² ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 6519.

²²³ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 11820.

²²⁴ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 12727.

математичного відділення фізмату Володимир Гнатович Салімовський, син козака Полтавської губернії (1890 р.н., Одеса, 2 гімназія), син козака Олексій Данилович Усатов (1890 р.н., ст. Анапська Кубанської обл.). Найбільше привабив медфак: двох козаків Андрія Митрофановича Кекало (1881 р.н., хутір Подол Полтавської губ., Катеринославська гімн.), Олександра Гавриловича Сіськова (1891 р.н., м. Злинка Єлісаветградського повіту Херсонської губ.). Синами козаків були студенти медфаку Даміан Миколайович Краснянський (1890 р.н., селище Большая Лога, Область Війська Донського, Луганська гімназія), Петро Андрійович Махначев (1889 р.н., Тбілісі, Тбіліська гімназія), Лев Іванович Палівець (1890 р.н., село Бреусівка Полтавської губ., Маріупільська Олександрівська гімназія), Федір Родіонович Петров (1891 р.н., селище Вознесенськ, Приамурське генерал-губернаторство, Хабаровське реальне училище).

Таким чином, нами зафіксовано 80 осіб серед студентів НУ козацького походження. З них 49 у вступних документах вказані як козаки, 31 як сини козаків. У частині випадків могло мати місце змішання понять походження та реального статусу. Але щодо російського козацтва здебільшого мались на увазі реально діючий статус, військова і, ширше, професійна, соціальна повинність та приналежність. Для НУ та інших університетів було не дивиною навчання в ньому реально практикуючих представників професій, наприклад, священиків. Так, освіту в НУ отримали в різні роки ієромонах Паїсій Пастирев (кандидат богослов'я Казанської Духовної Академії, студент НУ у 1900 – 1903 рр.), Ф. Деньга, С. Лежава. До своєї духовної освіти вони бажали долучити світську. Непоодинокими фактами, особливо у 1914-1920 рр., було навчання військових.

По факультетах козаки розподілилися таким чином: 7 – історико-філологічний; 27 – фізмат (з них 14 – природниче відділення, 13 – математичне); 24 – юрфак; 22 – медфак.

За родами козацьких військ згадані особи представляли майже всі різновиди: Українське, лівобережне (включно з переселенцями у Південну Україну) – 27; Кубанське – 31; Донське – 11; Терське – 4; Волзьке – 2; Забайкальське – 2. Приналежність трьох осіб не ясна, але схиляємося до думки, що уродженець Одеси Л.С. Масенко та П.І. Поляков належали до українського козацтва, П.А. Махначев до Терського. Вочевидь, перші дві групи мали спільні, українські, коріння.

Безумовно, за всю історію НУ кількість студентів-козаків була незначною у загальній чисельності студентів, потрапляючи таким чином у останню категорію у всіх реєстрах «інші». Така тенденція була характерною і для інших університетів: у 1887-1890-х рр. серед 518 студентів медфаку Харківського університету було 2,3% козаків, менше тільки –

колоністів (0,8%). Перед козаками розташовувалися 4,6% селян²²⁵. Втім, очевидна річ, що вихідців з козацького стану було багато і серед дворян та селян.

Допомогою у навчанні деяким особам козацького походження була спеціальна стипендія Кубанського козацького війська. У 1869 – 1870 рр. цю стипендію отримували 4 особи. У 1884-1885 рр. цю стипендію отримав один студент у розмірі 300 рублів, у 1886 р. один студент у розмірі 420 рублів²²⁶. За перше 25-річчя існування НУ І. Орленко, М. Ленчик, П. Кундіус, О. Погібко, Г. Сердюков та І. Березуцький (саме у такому порядку) успішно завершили повний цикл навчання – п'ятеро скінчили зі статусом дійсного студента, а Г. Сердюков – кандидата. До того ж Г. Сердюков отримав срібну медаль за відгуком професора Ф.І. Леонтовича за твір присвячений історії землеволодіння у Київській Русі. Отже, перші п'ять випускників НУ з числа козаків відповідно у 1875, 1880, 1881, 1882 та 1883 роках були представники українського козацтва (шостий, І. Березуцький належав до кубанців, тобто теж, судячи за все, мав українське коріння), що є важливим символічним краєзнавчим фактом. І це не рахуючи випускника 1873 р. П. Іскри, приналежність якого до козаків, напевно, не була прямою.

Після періоду навчання в НУ частина осіб козацького походження посіли гідне місце у суспільній ієрархії. Нам відомо про те, що М. Ленчик працював вчителем Мелітопільського реального училища, П. Кундіус викладав у Ростові на Дону. І. Березуцький працював помічником секретаря у віськово-оружному суді Одеси. А. Орленко викладав російську мову та історію у Мелітополі та Одесі. М. Ятлов викладав у школах Бердянського повіту. В. Юшко викладав історію в Одеській гімназії А.К. Гінкулової та Н.К. Іліаді, був автором кількох робіт²²⁷. Ф.М. Бондаренко став чиновником у міському самоврядуванні Одеси, членом Одеської Української «Просвіти».

Проте найвидатнішими, при чому, що важливо, саме у науковому плані, студентами НУ у «дорослому» житті стали Опанас Іванович Погібко та Дмитро Іванович Дейнека. Щоправда, на відміну від першого, Д. Дейнека провчився в НУ недовго, завершивши освіту вже у Санкт-Петербурзькому університеті.

Випускник НУ О. Погібко (1857,15.5 – 1939,4.11, Тирасполь) став видатним вченим-агрономом, автором низки праць і, водночас, помітним представником українського національного руху в Одесі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. І це попри те, що кілька разів у житті його заарештовували та тримали під вартою. Був активним членом одеського Товариства сільського господарства, членом

²²⁵ Харківський університет – рідному місту. – Харків, 2004. – С. 49.

²²⁶ Маркевич А.И. 25-е императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890. – С. 676.

²²⁷ Юшко В.К. Венок героям: Сб. стихотворений. – Одесса, 1914. – 290 с.; Юшко В.К. Святой князь Владимир: (К девятисотлетию со дня его кончины): Ист. характеристика по летописям и житиям. – Одесса, 1915. – 32 с.

української громади часів Л. Смоленського, одеської «Просвіти» та Одеського Українського клубу²²⁸. В Одесі на 1910 р. він мешкав за адресою Зовнішня 4 (тепер – Мечникова). Доповідь О. Погібка на VI областному ентомологічному з'їзді в Одесі слухали І.І. Мечников та А.О. Ковалевський. Зауважимо, що вплив вченого виходив поза межі Півдня України та Молдови. Статті О. Погібка друкувалися у варненському болгарському часописі «Сеяч: Полумісячно земедельско списание за икономия, земеделие и скотовъдство. Орган на Земедельската дружина».

Д. Дейнека (1875, 6.10 – 1954, 4.9) здобув наукові ступені магістра та доктора зоології та порівняльної анатомії, читав лекції як приват-доцент та професор у Санкт-Петербурзькому університеті. У радянський період завідував кафедрою анатомії та гістології у Ленінградському університеті.

Отже, в НУ викладали та навчалися як особи, що мали козаків серед далеких предків, сини козаків та власне козаки. Деякі з них зробили відчутний внесок у науку та культуру. Сучасний стан дослідження не дозволяє твердити, що козаки в НУ утворювали окремі спільноти, чи факт козацького походження якимось чином прямо впливав на їх навчання, коло зацікавлень тощо. Дослідження у напрямку так званої «внутрішньої» історії чи мікроісторії мають стати пріоритетними у майбутньому. Впевнені також, що подальші дослідження розширять окреслене коло осіб, передусім завдяки виявленням нових джерел і стосовно передусім останнім двом десятиріччям існування НУ, особливо 1914-1920 рр.

(Фото до статті див. вкладку)

Oleksandr Muzychko

***From swords to book: Cossacks in the teachers and students
of the Novorosiys'k university***

The aim of the article is to study the place of representatives of the Cossack class students and teachers of the Odesa Novorossiys'k university. Established the number and composition of the students of the cossacks, their origin from different cossack communities: ukrainian and russian cossacks. Traced the fate of the outstanding personalities.

Novorosiys'k university was one of the universities that they were few in the Russian Empire. So he included the representatives not only of different ethnic and social groups, but also geographically diverse. This led to stay among teachers and students from different families Cossacks. In 1905-1907 years Cossack myth in its Russian version used Odesa Russian chauvinists, some of which could really be a Cossack (Don, etc.) origin and be besides associated with the University.

Cossack ancestors had professor Olexiy Markevitch, assistant professor Alexander Lev Borovikovsky. Son of Don Cossack was a law professor Sergei Plovajskij. Among the students of the ancestors of the Cossacks had a native of

²²⁸ Болдирев О.В. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX - початку XX ст. Одеса, 1994. – С. 92; Мисечко А. Український рух в Одесі наприкінці XIX - початку XX ст. – Одеса, 2006. – С. 36.

Odessa, a microbiologist, Mykola Fedorovych Gamalija. We recorded in the documents in the history of the Novorossiys'k university 80 people among students of origin of the Cossacks. Of these 49 documents on receipt of such themselves as Cossacks, 31 as the sons of the Cossacks. The first five of the Cossacks, who have completed university studies for the first 25 years of its existence were the origin of the Ukrainian Cossacks. The most successful career of the graduates of the Cossacks did Opanas Ivanovych Pogibko - agronomist and Dmitro Ivanovich Dejneka - professor of anatomy.

After a period of study persons Cossack origin to rank high in the social hierarchy. We know that M. Lenchyk worked as a secondary school teacher Melytopil, P. Kundius taught in Rostov on Don. I. Berezutski served as an Assistant Secretary in the military court Odesa. A. Orlenko taught russian language and history in Melitopol and Odesa. M. Yatlov taught in schools Berdyansk County. B. Jusko taught history at Odesa High School LK Hinkulovoyi and Iliadi, was the author of several works. F.M. Bondarenko became official in city government in Odesa, Odesa Ukrainian member of «Prosvita». For departments Cossacks as follows: 7 - History and Philology; 27 - of Physics (of which 14 - Natural compartment 13 - mathematics); 24 - law school; 22 - Medical Faculty. For families Cossack troops said persons representing almost all varieties: Ukrainian, left bank, Cossacks (including settlers in southern Ukraine) - 27; Kuban - 31; Don - 11; Terek - 4; Volga - 2; Trans-Baikal - 2. Being of three persons not clear, but inclined to believe that native Odessa L.S. Masenko and P.I. Polyakov were of Ukrainian Cossacks, P.A. Mahnachev to Terek. Obviously, the first two groups were common, Ukrainian roots. Help to train some people Cossack origin was a special scholarship Kuban Cossacks. In 1869 - 1870 years this scholarship received 4 people. In the years 1884-1885 this was one student scholarship of 300 rubles, in 1886, one student at a rate of 420 rubles.

The conclusion of the article. In Novorosiys'k university taught and learned people who have ancestors of the Cossacks, the sons of the Cossacks, Cossacks and proper. Some of them made contributions to science and culture. In the future, it is necessary to investigate how the Cossack origin affect learning, the creation of individual societies, social circle. Probably find more people of the Cossacks, who studied at the Novorosiys'k university, especially in 1914-1920, respectively.

Key words: Cossacks, students, teachers, Novorosiys'k university, Odesa

Олександр Муzychко

**От сабли к книге: казаки в составе преподавателей и студентов
Новороссийского университета**

Целью статьи является исследование места представителей казачьего сословия среди студентов и преподавателей одесского Новороссийского университета. Установлено количество и персональный состав студентов-казаков, их происхождение из разных казачьих сообществ: украинского и российского казачества. Прослежено судьбу ярких личностей.

Ключевые слова: казаки, студенты, преподаватели, Новороссийский университет, Одесса

Рецензент: Т.Г.Гончарук, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)

Анатолій Мисечко, Тетяна Мисечко
ОЛЕКСАНДР БОЛДИРЕВ ЯК ІСТОРИК-НОВАТОР

У статті розглянуто неоцінний внесок Олександра Болдирева в українську історіографію як одного із представників молодого покоління українських істориків, які почали творити нову сторінку вітчизняної історіографії.

Олександр Болдирев виявився одним із перших дослідників Одеси, хто по-новому переосмислив традиційний підхід Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького у середині XVII ст. і запропонував нову періодизацію цього процесу в контексті європейської історії того часу у своїй обґрунтованій статті, яка була опублікована в університетській газеті «Одеський університет» - редактором якої недовгий час був Олександр (Олесь) Болдирев під претензійною назвою: «Велика східноєвропейська війна 1648 – 1681 рр.».

Розглянуто також деякі сторінки особистого життя та громадсько-політичної діяльності. Підкреслено важливий внесок в дослідження історії Одеси.

Ключові слова: *Одеський історик, козацтво, історіографія, громадсько-політична діяльність, О.Болдирев.*

Про Олександра Болдирева відомостей дуже мало. Проте, він зумів увійти в історію Одеси та й до вітчизняної історії як допитливий науковець, чиї наукові праці та розвідки стали справжніми віхами в історії Одеси та України.

Ще за життя вченого його концепція заснування Одеси вже розглядалася науковцями, яка заслуговує на увагу на межі тисячоліть²²⁹.

Невеличку замітку про нього помістив в Енциклопедії сучасної України одеський історик Віктор Савченко²³⁰.

Нарешті, належну оцінку досліднику дав професор кафедри історії України Тарас Гончарук у своєму виступі на VI-й Всеукраїнській науковій конференції «Інтелігенція і влада» яка була опублікована в матеріалах конференції²³¹.

Окрім вищезазначених публікацій і оцінок постать О.Болдирева як громадського і політичного діяча та особливо його науковий доробок відзначались великою кількістю відгуків, посилай, полемічних міркувань як в одеській пресі, так і в наукових виданнях, статтях, конференціях, дисертаційних дослідженнях.

Тому, на нашу думку і назріло питання висвітлити неоціненний внесок науковця в українську історичну науку, в розвиток

²²⁹ Історія Одеси. – Одеса: Друк, 2002. – 558 с

²³⁰ Савченко В.А. В.О. Болдирев // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т.ІІІ. – С.229.

²³¹ Гончарук Т. Проблеми визначення віку Одеси: історіографія і політика // Інтелігенція і влада. Матеріали шостої Всеукраїнської наукової конференції (20-23 травня 2014 року м. Одеса). – Одеса: Астропринт, 2014. – С. 46-50; Гончарук Т.Г. Історія Хаджибея (Одессы). 1415 – 1795. – Популярний очерк. – Одеса: Астропринт, 1997. – 88 с.; Гончарук Т.Г. Історія Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795 рр. в документах. – Одеса: Астропринт, 2000. – 372 с.

краєзнавчих досліджень, його особистий внесок в розбудову української державності і громадянського суспільства.

В українську історичну науку Олександр Болдирев прийшов після проголошення незалежності України. Як у більшості істориків його покоління новаторський підхід до наукових пошуків у царині історичної науки сформувався в одеського дослідника на межі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. Саме перебудовчі процеси та проголошення Верховною Радою української незалежності сприяли створенню умов радикального перегляду старих історичних, заполітизованих схем вітчизняної історії.

Олександр Болдирев народився в Одесі у 1963 р., виростав на Молдаванці овіяній найрізноманітнішими легендами та історичним минулим. Не випадково, здавалося б, після закінчення Одеського інституту холодильної промисловості, почав працювати в Одеському історико-краєзнавчому музеї, паралельно навчаючись на історичному факультеті Одеського державного університету ім.І.І.Мечникова, який закінчив у 1992 р. Він брав участь в різних археологічних експедиціях, побував на о. Зміїний. Спеціально здійснив подорож на поле Бородінської битви, яку він добре знав і реконструював у свідомості, щоб особисто побачити і відчутти місце історичної баталії. Він захоплювався не лише історичними постатями українських гетьманів, але й Б.Наполеона, В. Черчіля та інших історичних персоналій які змінювали світ.

Став активним громадським діячем. Часто публікувався у місцевій та загальноукраїнській пресі як на історичну тематику, так і на гострі політичні теми, підводячи під них історичне обґрунтування. Взагалі тема громадсько-публіцистичної діяльності молодого історика ще потребує окремого висвітлення. Адже його статті написані ним майже чверть століття тому чітко віддзеркалюють реалії сьогодення.

Першою книгою О.Болдирєва стала книга «Історичні постаті України». Історичні нариси, куди увійшли розвідки здебільшого професійних істориків та маловідомі дослідження про діяльність семи гетьманів впродовж 200-літнього злету козацтва. Вступна стаття О.Болдирєва чітко окреслює та пояснює його підхід до підбору історичних нарисів під назвою – «Історія – це роман, який був насправді»²³².

Від маловідомого французького автора Шарля Лемерсьє-Келькеже під назвою «Кондотьєр Дмитрашка» у перекладі Миколи Шудрі. Де на маловідомих турецьких джерелах показана могутня постать організатора козацтва Дмитра Вишневецького. Його потужна політика військових походів та дипломатія залучення до союзу різних європейських володарів.

²³² Болдирев О. Історичні постаті України. Історичні нариси. // Упор. та автор вступ. ст. О.Болдирев. – Одеса: Маяк, 1993. – С.3-11.

Гетьману Петру Сагайдачному автор у передмові приділяє особливу увагу, як військовому діячеві, справжньому полководцю і флотоводцю, компромісному політику та фундатору української державності, який закладав підмурівок, на якому Б.Хмельницький і відродив українську державність. Йому упорядник книги віддає палму першості – найкращому досліднику запорозького козацтва Д.І.Яворницькому.

Серед численних авторів про Б.Хмельницького, як зазначає автор передмови навмисно надав Просперу Меріме, котрий за основу свого дослідження про великого гетьмана взяв працю М.І.Костомарова «Богдан Хмельницький», але надав їй у своїй праці європейського прагматизму, героїки козацтва, та широкого обрію тих знакових подій, які були розпочаті українським гетьманом.

«Європейська нордійська ментальність Меріме, викладена на прикладах класичних народних і релігійних рухів Західної Європи, привносить в оповідь про нашого героя більше сталі, холодного тверезого розуміння політичної ситуації, енергійного ритму, співрозмірного ритму тогочасних подій, ніж це присутнє в доволі значній українській літературі присвяченій тій добі. У викладі Меріме постать Великого Гетьмана постає позбавленою млявою нерішучістю та особистими національними комплексами, які переносили на свого героя українські автори»²³³. Ось чому О.Болдирєв вибрав саме П.Меріме з його працею про Б.Хмельницького.

Праця про ще одного визначного гетьмана періоду Руїни Петра Дорошенка віддана професійному українському історику-організатору та вихователю професійної школи українських істориків, випускнику 2-ої одеської чоловічої гімназії - Володимирі Антоновичу.

Про Івана Мазепу упорядник книги робить об'єктивний аналіз історіографічної спадщини про нього, виходячи з історичних, політичних, національних та культурницьких реалій. Показує і виділяє дві основні течії у вітчизняній історіографії – народницьку, яку представляли послідовники М.Грушевського та державницьку, яку представляє Ілько Борщак – та його послідовники, в основному з діаспори, а тепер і в Україні.

Варто зазначити про маловідомий факт навчання Ілька Борщака – уродженця Херсонської губернії в Новоросійському університеті в Одесі в дореволюційний період. Саме йому та французу Рене Мартелю О.Болдирєв надає право представляти найбільш суперечливу постать нашого історичного політикуму.

Звичайно, що після І.Мазепи українська політика пішла двома шляхами: одна течія представлена в особі Павла Полуботка,

²³³ Болдирєв О. Історичні постаті України. Історичні нариси. – С.8.

біографія якого представлена М.Костомаровим, як течія компромісу з Росією, щоб зберегти автономію України.

Друга течія представлена українською політичною еміграцією на чолі з гетьманом П.Орликом – автором статті про якого є західноукраїнський історик – вихованець школи В.Антоновича та М.Грушевського Борис Крупницький.

Як зазначає автор передмови, що «єдиним порятунком, на думку П.Орлика, могло бути лише нове повстання і новий антиросійський політичний альянс»²³⁴. Чи не правда, як ці думки є актуальними на сьогоднішній час?

Останнього гетьмана України О.Болдирев взагалі не бере до уваги, тим самим підкреслюючи нескінченність української державності, про що і свідчать подальші історичні події.

Своєрідним вибухом у його науковому доробку стало видання невеличкої книги «Одесі - 600», яка була потужною альтернативою гучного відзначення 200-літнього ювілею Одеси у 1994 р. У знак своєрідного «протесту», він не взяв участі у міжнародній науковій конференції присвяченій 200-річчю Одеси.

Грунтовно опрацювавши наукові праці своїх попередників стосовно заснування та розвитку Одеси у своїй розвідці О.Болдирев прийшов до висновку, що задовго до 100-літнього ювілею ставилася під сумнів дослідниками Одеси дата заснування міста. Проте, в імперських умовах самодержавства цю думку не можливо було розвивати далі. В радянські часи комуністичного панування стара імперська традиція продовжувала існувати і розвиватись в історичній науці, вона стала непохитною і в краєзнавстві.

І лише в умовах незалежності досліднику козацтва, насамперед його провідників, вдалося спростувати офіційний погляд на історію заснування та розвиток Одеси, і подати інший погляд на історію міста, включаючи до неї литовсько-польський і турецько-татарський періоди її існування від першої писемної згадки 1415 р.²³⁵ Звичайно, що у книзі автор виводить значну увагу українському козацтву, як його участі у російсько-турецьких війнах та окремих походах, так і їх участі у заселенні й розвитку краю. Переїнявшись відбором справжніх достойників в українському політикумі XVI – XVIII ст. до своєї першої книги, він ніби перейнявся їх суттю, їх державницькими та політичними проблемами. Наступну книгу «Одесі - 600» підписавши одному із авторів даної розвідки саме так: «Вельмишановному панові Мисечко від пана Гетьмана. 7.X.94. підпис».

Його концепцію ще більше розширили та поглибили дослідженням нових архівних документів та залученням інших джерел та малодоступних праць колеги – історики та послідовники.

²³⁴ Болдирев О. Історичні постаті України. Історичні нариси. – С.10.

²³⁵ Болдирев О. Одесі – 600. Історичний нарис. – Одеса: Юг, 1994. – 70 с.

Насамперед, професори Тарас Гончарук, Олена Бачинська та інші дослідники краю²³⁶.

Наступним вагомим доробком Олександра Болдирєва стала книга «Одеська Громада» - Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX - початку XX ст.»²³⁷.

Ця книга стала своєрідним уособленням та продовженням українського громадсько-політичного життя яке відродилося в Одесі наприкінці XX ст. Тобто зацікавленість у наукових пошуках діяльності одеської «Громади» та «Просвіти» другої половини XIX – початку XX ст. стала логічним витокom його особистої громадянської позиції, яку він наполегливо відстоював та був серед перших активних діячів одеських українських організацій та політичних партій, які тільки зароджувалися наприкінці XX ст. Зокрема товариства «Південна Громада» та одеського обласного відділення однієї із перших політичних партій в Україні – Демократичної партії (травень 1990 р.). Головою партії на той час був відомий український дисидент Юрій Бадзьо. Установчі збори якої відбувалися за сприянням Олександра Болдирєва по вул. Пушкінській у філії одеського історико-краєзнавчого музею, у якому він працював з 1987 – по 1992 рік науковим співробітником.

Олександр Болдирєв часто виступав на різних громадських зібраннях зі своїми лекціями та новаторським підходом у них до тих чи інших історичних проблем, що викликало неабияке захоплення у присутніх. У 1994 р. по м.Одесі балотувався як самовисуванець до Верховної ради, намагаючись там на законодавчому рівні будувати українську історію.

У своїй розвідці «Одеська Громада» дослідник на широкому тлі евристичних матеріалів з архівосховищ Одеси, Києва та Ст.-Петербургу простежив суспільно-політичні процеси появи українських «Громад» другої половини XIX ст. Переконаливо довів, що Одеська «Громада» була другою за значенням національним осередком після Київської на Наддніпрянській Україні. Простежуючи при цьому невід’ємний зв’язок з іншими громадами в Російській імперії та з Галичини.

В «Одеській Громаді» Олександр Болдирєв висвітлив життєвий шлях та наукову й громадську діяльність її яскравих персоналій виразно підкресливши їх індивідуальність характерів, які діяли в певних суспільно-політичних умовах.

²³⁶ Гончарук Т. Проблеми визначення віку Одеси: історіографія і політика // Інтелігенція і влада. Матеріали шостої Всеукраїнської наукової конференції (20-23 травня 2014 року м. Одеса). – Одеса: Астропринт, 2014. – С. 46-50; Гончарук Т.Г. История Хаджибея (Одессы). 1415 – 1795. – Популярный очерк. – Одесса: Астропринт, 1997. – 88 с.; Гончарук Т.Г. История Хаджибея (Одеси) 1415 – 1795 рр. в документах. – Одеса: Астропринт, 2000. – 372 с.; Одеса Козацька. Наукові нариси. – Видання друге виправлене та доповнене. – Одеса: Фенікс, 2008. – 249 с.

²³⁷ Болдирєв О. Одеська Громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. – Одеса: Маяк, 1994. – 144 с.

Опираючись на спогади у сучасників О.Болдирєв виводить кредо одеської «Громади», яке Леонід Смоленський - її багатолітній голова зформулював образно називаючи Одеську «Громаду» «Запорізькою Січчю», а Київську – «Гетьманщиною» так: 1) народність кожної країни визначається за її сільським населенням; 2) хто живе постійно в даній країні зобов'язаний служити її інтересам, тобто інтересам її народу. «Щоб переконатись у тому, що Одеса – місто українське, - говорив він, - треба піти у її передмістя, на її базари»²³⁸.

Ця «дискусія» відбувається протягом незалежного існування України, особливо в останній час і, напевно одесити її виграли.

Важливим пунктом у книзі О.Болдирєва є те, що саме в Одесі членами «Громади» під впливом М.Драгоманова була спроба створення першої політичної української партії. Саме цій проблемі Олександр Болдирєв присвятив цілий другий розділ своєї книги. Він підкреслює, що активна діяльність одеської «Громади», особливо її молодого крила сприяла створенню першої в Російській імперії «Просвіти» - наприкінці 1905 р. Також простежено тісний зв'язок одеської «Громади» саме з представниками українських «Громад» Південної України, зокрема з херсонською, катеринославською, елизаветрадською, ананьївською та миколаївським гуртком.

Книга О.Болдирєва «Одеська «Громада» стала справжньою настільною книгою одеських краєзнавців-істориків, усіх хто цікавиться українським національним рухом на Півдні України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Прикро, що такі широковідомі фахівці з українського руху та суспільно-політичної думки у зазначений період як С.Світленко та А.Катренко чомусь обходять дослідження одеського історика, або ігнорують його важливе і цінне дослідження²³⁹. Можливо тут на заваді є міждисциплінарні зв'язки, адже О.Болдирєв є фаховим політологом, а не істориком, хоча це не зменшує його внеску до історичного доробку вітчизняної історіографії періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а навпаки, доповнює з політологічно-правової методології. Доречно зазначити, що книга О.Болдирєва «Одеська «Громада» вийшла з друку за рік до його захисту кандидатської дисертації на здобуття ступеня кандидата політологічних наук.

Пошукова наукова праця О.Болдирєва та його активна громадсько-політична діяльність вилилась у написання кандидатської дисертації по темі: «Політичний світогляд українських громад другої половини ХІХ ст.» за спеціальністю 23.00.01. – «Теорія та історія політичної науки», яку він блискуче захистив у жовтні

²³⁸ Болдирєв О. Одеська Громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. ХІХ – початку ХХ ст. – Одеса: Маяк, 1994. – С. 23.

²³⁹ Світленко С. Українські громади другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. – 1998. - № 2. – С.9 – 28; Катренко А. Одеська громада 70-х – 90-х років ХІХ ст. // Київська старовина. – 1998. - № 2. – С.84 – 95.

1995 року як аспірант Одеського державного університету імені І.І.Мечникова²⁴⁰.

Згодом О.Болдирєв працював асистентом кафедри філософії та політичних наук Одеської академії холоду, завідуючим відділом міжнародної інформації газети «Юг»²⁴¹, на шпальтах якої публікувались із глибоким аналізом подій - статті О.Болдирєва. Редактором газети був Юлій Мазур, який всіляко підтримував молодого та талановитого дослідника, у реалізації його книжкових проєктів.

Тематика козацтва та роль українських гетьманів у виборі історичного шляху нових історичних випробуваннях розбудови української держави наприкінці ХХ ст. та становлення ідеологічних засад її існування потребувала й нового перегляду оцінок здебільшого нав'язаних нам стереотипів та поглядів на історичне минуле Російською імперією та радянською системою.

Олександр Болдирєв і тут виявився одним із перших та першим серед дослідників Одеси, хто по-новому переосмислив традиційний підхід Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького у середині XVII ст. і запропонував нову періодизацію цього процесу в контексті європейської історії того часу. У своїй обґрунтованій статті яка була опублікована в університетській газеті «Одеський університет» - редактором якої недовгий час був Олександр (Олесь) Болдирєв під претензійною назвою: «Велика східноєвропейська війна 1648 – 1681 рр.»²⁴².

У ній автор напередодні 350-літнього ювілею початку Хмельниччини намагається відійти від сталих стереотипів і подивитися на тогочасні події з точки зору загальноєвропейського історичного процесу. Адже у 1648 р. завершується 30-літня війна у Європі. І саме в Україні починається новий етап цієї війни з повстання Б.Хмельницького яке виливається у широкомасштабну козацько-селянську війну українського народу за свої права і вольності. І завдяки політичному досвіду Б.Хмельницького та його дипломатичному хисту в цю війну втягувалися нові держави і не тільки Східної Європи. З точки зору військового історика О.Болдирєв виділяє кілька складових цієї війни: «Визвольна війна українського народу 1648 – 1654 рр.; Російсько-Польська війна 1654 – 1667 рр.; Північна війна 1655 – 1660 рр.; Російсько-Шведська війна 1656 – 1658 рр.; Польсько-Турецька війна 1672 – 1676 рр.; Російсько-Турецька віна 1676 – 1681 рр.». Окрім цього дослідник з огляду на «скромність» деяких історіографічних шкіл зазначає, що деякі війни цього періоду іменуються військовими «походами», особливо за участі

²⁴⁰ Болдирєв О. Політичний світогляд українських громад другої половини XIX ст. : Автореф. дис. к.і.н. – Одеса, 1995. – 17 с.

²⁴¹ Савченко В.А. В.О. Болдирєв В.О. // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т.ІІІ. – С.229.

²⁴² Болдирєв О. Велика східноєвропейська війна 1648 – 1681 рр. //Одеський університет. – 1997. – № 5.- від 24 вересня. – С.4.

козаків або виділяє періоди під кутом зору татарської історіографії яка ще не відбулася, поняттями Кримсько-Польської війни 1648 – 1654 рр. та Кримсько-Російської війни 1654 – 1681 рр.²⁴³

Стаття О.Болдирєва виходить за межі суто історичного дослідження, їй притаманний глибокий історіософський підхід до надзвичайно важливого переломного періоду вітчизняної історії, тому, на нашу думку вона заслуговує на увагу дослідників, а саме підходи щодо періодизації Визвольної війни, її історіософського осмислення потребують широкої дискусії фахівців, особливо в сучасних умовах переоцінки усталених цінностей у суспільстві. Цієї дискусії автор публікації дуже хотів ще за життя.

Науковець не полишав ні історичних, або політичних студій, він ще закінчив факультет права Страсбурзького університету ім. Р.Шумана у 2000 р. Багато подорожував європейськими країнами. Його книгу «Одесі – 600» було перевидано у Данії данською мовою. Особисто був знайомий з президентом Угорщини А.Гьонцем.

Не забував він і про національне питання, проблеми якого студював за кордоном із правових підстав намагався втілювати його в багатонаціональній Одесі та в Україні. Наполегливо намагався втілювати здобуті знання у життя.

В останні роки ХХ ст. О.Болдирєв зацікавився малодослідженою проблемою польської людності над Чорним морем і в Одесі, зокрема. Як зазначає дослідник у своїй праці, що впадає у вічі те, що не відповідає пропорції невеличкий відсоток польського населення з тим внеском у розвиток міста і краю, який зробили представники польської нації.

Маючи можливість працювати в архівах та наукових бібліотеках Кракова і Варшави, Києва та Одеси, дослідник віднайшов значний пласт матеріалу, який всесторонньо висвітлював життя Надчорноморської Полонії.

Задумана ґрунтовна праця вилилася в напружені пошуки матеріалу та в написання першого розділу. На превелику тугу, життя дослідника обірвалося на тридцять восьмому році життя, саме в розквіті його творчого піднесення. Робота виявилася незавершеною. Лише завдяки дружині вченого – Наталі, його вірному другу і соратнику на протязі багатьох років, рукопис був підготовлений до друку. І виданий його багатолітнім товаришем, відомим істориком Віктором Савченком в перших випусках альманаху «Південний-Захід Одесика» у 2006 році²⁴⁴. Впадають в око незавершені підпункти, на яких хотів зосередитись науковець, доопрацювати і доповнити їх – це справа вже майбутніх дослідників.

²⁴³ Болдирєв О. Велика східноєвропейська війна 1648 – 1681 рр. //Одеський університет. – 1997. – № 5.- від 24 вересня. – С.4.

²⁴⁴ Болдирєв О. Шляхетська полонія над Чорним морем (глави з ненадрукованої книги) // Південний-Захід (Історико-краєзнавчий науковий альманах). – Одеса: Optima, 2006. – Вип. 1. – С. 137 – 170; Болдирєв О. Шляхетська полонія над Чорним морем (глави з ненадрукованої книги) // Південний-Захід (Історико-краєзнавчий науковий альманах). – Одеса: Optima, 2006. – Вип. 2. -С. 162.

На самих назвах підрозділів недописаної книги варто зупинитися. Кожен з них є своєрідним, яскравим, самостійним дослідженням.

Підрозділ I-й під назвою «Історичні передумови формування надчорноморської колонії». Другий називається «Поляки в будівництві Одеси», далі – «Становлення католицької церкви в Одесі та поляки». Четвертий – «Польська Громада в Одесі». Ці підрозділи є певними векторами дослідження польського компоненту в історії Одеси і краю. Зокрема, в цьому напрямку є певні напрацювання, як в успішних дисертаційних дослідженнях, так і в наукових публікаціях²⁴⁵.

Зовсім екзотичний підрозділ «Польські жінки – цвіт Одеси» присвячений внеску жінок польського походження у розвиток міста і краю.

Саме цей підрозділ став досить популярним серед одеських краєзнавців, його передруковували й місцеві газети, зокрема Овідіопольська газета «Овідій-прес» в кількох номерах, з невеличким вступним словом відомого історика-краєзнавця С.Аргатюка. В якому, апелюючи до праці О.Болдирєва у своїх краєзнавчих дослідженнях він зазначає: «Сьогодні мешканцям Кароліно-Бугазу так і району, можливо буде цікаво ознайомитись з роботою дійсно видатного одеського історика, письменника і краєзнавця Олександра Болдирєва (1963 – 2001 рр.). На жаль, сьогодні відомого своїми історичними нарисами книгами «Одесі - 600» і «Одеська «Громада» якого немає в живих, але його історичні розвідки являються одними з найкращих у нашому регіоні... Нещодавно вийшли друком глави з його ненадрукованої книги «Шляхетська колонія над Чорним морем», одна з її частин присвячена полякам, імена яких пов'язані з Одесою. Ця частина і пропонується для всіх, хто цікавиться історією краю...»²⁴⁶.

Як бачимо праці О.Болдирєва знайшли свій відгук і в місцевих науковців та краєзнавців. Більше того, його легкий стиль написання тексту у доступному викладі наукового матеріалу добре сприймається читачами, можливо за це його й називали ще й письменником.

Надрукований рукопис є вагомим внеском вченого у вивчення історії не лише польської колонії над Чорним морем, але й в історію України, україно-польських стосунків, у дослідження краєзнавства Одещини.

Він є добрим внеском дослідника у вивчення однієї з важливих складових мозаїчного співжиття різних етнічних груп в українській

²⁴⁵ Мисечко А. До взаємовідносин польського та українського громадянства в Одесі у другій половині XIX – початку XX ст.// Причорноморський регіон у контексті європейської політики. – Одеса-Ополе-Вроцлав, 2008. – С.414 – 418.

²⁴⁶ Аргатюк С. Не жіноче у тебе ім'я Кароліно// Овідій –прес. – 14.IX.2006. - № 37. – С.7.

державі, яке сьогодні є надзвичайно на часі, в період нових випробувань для України та її історії.

Таким чином, цілком логічним із вищезазначеного аналізу наукового доробку одеського історика, політолога, краєзнавця, публіциста та громадсько-політичного діяча Олександра Болдырева виходить, що він був новатором із багатьох аспектів вітчизняної історії. Тим, хто закликав, провокував своїми дослідженнями науковців до конструктивного діалогу з приводу перегляду старих концепцій та методів в українській традиційній історіографії, наближаючи її до європейського аспекту сприйняття та світогляду.

(Фото до статті див. вкладку)

Anatoliy Mysechko, Tetyana Mysechko
Alexander Boldyrev is historian innovator

In this article described the invaluable contribution of Alexander Boldyrev in Ukrainian historiography as one of the younger generation of Ukrainian historians who began to create a new page of national historiography.

About Alexander Boldyrev we have very little information. However, he managed to study history of Odesa and the nation's history as a curious scientist, whose scientific work and intelligence have become real milestones in the history of Odesa and Ukraine.

In the book «Historical figures» were well matched iconic hetmans in Ukrainian made a good analysis of the historiographical revision. The next book was «explosion» in the twentieth century of the history of Odessa. A landmark from which repelled with modern scholars Odessa. Introductory article by O.Boldyryev narrowly defines and explains his approach to the selection of historical essays titled - «History - a novel that was actually».

Alexander Boldyrev was one of the first researchers of Odesa, who reinterpreted in a new traditional approach Liberation War led by B. Khmelnytsky in the middle of the XVII century. and proposed a new periodization of this process in the context of European history at the time. In its reasonable article that was published in the university newspaper «Odesa University» - an editor of which for short time was Alexander (Oles) Boldyrev with a pretentious title «The Great Eastern European war 1648 - 1681».

The author on the eve of the 350th anniversary of the beginning of the Khmelnytsky trying to move away from the stereotypes and look at that historic event in terms of pan-historical process. Indeed, in 1648, ending 30-year-old war in Europe. And in Ukraine, a new phase of the war of the rebellion B.Khmelnytskyi which results in massive Cossack and peasant war of Ukrainian people for their rights and liberties. And because of political experience and his B.Khmelnytskyi diplomatic protection in this war drawn new state and not only in Eastern Europe. In terms of military historian O.Boldyrev identifies several components of this war, «Ukrainian Liberation war 1648 - 1654 years .; Russo-Polish war of 1654 - 1667 years .; Northern War 1655 - 1660 years .; Russo-Swedish War 1656 - 1658 years .; Polish-Turkish war of 1672 - 1676; Russian-Turkish War 1676 - 1681 ». Moreover researcher given the «modesty» of some historiographical schools notes that some of the war period referred military «campaigns», especially with the participation of Cossacks or selects periods from the perspective of the Tatar historiography has not yet held notions of Crimean-Polish War 1648 - 1654 years. Russian and Crimean War 1654 - 1681.

Article by O.Boldyryev beyond the purely historical research, it has deeply historiosophical approach to crucial victory period of national history, because we think it deserves the attention of researchers, such as approaches to periodization of the Liberation War, its historical and philosophical understanding of the need broad discussions professionals especially in modern terms revaluation established values in society. This debate by publishing was wish his during his lifetime.

A kind of explosion in his scientific achievements was the publication of a small book «Odesa - 600», which was an alternative to noisy celebration of the 200th anniversary of Odesa in 1994. In a sign of a kind of «protest», he did not participate in the international conference dedicated to 200th anniversary Odesa.

«Odesa community» - it's just a whole page Ukrainian cultural and educational movement of the late nineteenth - early twentieth century. written on the example of Odessa. Revaluation of old Ukrainian historiography approaches a turning point in Ukrainian history - the Liberation War, Revolution of the mid XVII ct. and its approach, implemented in the context of European history.

At last, unfinished book «noble Polonium over the Black Sea» - is also a milestone in the study of the contribution of ethnic groups to the development of Ukrainian history.

Some pages are considered as personal life and socio-political activities. Highlighted important contribution to the study of the history of Odessa.

Key words: Odesa historian, Cossacks, historiography, social and political activities, O.Boldyrev.

Анатолій Мисечко, Татяна Мисечко

Александр Болдырев как историк-новатор

В статье рассмотрен неоценимый вклад Александра Болдырева в украинскую историографию как одного из представителей молодого поколения украинских историков, которые начали создавать новую страницу отечественной историографии.

Об Александре Болдыреве сведений очень мало. Однако он сумел войти в историю Одессы и в отечественную историю как пытливый ученый, чьи научные труды и исследования стали настоящими вехами в истории Одессы и Украины.

Своеобразным взрывом в его научном наследии стало издание небольшой книги «Одессе – 600», которая была своеобразной альтернативой громкого празднования 200-летнего юбилея Одессы в 1994 г. В знак «протеста», он не принял участия в международной научной конференции, посвященной 200-летию Одессы.

Наконец, недописанная книга «Благородная Полония над Черным морем» - это также веха в исследовании вклада этнических групп в развитие украинской истории.

Рассмотрены также некоторые страницы личной жизни и общественно-политической деятельности. Подчеркнуто важный вклад в исследование истории Одессы.

Ключевые слова: одесский историк, казачество, историография, общественно-политическая деятельность, О. Болдырев.

Рецензент: Т.Г.Гончарук, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)

УДК 94 (477) «1793»

ОПИС ЗЕМЕЛЬ МЕЖИРІЧЧЯ ПІВДЕННОГО БУГУ ТА ДНІСТРА в кінці XVIII ст. (за матеріалами Російського державного військово- історичного архіву)

В статті публікуються документи з історії заселення та освоєння наприкінці XVIII ст. населених пунктів Південної України, що знаходяться на території сучасних Херсонської, Миколаївської, частини Одеської областей України.

Ключові слова: Південна Україна, Катеринославське намісництво, Катеринославська губернія.

Запропоновані до уваги читача документи містять відомості про кількість населених пунктів, жителів, належність землі окремим чиновникам та поміщикам, а також кількість вільних ділянок землі в межиріччі Південного Бугу і Дністра в кінці XVIII ст. Ці землі були приєднані до Катеринославського намісництва після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. і Яського миру 1791 р.

Документи являють інтерес з точки зору дослідження соціально-економічної історії південноукраїнських земель, населених пунктів і демографічних показників. Наявні на сьогодні подібні публікації документів кінця XVIII ст. не мають інформації про населення або назв окремих населених пунктів²⁴⁷. Останнє набуває неабиякої актуальності у визначенні віку сучасних міст, містечок і сіл Південної України (в тому числі таких, як Хаджибей (Одеса)), їх заселеності та розвитку. В документах надані відомості про території сучасних Херсонської, Миколаївської, частини Одеської областей України та лівобережних районів Дністра Республіки Молдова.

Надані нижче документи були знайдені і фотокопійовані відомим українським істориком Анатолієм Бачинським у 1969 р. у Російському державному військово-історичному архіві і зберігалися у сімейному архіві дослідника (*фотокопії оцифровані Полтароком В.*). В цьому році стало можливим розшифрувати фотоплівки й підготувати документи до друку. Вони публікуються вперше, зі збереженням мовних, граматичних і стилістичних особливостей оригіналу (в тому числі граматичних помилок). Пунктуаційні знаки, великі і малі літери проставлені з наближенням до вимог сучасного правопису. Різноманітні географічні назви і власних імен збережені. У тексти вводилися три крапки та квадратні дужки, що вказують на пропуски, пошкодження тексту, непрочитаний текст.

Упорядники документів Олена Бачинська, Сергій Краснобай

²⁴⁷ Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття // Джерела з історії Південної України. Т. 10 / . Упоряд.: А. В. Бойко та ін. – Запоріжжя: Тандем-У, 2009. – 434 с.

Документи:

Документ № 1. Відомості «повітів №1, 2, 3, 4» межиріччя Південного Бугу та Дністра, приєднаних до Катеринославського намісництва в кінці XVIII ст. Оригінал.

Часть I Отделение II

Ведомость уезда №1

№	Звание дач и чьи именно	Число душ		Число десятин	
		Муж.	Жен.	Удобной	Неудобной
1	Вновь полагаемого уездного города при деревне Голте _____	215	171	4500	100
2	Кригс комисара Михаила Иванова сына Камбурлея _____			7500	—
3	Капитана Ивана Федорова сына Фитигна _____			3000	50
4	Из сего участка отдано графини Устиньи Васильевой дочери Сидерсовой урожденной Тепферовой _ _ _ _ _ 6000			15000	50
	Подполковнику Петру Григорьеву сыну Корицкому _ _ _ _ _ 6000				
5	Обер Штер комисара и кавалера Василия Иванова сына Турченинова _____			9000	—
6	Полковника Ивана Петрова сына Селевина _____	19	14	6000	150
7	Полковника Станислава Франсиева сына Годлевского _____	9	8	6000	250
8	Ротмистра Ивана Франсиева сына Марьяновского _____	3	5	4500	250
9	Порожная _____			12000	100
10	Порозжая _____			12000	—
11	Умершаго полковника Ивана Малишевича дочерей девиц Кристины и Ефросинии [и паволи] Милашевичевых _____			6000	300
12	Майора Ивана Гаврилова сына Головлева _____			4500	20 //арк. 1

13	Просимая Генерал аншефом и кавалером Михаилом Васильевичем Каховским _____			12000	450
14	Коллежского асессора Кирила Иванова сына Роде _____	15	18	6000	300
15	Подполковника Кирила Александрова Ивана Багратиона__			6000	526
16	Пример майора и кавалера и пример майора Михаила Васильевых детей Каховскихъ _____	86	78	12000	450
17	Шляхтича Иосифа [Демогила] Беловича _____			4500	740
18	Полковника Ивана и подполковника и кавалера князей Кантакузиных _____	79	58	24000	714
19	Генерал порутчика и кавалера [Вилья] Христофорова сына Дерфельдина _____	21	15	7500	673
20	Секунд майора Василия Михайлова сына Игнатьева _____			1500	130
21	Генерал майора и кавалера Василия Иванова сына Милашевича _____	26	24	7500	245
22	Надворного Советника Егора Иванова сына Милашевича _____			1500	—
23	Надворной Советницы Анны Осиповой дочери жены Поликевичевой _____			3000	160
24	Кригс комисара Акима Иванова сына Игнатовича _____			3000	360
25	Пример майора Лева Антонова сына Порохневского _____			4500	300
26	Секунд майора Василия Ильина сына Шостака _____	12	10	1500	250
27	Подполковника Александра Степанова сына Таранова _____			6000	566
28	Из сего участка отдано надворному советнику Федору Григорьеву сыну Паскевичу__4500 Секунд майору Федору Федорову сыну Шауфусу _____6000				
29	Польского шляхтича Ивана Иванова сына Градовского _____			6000	470 //арк. 1зв.

30	Генерал порутчика и каварера	31	40	3000	230
31	Михаила Иларионова сына Кутузова			9000	260
32	Провиантмейстера Самоила Крестьянова сына Контениуса _____			1500	200
33	Обер провиантмейстера Анания Герасимова сына Струкова _____	8	6	7500	450
34	Подпорутчика Луки Иванова сына Белковича _____			1500	100
35	Корнета Ивана Иванова сына Вульфа _____	18	17	3000	150
36	Подпорутчика Матвея Михайлова сына Семенова _____	12	14	3000	150
37	Капитана Степана Васильева сына Прозоркевича _____			3000	150
38	Генерал майора Петра Алексеева сына Исленьева _____			9000	385
39	Деревни Аннинской генерал провиантмейстера и кавалера Карла Астафьева сына Бока _____	10	12	9000	200
40	Обер провиантмейстера Ивана и Секунд майора Петра Демяновых детей Коховских _____	16	15	10500	800
41	Земледелия адъютанта Герасима Козлова _____			3000	250
42	Ротмистра Петра Матвеева сына Косировского _____			3000	250
43	Ротмистра Дмитрия Иванова сына Гудария _____			4500	150
44	Бывшаго волоского господаря Россекты _____			12000	400
45	Порутчика Козмы Григорьева сына Бенецкого _____			3000	96
46	Подполковника Моисея Михайлова сына Зверева _____			4500	150
47	Секунд майора Алексея Федорова и порутчика Федосия Алексеевых детей Зерваницких _____	2	3	4500	240
					//арк 2 зв.
48	Секундъ майора ивана Михайлова сына Пиваровича _____	3	4	3000	180
49	Полковника Степана Михайлова сына Ширая _____			9000	300
50	Капитана Николая Иванова сына Дияврова _____	14	12	6000	200
51	Секретарей Захария Иванова Павленка и Ивана Стефанова сына Малцова _____	15	20	4500	100
52	Капитана Осипа Сидорова сына Чернова _____	7	4	4500	108

53	Обер провиантмейстера Игната Васильева сына Скосаревского _____			4500	108
54	Подполковника и кавалера Василия Кирилова сына Островского _____			6000	117
55	Деревни Исаевки Полковника и кавалера Ивана Иванова сына Исаева _____	52	40	7500	230
56	Капитана Ефима Осипова сына Гурки _____			3000	100
57	Бригадира Бориса Борисова сына Лецано _____			6000	50
58	Кригс цалмейсера Ильи Степанова сына Грабовского _____			3000	300
59	Кригс цалмейсера Михаила Ильина сына Милорадовича _____			3000	100
60	Кригс цалмейсера Трофима Петрова сына Макеева _____			3000	24
61	Обер Кригс комисара и кавалера Ивана Алексева сына Замятин _____			6000	50
62	Полковника князя Николая Алексева сына Волконского _____	26	24	12000	670
63	Артиллерии майора и кавалера Якова Астафьева сына Гелвиха _____			3000	140
64	Порутчика Николая Степанова сына Ганского _____	34	35	6000	130
65	Капитанов Павла и Данила Семеновых сынов Чуйковых _____			6000	60 //арк.3
66	Порутчика Дорофея Иванова сына Красношанова _____			3000	100
67	Порутчика Григория Зиновьева сына Пирогова _____			4500	200
68	Капитана Тимофея Игнатьева сына Комарева _____			1500	100
69	Секретаря Ивана Денисьевского _____			3000	140
70	Артиллерии Капитана Крестьяна Крестьянова сына Граве _____	10	12	6000	300
71	Подполковника Петра Прокофьева сына Панкратьева _____			4500	200
72	Порутчика Василия Леонтьева сына Чернецкого _____			1500	30
73	Коллежского Ассесора Михаила Алексева сына Ганжевича _____			1500	10
74	Полкового асаула Василия Любинского _____			3000	50
75	Ротмистра Петра Иванова сына Васикова _____			4500	20
76	Ротмистров Василия и Андрея Ивановых детей Каратаевых _____	10	8	6000	50
77	Подпорутчика Петра Христофорова сына Рентарецкого _____			3000	150

78	Корнета Назара Иванова сына Старишева _____			1500	30
79	Шляхтича Чайковского _____			4500	
80	Шляхтича Клементия Голефевского и Якова Сволдамейра _____			3000	
81	Шляхтички Винцеславской и шляхтича Зимицкого _____			4500	
82	Шляхтича Ивана Варфоломеева сына Коленды _____			12000	
83	Деревни Боковки Пример майора Гаврила Агафьева сына Бокова __	152	156	7500	500
84	Деревни Волконской Генерал поручика и кавалера князя Григория Семенова сына Волконского _____	68	45	12000	530 //арк. 3 зв.
85	Деревни Васильевки провиантмейстера Якова Иванова сына Сокологорского _____	44	48	4500	148
86	Деревни Каховки провиантмейстера Федора Андреева сына [Шидкова] _____	48	35	4500	156
87	Провиантмейстера Якова Федорова сына Белухи _____	27	23	3000	100
88	Секунд майора Андрея Дмитриева сына Белухи _____	30	25	6000	360
89	Полского шляхтича Боярского _____	9	13	3000	50
	Казенные селения				
90	Анани	754	681	{25500	100
	Гандрабуры	149	118		
91	Голма	83	85	12000	180
92	Лесновой	146	128	{12000	120
	Познанка	18	20		
93	Гвоздавка	101	95	{12000	90
	Большой Бобрик	194	176		
94	Назначена впредь для казенных селений _____			12000	50
95	Казенных сел Кривого Озера, Луканивка, Сировая тожь _____	235	217	12000	50
96	Казенного селения Кумяревой и в впредь для казенных поселян _____	60	62	16500	100
	ИТОГО __	2882	2594	607500	19445

Иправляющий должность губернского землемера Капитан Яков Панатарев // арк.4

ВЕДОМОСТЬ УЕЗДА № 2 //арк.5

№	Звание дач и чьи именно	Число душ		Число десятин		
		Муж.	Жен.	Удобной	Неудобной	
1	В новь полагаемого уездного города при Новых Дубосарах В ОКРУГЕ ОНАГО Казенные селения Дубовое _____ Дойбаны _____ Гаяны _____ [Логей] _____ Меловатое _____ Кошияр _____ Коржево _____ Новые Дубосары съ предместиями Лунки и Могал _____ Погребы _____ Пыррыта _____ Дороцкое _____ 309 299	104 48 137 83 153 184 131	82 44 156 73 126 167 142			
2	Армянского города Григориополя _ В округе онаго селения Чорная _____ Делакеу _____ Глиняная _____ 260 230	2002	2050			
a	Прибавленная земля из округи Нових Дубосар _____ Деревни Ремеревки Секунд майора Ивана Данилова сына Ремеры _____ Полковника и кавалера Ивана Лаврентьева сына Селунского _____ Села Илина Статского советника Ильи Катаржи _____ Капитана Елифера Васильева сына князя Дривкого Соколинского _____ Прапорщика Андрея Прокофьева сына Коскина _____	35	42	29600	2310	
3				3400	40	
4				12000	200	
5				1500	50	
6		151	131	12000	100	
7				3000	50	
8				1500	100 //арк. 5зв.	
8	Капитана Якова Яковлева сына Пономарева _____	15	[10]	3000	150	
9	Деревень Осиповки, Васильевки и Захарьевки князей Соломона и Василия Ареуцкихъ Долгоруковых_	206	180	12000	100	
10	Порутчика Андрея Захарова и Якова Абрамова _____			3000	25	
11	Капитана Саввы Иванова сына Бадюлы _____			1500	20	
12	Деревни Марковки подполковника					

13	Марка Афанасьева сына Гайоса __ Деревни Окон действительного Статского советника Скарлата Стурзы_____	47	41	3000	25
14	Капитана Криста Танойла _____	114	116	2000	100
15	Деревни Флоры Сулджиары Ивана Макарескула _____	15	15	6000	100
16	Деревни Косы Исправника Дмитрия Кукю	14	56	6000	50
17	Деревень Истерниковой и Бырзовой Действительной статской советницы Ралу Григориевой дочери княгини Кантакузиной урожденной княжны Капитаховой _____	90	77	10500	230
18	Деревни Пашковки сотника Якова Андреева сына Пашкевича _____	9	10	1500	10
19	Деревни Петровки Корнета Осипа Петрова сына Петрова _____	37	27	1500	10
Казенные селения					
20	Балта _____	345	296		
	Андриашевка _____	100	100		
	Перелеть _____	176	165	{19500	220
	Посисель _____	186	167		
	Гедерим_____	95	77		
21	Точилна _____	128	103	{22500	120
	Липецка _____	227	176		
22	Капитана Ивана Иванова сына Бояна _____			3000	50
//арк.6					
23	Деревня Качуровка Шляхтича Качуровского _____	2	4	4500	30
24	Камараша Федора Константинова сына Макарескула _____			6000	100
25	Капитана Ивана Ильескула_____			3000	60
26	Капитана Федора Себеу _____			4500	160
27	Казенного села Валегоцула_____	419	362	12000	100
28	Капитана Мануила Саула _____			3000	50
29	Секунд майора Ивана Кононо_____			6000	100
30	Полковника и кавалера Ивана Лаврентьева сына Селунского ____	20	18	7500	220
31	Секунд майора и кавалера Юрия Юрьева сына Карочона_____			4500	20
32	Корнета Степана и кадета Давыда Флоринских_____			3000	15
33	Порутчика Федора Христофорова __			3000	20
34	Молдавского шляхтича Степана Ильина сына Зуза_____			3000	20
35	Прапорщика Андрея Афанасьева сына Бранковича	10	11	1500	10
36				3000	20

37				1500	30
38	Подпорутчика Пантелимона Авксентьева сына Харитова _____	2	3	3000	60
39	Капитана Василия Осипова сына Беева _____	4	6	3000	80
40	Прапорщика Андрея Иванова сына Гусакова _____			3000	40
41	Ичь-Чухадара Антона Паскала _____			3000	106
42	Секунд майора Пантелимона Хаджилия _____	7	3	3000	98
43	Прапорщика Ильи Инглазекия _____			1500	10 /арк.бзв.
44	Деревни Гротиле Капитана Ивана Егорова сына Смольянинова _____	4	3	4500	235
45	Порутчика Петра Голева и подпорутчика Тараса Анвазова _____	8	8	3000	25
46	Секунд майора Ивана Самойловского _____			3000	50
47	Городового лекаря Ивана Загурского _____			1500	20
48	Примерь майора Степана Давыдова _____			3000	25
49				1500	20
50	Деревни Евицковки ротмистра Якова Евицкова _____	46	33	3000	50
51	Порутчика Николая Богданова сына Чирикова _____	30	28	3000	65
52	Порутчика Сергея Иванова сына Станишина _____	8	6	3000	158
53	Пример майора и кавалера Григория Гиржева _____			7500	404
54	Деревни Соши порутчика Якова Григорья сына Гулевича _____	4	6	4500	100
55	Порутчика Федора Флорина _____			1500	20
56	Капитана Саввы Иванова сына Бадюли _____			3000	60
57	Капитана Степана Даценка _____			3000	120
58	Порутчика Ивана Болотина _____	8	10	3000	50
59	Секундъ майора Семена Пейча _____			3000	50
60	Секундъ Майора Ивана Сергеева сына Козьмина Большого _____			1500	30
61	Порутчика Петра Бирдина _____			1500	85
62	Прапорщика Аристарха Турчиновского _____			1500	70
63	Полкового асаула Василия Мелюгонова _____			3000	240
64	Регистратора Власа Корецкого _____			1500	80
65	Порутчика Василия Сакары _____	2	4	3000	50 //арк.7

66	Порутчика Ивана Пинзеского _____			4500	185
67	Польского Шляхтича Юзефа [Сандинского] _____			3000	50
68	Прапорщика Петра Переплетковского _____			3000	50
69	Деревни Полезной бригадира Василия Лапакого _____	58	56	12000	300
70	Коллежского ассесора Романа Цербикова _____			4500	73
71	Порутчика Николая Станиловича _____	8	5	4500	75
72	Подполковника и кавалера Павла Константинова сына Пулевича _____	12	16	7500	1090
73	Инженер Прапорщика Михаила Новгородцова _____			3000	206
74	Секундъ майора Федора Сандерса _____			4500	230
75	Обер провиантмейстера Григория Якимова сына Зимина _____	47	43	4500	230
76	Назначен для казенных поселян выходящихъ изъ Полши старообрядцовъ _____			15000	900
77	Деревни Гаюсовки подполковника Марка Афанасьева сына Гаюса _____	121	121	10500	700
78	Портария Григория диол оглу _____			6000	100
79	Деревни Юряковой подполковника и кавалера Ивана Андреева сына Некорицы _____	21	29	4500	100
	Казенные селения				
	Малаешты	207	208		
	Тея	175	144		
	Спея	210	181		
	Токмадзиу	138	115	{4500	3900
	Бутор	302	246		
	Шибка	122	121		
81	Деревни Маргаритовки Капитана Маргарита Деприрадовича _____	41	36		100
82	Деревни Савицкович капитана Андрея Савицкого _____	24	29	4500	250
83	Деревни Богословки подполковника и кавалера Арсения Иванова сына Давидовича _____	54	57	6000	300
84	Деревни Перишор портаресы Роксандры Дисапаритовой _____	8	6	3000	160
85	Деревня Ясли примеръ майора и кавалера Григория Кирилова сына Гиржева _____	47	50	3000	50
86	Подпорутчика Михаила Андреева _____			1500	50
87	Деревни Фраса порутчика Василия Медовникова _____	2	1	3000	160
88	Статского Советника и кавалера Сергея Лашкарева _____			6000	200

89	Порутчика Павла Петрова сына Туманова _____			6000	100
	И того во всем уезде	10612	9647	531000	17900
Исправляющий должность губернского землемера Капитан Яков Панатарев // арк.7 зв.					

ВЕДОМОСТЬ УЕЗДА № 3					
№	Звание дачь и чьи именно	Число душъ		Число десятин	
		Муж	Жен.	Удобной	Неудобной
1	В новь полагаемого греческого города при Гаджибеи _____	8	2	29500	1200
2	Княжества Молдавского перваго [Вамаша] бератора Афанасия Васильева сына Кесоли _____			6000	290
3	Инженер капитана Кайзера _____			3000	150
4	Секунд майора Михаила Григорьева сына Папандопалы _____			3000	200
5	Просимая тайным Советником и кавалером Матвеем Федоровым сыном Паштулинским _____			3000	120
6	Просимая генерал квартирмейстером и кавалером Яковом Матвеевичем фон Пистором _____			3000	130
7				3000	120
8				1500	75
9				3000	100
10	Просимая коллежским советником Петром Васильевым сыном Энгельгартдом _____			6000	200
11	Примеръ майора Лазаря Сазонова			6000	250
12	Камердинера Ея Величества Захария Константинова сына Зотова _____			6000	300
13	Капитана Александра Иванова сына Генадия _____			12000	320
14	Полковника и кавалера Дмитрия Егорова сына Леслиа			6000	160//арк.9

15	Просимая бригадиром и кавалеромъ Матвеем Ивановым сыном Платоновым _____			9000	350
16	Подполковника Ивана Никифорова сына Бузина _____	56	49	6000	300
17	Статского советника и кавалера Никифора сына Ширая _____			4500	200
18	Надворного советника Алексея Лебедева _____			3000	100
19	Пример майора Самоила Баранова			3000	100
20				1500	50
21				4500	170
22	Просимая графом Северином Потоцким _____			4500	180
23	Графа Северина Потоцкого _____			6000	180
24				4500	20
25	Инженер подпоручика Ферштера			2300	25
26	Уступленная надворному советнику и кавалеру Андрею Иванову сына Алтести инженер подполковником и кавалером Франсом Павловым сыном Деволаном _____			6000	250
27	Надворного советника и кавалера Андрея Иванова сына Алтести _____			12000	700
28				7500	200
29	Бригадира и кавалера Ивана Ефремова Кислинского _____			6000	100
30	Полковника и кавалера Густафа Гогенмейстера _____	28	6	6000	50
					//арк.9 зв.

31	Назначена была для выводимых в казенное ведомство порутчиком Вунотичем поселян о котором никакого известия нет _____			12000	300
32	Для поселян и отставных солдат и матросов при селении Гаджидере и Калаглеи _____	343	284	24000	1000
33	Казенного села Беляеки _____	162	133	21000	2500
34				4500	50
35	Инженер майора и кавалера Андрея Фондерплата _____			4500	200
36	Пример майора Александра Ларионова сына Головина _____			4500	200
37	Секунд майора Степана Осиповича _____	34	26	4500	200
38	Капитана Михаила Иванова _____			3000	100
39	Кадетского корпуса капитана Ивана Алексеева сына Цезарева _____			3000	170
40	Прапорщика Петра Иванова сына Янкуля _____			1500	60
41	Прапорщика Никифора Федорова сына Ялнова _____			1500	45
42	Порутчика Василия Иванова сына Князевича _____			1500	40
43	Прапорщика Еремия Сафронова сына Делескуля _____	8	11	1500	20
44	Секунд майора Викентия Игнатева сына Чиплица _____			3000	80
45	Майора Ивана Константинова сына Попова _____			3000	100
46	Коллежского ассесора Фомы Маркова сына Мурашевича _____			3000	170
47	Порутчика Григория Романова Сына Змунчила _____			1500	25//арк.10зв

48	Коллежского переводчика Григория Маркова сына Желепова _____			4500	70
49				4500	475
50	Капитана Михаила Степанова сына Доброго _____			1500	25
51				4500	100
52	Прапорщика Григория Федорова сына Баркара _____			1500	45
53	Капитана Дмитрия Николаева сына Велисария _____			1500	30
54				4500	200
55	Подполковника Константина Васильева сына Филадора _____	18	16	4500	200
56	Порутчика Гаврила Михайлова сына Курта _____	6	7	4500	150
57	Подполковника Николая Егорова сына Карпова _____	—	—	3000	—
58				1500	100
59	Подполковника Николая Егорова сына Карпова _____			6000	250
60				3000	50
61	Капитана Щербана Владимерова сына Бузняка _____			3000	50
62	Прапорщика Егора Дмитриева сына Галацана _____			1500	75
63	Порутчика Христофора Николаева сына Курьяна _____			1500	50
64	Капитана Яна Мануйлова сына Самарина _____			1500	75
65	Порутчика Михаила Арсентьева сына Руи _____			1500	50
66	Порутчика Ивана Иванова сына Мандры _____			500	—
					//арк.10зв

67	Порутчика Матвея Дмитриева сына Беровича _____			1500	—
68	Прапорщика ивана Павлова сына Доброжана _____			1500	—
69	Казенного села Яска _____	233	187	19500	700
70	{Назначенные впредь для казенных селений			12000	300
71				12000	300
72				12000	250
	Из сего числа отдано секунд майору Вызяряну__3000 ротмистру Зодону_____1500				
73	Казенных селений				
	Чобурчи	337	305		
	Глиной	88	70	{26000	1400
	Коритной	136	142		
	Завертайловки	212	169		
74	Казенных селений				
	Каралаш	100	83	{24000	1600
	Слободзея	159	151		
75	Подпорутчика князя Юговиса____	14	8	1500	25
76	Подпорутчика князя Рашковича __			1500	40
77	Молдавского дворянина Вестнара Константинова Эксапорита _____			4500	120
78	Вдовы Портаресы Роксандры Эксапоритовой _____			1500	40
79	Подполковника Марка Афанасьева сына Гаюса _____			8000	200
80	Полковника и Кавалера Ивана Лаврентьева сына Селунского _____	50	42	3000	100
81	Казенных сел				
	Парканы	163	176		
	Терновки	163	151	{24000	900
	Сукаглей	172	130		
	Итого во всемъ уезде	2341	2227	482800	19650
Исправляющий должность губернского землемери капитан Яков Панатарев // арк.11 зв.					
ВЕДОМОСТЬ УЕЗДА № 4					
№	Звание дач и чьи именно	Число душ		Число десятин	
		Муж.	Жен.	Удобной	Неудобной
1	Вновь полагаемого нового города при бывшей Очаковской крепости			12000	330
2	Генерал аншефа и кавалера графа Николая Ивановича Салтыкова _____	17	8	12000	300
3	Генерал майора и кавалера графа Ильи Андреевича Безбородьки _____			12000	250

4	Двора Её Императорского Величества камердинера Федора Ермолаева сына Секретарева _____			2000	200
5	Контр адмирала Федора Федорова сына Ушакова _____			4000	220
6				3000	80
7	Бригадира жены Анны Семеновой дочери Корсаковой _____			6000	100
8	Молдавского княжества первого вамаша биратора Афанасия Васильева сына [К...оли] _____			6000	100
9				1500	20
10	Капитана Василия Иванова сына Комбурлея _____	18	18	3000	100
11	Секунд майора Григория Федорова сына Зарина _____	15	6	3000	85
12	Секунд майора Льва Матиаса _____			6000	200
13	Секунд майора Степана Кириянова _____	7	1	3000	100
14	Капитана лейтенанта и кавалера Ивана Бардаки _____			3000	100
15	Контр адмирала и кавалера Осипа Михайлова сына Дерибаса _____			10500	340
16	Вдовы бригадира жены Анны Семеновой дочери Корсаковой _____			6000	390//арк.13
17	Пример майора Фомы Александрова сына Кобле _____			6000	80
18	Лейб гвардии капитана жены Елисаветы Семеновой дочери Рогазинской _____			6000	150
19	Вдовы генерал майора жены Анны Петровой дочери Гансовой _____			6000	83
20	Контр адмирала и кавалера Федора Федорова сына Ушакова _____			4500	153
21	Порутчиков Константина Ивана и кадетов Петра и Андрея Ивановых детей Курдимановых _____			6000	200
22	Капитана Франца Погорельского _____	17	9	3000	100
23	Пример майора и кавалера Никиты Семенова сына Тюремникова _____			1500	100
24	Майора Алексея Селехова _____	17	15	3000	100
25	Порутчика Степана Иванова сына Иванова _____	3	2	1500	50
26	Штаб лекаря Федора Константинова сына Балабана _____			1500	50
27	Полковника Федора Козлова _____	30	26	6000	430
28	Вице адмирала и кавалера [и кавалера] Николая Мордвинова _____	133	130	12000	333
29	Польской короны гетмана графа жены графини Александры Васильевой дочери Браницкой _____			12000	367

30	Пример майора Михаила			4580	80
31	Кирьякова				
	Коллежского секретаря Антона			1500	43
32	Егорова сына Цетнева				
	Коллежского ассесора Романа			1500	33
33	Иванова сына Резанова				
	Порутчика Константина			1500	30
34	Григорьева сына				
	Турченинова			1500	40
	Секундъ майора Александра				//арк.13зв.
	Васильева сына Потемкина				
35				1500	30
36	Аудитора Якова и прапорщика				
	Данила Васильевых детей				
	Касиновых			3000	100
37	Унтер цехватора Винтулова	2	2	1500	50
38	Прапорщика Ивана Короева	10	4	1500	50
39	Полковника и кавалера Андрея				
	Моисеева сына Грибовского			12000	200
40	Генерал порутчика и кавалера				
	Ивана Петрова сына Дунина			12000	300
41	Флота капитана первого ранга и				
	кавалера Василия Иванова сына				
	Шенина			4500	330
42	Кригс комисара Акима Игнатовича			3000	330
43	Секунд майора Григория Башняна			3000	100
44	Пример майора Ивана Акимова	4	2	6000	300
45	Смоленского драгунского полку				
	капитана Петра Петрова сына				
	Пассика			12000	200
46	Действительного статского				
	советника и кавалера Якова				
	Иванова сына Булгакова			6000	88
47	Действительного статского				
	советника и кавалера барона Аша			6000	18
48	Секунд майора Афанасия и сестры				
	его девицы Наталии Григорьевых				
	детей Булацелевых			6000	400
				6000	450
49	Из сего числа отдано порутчику				
	Александру Григорьеву			1500	
50	Секунд майора Петра				
	Миклашевского			3000	50
51	Порутчика Ивана Григорьева сына				
	Бранкевича	9	6	3000	44
52				1500	50// арк.14

53	Генерал и провиантмейстера лейтенанта и кавалера Адриана Михайлова сына Миклашевского _____	20	8	6000	25
54	Полковника Игантия Иванова сына Гижицкого _____			1200	
55				1500	750
56	Подполковника и кавалера Андрея Ильина сына Шостака _____	12	8	6000	250
57	Коллежского асессора и кавалера Карла Гиблица _____			6000	400
58	Подполковника и кавалера Павла Дмитриева сына Белухи _____	22	18	6000	250
59	Надворного советника Андрея Иванова сына Милашевича _____			6000	241
60	Надворного советника Егора Иванова сына Милашевича _____			3000	100
61	Прапорщика Егора Башилова _____			3000	50
62	Кригс комиссара Акима Иванова сына Игнатовича _____			3000	60
63	Коллежского асессора Николая Васильева сына Дурова _____			3000	70
64	Коллежского асессора Василия Ильина сына Шостака _____			3000	225
65	Надворного советника Ивана Иванова сына Ларе _____	12	7	3000	175
66	Генерал майора и кавалера Алексея Иванова сына Хруцова _____			9000	725
67				27000	125
68	Секунд майора Василия Васильева сына Пассика _____			6000	100
69	Полковника и кавалера Дмитрия Куликовского _____	30	26	12000	500
70	Подполковника Фадея Бжезовского _____			9000	880
					//арк.14 зв.

71	Капитана Ивана Лаврова сына Верховского _____			3000	240
72	Капитана Егора Широкого _____			3000	400
73	Тайного советника и кавалера Петра Васильева сына Заводовского _____			12000	400
74	Генерал поручика и кавалера Ивана Матвеева сына Толстого _____			12000	125
75	Провиантмейстера Самуила Крестьянова сына Контениуса _____			1500	20
76	Подпоручика Федора Иванова сына Романенка _____			1500	100
77	Полкового квартирмейстера Ивана Петрова сына Пиваровича и поручика Михаила Гордеева сына Волкова _____	29	20	6000	300
78	Бригадира Ивана Иванова сына Новицкого _____			9000	660
79	Польского шляхтича Франца Михайлова сына Юковского _____			6000	670
80	Польского шляхтича Красовского _____			6000	660
81	Екатеринославского казачьего войска полковника Максима Кусакова _____			3000	50
82	Подполковника и кавалера Андрея Воеводского _____			4500	300
83	Польского шляхтича Юзефа Павроцкого _____			4500	20
84	Польского шляхтича Юзефа Бокоемского _____			12000	200
85	Графа и кавалера Ивана Потоцкого			6000	50
86	Польского шляхтича староста Ажировского Франциска				
87	Бржезовского _____ Поручика Василия Дмитриева сына Степового _____			6000	150
				1500	50//арк.15
88	Пример майора Михаила Иванова			3000	200
89	Подпоручика Ивана Калинова сына Горбаненка _____			3000	200
90	Титулярного советника Дмитрия Данилова сына Засадки _____			3000	200
91	Просимая Генерал поручиком и кавалером Василием Васильевым Энгельгардом _____			1200	800
92	Капитана Максима Акунина _____	15	5	4500	50
93	Поручика Ивана Григорьева сына Лагоды _____			1500	-
94	Подполковника и кавалера Ивана Онофриева сына Курисова _____	60	30	6000	-
95	Генерал майора Павла Дашкова _____			10500	250

96	Пример майора Петра Иванова сына Ковалинского _____			7500	300
97	Полковника и кавалера Ивана Федорова сына Волкова _____			7500	350
98	Прапорщика Ивана Николаева сына Карамалей _____			1500	200
99	Ротмистра Осипа Чернецкого _____			3000	150
100	Поручика Максима Константинова сына Турнжи _____			1500	80
101	Секунд майоров Феликса и Андрея Осиповых детей Дерibasовых _____			6000	200
102	Коллежского асессора Константина Крамиды _____			6000	250
103	Поручика Степана Каневского _____			1500	120
104	Коллежского асессора Стурзы _____			4500	200
					//арк.15зв.
105	Назначена Генерал поручику графу Дерите _____	82	30	6000	20
106	Генерал аншефа и кавалера Михаила Васильева сына Коховского _____			9000	100
	И того во всем уезде _____	514	381	597000	21328
<i>Исправляющей должность губернского землемера капитан Яков Панатарев</i>					
<i>//арк.16</i>					

Документ №2. Опис вільних земель Катеринославського намісництва (?) в кінці XVIII ст. Оригінал.

Описание впуск-лежащих в Екатеринославской губернии земель //					
Запись впуск лежащих земель без заселения остающихся назначенных в отвод назначены под казенные и помещичьи селения сочинена 1793-года					
№	В которой части плана	В каких уездах урочищах	Число десятин		Земли назначены разным чинам и назначены ко утверждению
			удобной	неудобной	
		1^е в Екатеринославском			
44	2	Пустошь Широкая при овраге Широком _____	2900	100	Прапорщику Антону Медведеву
67	2	Пустошь Степная при вершинах оврагов Топила и Комышеватой Суры _____	1000	-	
92	2	Пустошь Хижина при вершинах оврага Хижина _____	2000	-	
108	1	Отобранная у священника Григорьева прежде бывшей деревни Васильевки при речке Базавлуке _____	4400	100	Корнету Георгию Леонтовичу
180	1	Пустошь при вершине оврага безыменного _____	1500	-	
Итого__			11800	200	
		2^е в Херсонском			
16	1	{ при реке Буге	11600	400	Подполковнику и кавалеру Леслию Поручику Осипу Шимкову
17	1		5700	300	
18	1		12000	-	
27	3	При вершинах оврага	58200	200	
28	3	Веревчика _____ При Подах _____			
29	3	При урочище Подах __	2900	100	
35	3	При реке Ингуле и урочище Хреновом __	1450	50	
52	3	При реке Ингуле и овраге Злодейском	5800	200	
55	3	При вершинах оврага	2900	100	
56	3	Злодейского	5800	200	
//арк.18					

59	3	При реке Доброй _____	2850	150	} Секунд майору Петру Гриневу
67	1	При реке Ингульце и овраге Терноватом _____	2900	100	
68	1	При реке Ингульце и вершине оврага Татарки __	8700	300	
74	1	Пустошь Бобровая при реке Ингульце и урочище Бобровом куте _____	14000	1000	
88	1	По обе стороны реки Днепра и при речке Конской _____	1450	50	Поручику Василию Малинскому
132	2	Пустошь Насуходоле _____	5800	200	Графу и кавалеру Ивану Потоцкому
145	2	При речке Висуне _____	11700	300	
152	3		5700	300	
156	3	При речке Доброй _____	5800	200	} Майору Андриевскому - 6000, Советнику Бредихину - 4500
157	3	При речке Висуне и Доброй	10100	400	
158	3	При речке Висуне _____	2900	100	Секунд майору Баратову - 6000 поручику Лозовичу - 3000
161	3	При вершине оврага Гирахина _____	5800	200	
171	1	При речке Куцем Еланце __	4400	100	Подполковнику и кавалеру Леслию
177	3	При речке Громоклеи и овраге Водяном _____	2900	100	
193	3	При речке Гнилом Сланце и Солоной _____	2950	50	
196	3	{ _____ _____	4400	100	
198	3				
199	3	При речке Громоклеи и овраге Богодушном _____	5800	200	} Прапорщику Лебовичу - 4500 Секретарю Григоревскому с братом дворянином Залуцким 6000
202	3	При реке Ингуле и речке Громоклеи _____	14300	700	
206	3	При реке Ингуле и речке Висуне _____	22000	500	
					// арк. 18 зв.

210	3	При речке Висуне _____	11700	600	Корнету Цыгуленому- 3000	
214	3	При овраге Вербовом _____	4400	100		
243	2	Пустоше Насуходоле _____	18000	200		
252	2	Пустошь при речке Каменке и пустошь Жолтенком _____	16800	1200		
182	3	Назначено для арнаутских селений при речке Гнилом Еланце _____	17000	1000		
183	3	Назначено для вербованных казаков _____	11500	500		
189	3	{ При речке Солонхой назначено для арнаутских казаков _____	14500	500		
190	3		12000	1500		
Итого __			331800	16200		
3^е в Елисаветградском						
17	1	Пустошь при вершинах оврагов Вшивого и Калинового _____	1200	80	Подполковнику и кавалеру Леслею	
35	1	Пустошь при вершине речки Коноплянке _____	900	-		
258	2	Пустошь при овраге Вербовом _____	8900	100		
262	2	Пустошь по обе стороны речке Висуне _____	28000			
278	2	Пустошь с правой стороны речке Березовки _____	1500			
296	2	Пустошь при речке Сугаклее Камышеватой _____	3000			
Итого __			43500	180		
4^е в Новомиргородском						
28	1	Пустошь при вершине оврага Еремина _____	104	-		
167	1	Пустошь при вершине Черного Ташлика _____	720	-		
279	2	Пустошь при речке Мертвые воды _____	1500	-		
					// арк.19 зв.	

300	2	Пустошь при речке Громоклеи	4400	100	Инженер Капитану Леонтию Игнатьеву	
311	2	Пустошь при правой стороне речки Гнилого Еланца _____	1450	50		
318	2	Пустошь при вершине речки Гнилого Еланца и Мертвых вод	44000	100		
321	2	Пустошь при речке Мертвых вод _____	1450	50		
324	2	Назначена для арнаутов с правой стороны Мертвых вод	11500	500		
328	2	Назначена для арнаутов при речках Мертвых вод и Арбузинки _____	11500	500		
336	2	Пустошь при вершинах речек Водяной и Костоватой _____	1450	50		
337	2	Пустошь при вершинах речек Костоватой и Камишеватой __	2900	100		
338	2	Пустошь при речках Водяной и Костоватой _____	2900	100		Сотнику Степану Маркову
340	2	Пустошь при вершинах речек Костоватой и Камишеватой __	2900	100		
343	2	{ При вершине речки Малой Карабинной _____	3000	-	{ Поручику Василию Науменкову	
344	2		4400	100		
348	2	Пустошь назначена для арнаутов при речке Корабельной и овраге Костоватом _____	8500	500		
349	2	Пустошь назначена для арнаутов при овраге Камышеватом и Арбузинке __	11500	500		
350	2	Назначена под казенную деревню Конскую при реке Буге и речке Корабельной	11500	500		
351	2	Назначена под казенную деревню Корабельную при реке Буге и речке Корабельной	1500	500		
Итого __			97547	3750	//арк.19зв.	

5° в Новомосковском					
133	2	Пустошь при овраге Вербовом	1500	817	Артиллерии капитану Протопопову
146	2	Пустошь при речке Верхней Терси и овраге Бузиноватом	6000	381	Прапорщику Петровскому -3000 секретарю Яковлеву -3000
156	2	Назначена для экономических крестьян при речках Конской и Томаковке _____	6000 6000	600 600	Надворному советнику Сокологорскому Коллежскому асессору и кавалеру Золотницкому
160	2	Пустошь при речках Конской и Жеребце _____	6000	820	Ассессору Буранову -4500 Корнету Буницкому -1500
162	2	Пустошь при речке Верхней Терси _____	9000	286	Прапорщику Солошичу - 3000 капитану Древскому -6000
170	2	Пустошь при речках Солонной и Московке _____	1500	386	
		Итого __	36000	3890	
6° в Словянском					
109		Пустошь Высокая При вершине речки Бузиновой и Лозовой Бычка и Гнилуши	5000	624	Поручику Данилову
205		Пустошь Бузиновая	2044	89	
		Итого __	7044	713	
7° в Бахмутском					
28	2	Пустошь Осиновата при Вершинах Оврагов Осиноватого и Лозоватого ____	4500	700	Кригс цалмейстеру Грабовскому
34	2	Пустошь Лозоватая для экономических крестьян при вершинах речек Волчьей и Казенного торца	12000	1000	Поручику Ивану Магденку
36	2	Пустошь при вершинах речек Казенного торца и Клибина Быка	2000	1000	
//арк.20					

32	2	Пустошь Бахмутовка на левой стороне речки Кривого торца	6000	500	Надворному советнику Аврамову -3000. Капитану Павлу Чуйкову - 3000.
		Итого __	24500	3200	
		8^е в Донецком Пустошь спорная с Войском Донским при речках [Ми] Хрустальной, Негодной и Камянки _____	9000	2000	
		Итого __	9000	200	
		9^е в Павлоградском			
56	1	Пустошь с правой стороны речки Солонной и вершины Городиской _____	9000	-	Надворному советнику Корабвину 6000. Капитану Поповненку
68	1	Пустошь со стороны речки Волчей _____	1500	-	
		Итого __	10500	-	
		10^е в Мариупольском			
49	1	{ Пустоши при речках Ганчула и Анчула	6000	600	
50	1		3000	300	
51	1		1500	500	
54	1	{ Пустоши при речке Анчула	3000	3000	
56	1		1500	300	
57	1		2500	300	
62	1	Пустоши при речках Ганчула и Анчула _____	6000	600	
64	1	{ Пустоши для экономических крестьян на левой стороне речки Мокрой Конской	6000	600	
65	1		17000	870	
					//арк.20зв.

71	1	Пустошь для калмык при речках Токмачки Каратиша и при вершинах Сухого Ганчула и оврагов Каменки и Кобылки _____	6000	600				
111	2	Пустошь на левом берегу речки Бирючей _____	1500	720	Прапорщику Григорию Данникову			
122	2	Пустошь при речке Каганлике _____	3000	200				
126	2	<table border="0"> <tr> <td rowspan="4" style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td>Пустоши при берегу</td> </tr> <tr> <td>Азовского моря</td> </tr> </table>	{	Пустоши при берегу		Азовского моря	12000	2166
{	Пустоши при берегу							
	Азовского моря							
	127			2	7000	331		
	131	2	12000	1960				
132	2	12000	1110					
137	3	При речках Большом Ягорлике, Малой Средней и Верхней Еи _____	1715200	-	Обер провиантмейстеру Змееву - 9000.			
Итого __			1869200	16857	Прапорщику Рутченку - 6000.			
Итого во всех уездах			2440918	46990	Прапорщику Даникову - 3000.			
<p><i>Исправляющий должность губернского землемера капитан Яков Панатарев // арк.21</i></p>								

Документ №3. Відомість про землі Катеринославського намісництва. 1793 р. Оригінал.

Ведомость сколько в Екатеринославской губернии формально межеванной и на оную планы выданы формально межеванной планов не выдано немежеванной и впуск лежачей земли состоит. Сочинена 1793 года.
(Див. вкладку)

РДВІА – Ф. ВВА. – Оп. 1. – Спр. 18727, ч.2. – Арк. 1-23.

Description of lands the Southern Buh and the Dniester at the end of the XVIII century (based on Russian State Military History Archive) (managers Olena Bachyns'ka, Sergiy Krasnobay)

This document is data on the number of settlements, residents, land belonging to individual officials and landowners, as well as the number of empty plots of land in the Southern Buh and Dniester in the end of the XVIII c. There lands were joining into the Ekaterinoslav province after the Russo-Turkish war years 1787-1791. Documents are of interest in terms of research on the socio-economic history of Southern lands, settlements and demographics available today such publication documents the XVIII century no public performance or names of individual settlements. Last neaby which becomes relevant in the modern age by cities, towns and villages in southern Ukraine (including such as Hadzhibey (Odesa)), the process their of colonization and development. The documents provided information

on the territory of modern Kherson, Nikolaev, Odesa regions of Ukraine and the left bank of the Dniester Moldovan Raina.

The following documents have been found and fotokopioyvani famous Ukrainian historian Anatoly Bachynskyi in 1969 at the Russian State Military History Archive and kept in the family archives researcher. Decoded and compiled documents by Olena Bachyns'ka, Sergiy Krasnobay.

Key words: *Southern Ukraine, Katerynoslav namesnichestvo, Katerynoslav province.*

**Описание земель междуречья Южного Буга и Днестра в конце XVIII в.
(по материалам Российского государственного военно-исторического архива)
(составители Елена Бачинская, Сергей Краснобай)**

В статье публикуются документы из истории заселения и освоения населенных пунктов Южной Украины в конце XVIII в., которые находятся на территории современных Херсонской, Николаевской, части Одесской областей Украины.

Ключевые слова: *Южная Украина, Екатеринославское наместничество, Екатеринославская губерния.*

УДК 94(477.7):26/28 «18/19»

Наталія Діанова

СВІТОЧ ПРАВОСЛАВ'Я НА ЗЕМЛЯХ КРИМСЬКИХ

[Рец.: Калиновский В. В. «Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837-1920): монография / В. В. Калиновский / под. ред. и вступ. ст. А. А. Непомнящего. – К.; Симферополь: Антиква, 2012. – 340 с., ил.]

З кінця ХХ ст. в історіографії спостерігається стійкий інтерес дослідників до церковної історії Південної України. Студіювання історії православної церкви не змогли залишити поза їхньою увагою проблему багатовекторної діяльності духовенства. Як наслідок – з'явилися окремі дослідження, що стосуються науково-історичної роботи священнослужителів. Підтвердженням цього є монографія кримського дослідника В. В. Каліновського з ліричною назвою – «Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837-1920)». Предметом дослідження автора стала діяльність православного духовенства в галузі вивчення та охорони церковних старожитностей Криму.

Наукова значимість цієї праці зумовлена тим, що у вітчизняному науковому дискурсі фактично відсутні цілісні наукові дослідження, що стосуються зазначеної проблематики.

Рецензована робота В. В. Каліновського як за своєю архітектонікою і структурою, так і за постановкою проблеми й фактичним викладенням матеріалу виділяється серед інших праць своєю оригінальністю та самодостатністю. Структура монографії представлена п'ятьма главами, дві з яких поділені на розділи. Ознайомлення з монографічним дослідженням дає підставу стверджувати, що воно здійснено завдяки залученню значного комплексу нових або недостатньо повно використаних попередниками джерел та через представлення широких принципів узагальнень, теоретичних викладів на підставі вже актуалізованого документального матеріалу і переосмислення наявного історіографічного доробку попередників.

Необхідно віддати належне високому рівню здійсненого автором аналізу історіографічного доробку попередників та джерел з історії церковного кримознавства, поданого в двох перших главах. Безумовно це є позитивним моментом рецензованої праці.

У третій главі, користуючись модерними методологічними підходами, автору значною мірою вдалось висвітлити діяльність Херсонсько-Таврійського архієпископа Інокентія (Борисова), під безпосереднім керівництвом якого розпочалося відродження християнських святинь Криму. В. В. Каліновський не оминув увагою й досить дискусійне питання щодо місця ймовірного хрещення князя

Володимира Святославовича та проблеми спорудження храму Св. Володимира в Херсонесі. Проте віддаючи належне внеску Інокентія (Борисова) у пошуки та реконструкцію церковних старожитностей Криму, не варто забувати про роль першого архієпископа Херсонської і Таврійської єпархії Гавриїла (Розанова) в цьому процесі. Тим паче, що нижня хронологічна межа монографічного дослідження розпочинається з 1837 р., що зумовлено часом заснування вище вказаної єпархії. Саме архієпископ Гавриїл (Розанов) ініціював проведення історичного дослідження стародавніх християнських пам'яток у містах Криму: Феодосії, Керчі, Судаку, Старому Криму та навколишній місцевості ще на початку 1830-х рр. Про це свідчать і архівні документи, які зберігаються в Санкт-Петербурзькому філіалі архіву Російської академії наук. У 1844 р. архієпископ опублікував частину знайдених матеріалів, які торкалися Феодосійського повіту. Решта документів, де містяться дані про 65 церковних храмів Сімферопольського повіту, залишилися в рукописному вигляді. Історична діяльність Гавриїла (Розанова) активізувала процес збереження та відродження християнських пам'яток його послідовниками, насамперед Інокентієм (Борисовим).

Приємне враження викликає четверта глава монографії, де спираючись на значну кількість опублікованих та архівних джерел автор дослідив археологічні розкопки на території Херсонеса впродовж 1857-1920 рр. Ця глава добре структурована й представлена трьома розділами. Перший із них стосується археологічних досліджень в городищі, які здійснювались на чолі з настоятелем Херсонеського монастиря Євгенієм (Еклітейнгом) (у монографії – Екштейном). Автор наводить різні точки зору щодо діяльності ігумена, проте очевидним досягненням вважає будівництво собору Св. Володимира при збереженні фундаменту та стін давньогрецької церкви. В окремий розділ В. В. Каліновський виокремив проблему співпраці ченців монастиря Св. Володимира з Одеським товариством історії і старожитностей (ОТІС) впродовж 1876-1887 рр. Варто зазначити, що архієреї та архимандрити зазвичай були членами Товариства. Автору вдалось дослідити не завжди прості, але плідні стосунки, які склалися між духовенством та ОТІС у процесі археологічних робіт на території Херсонеса. Важко не погодитись із авторською позицією, що взаємини ченців монастиря з імператорською Археологічною комісією стали окремою віхою в дослідженні Херсонеса. Заслугове на увагу аналіз співпраці, суперечностей та пошуків компромісу між монастирем і зазначеним науковим товариством.

У п'ятій главі монографії особливу увагу привертає перший розділ, який стосується внеску духовенства в охорону пам'яток культури новоутвореної Таврійської і Сімферопольської єпархії впродовж 1859 – 1920 рр. Він насичений значною кількістю фактологічного матеріалу, що свідчить про плідно проведену автором евристичну роботу. Добре

виписані персоналії духовних осіб. Неоднозначне враження викликає другий розділ, де досліджено роботу православного духовенства в наукових товариствах півдня України. На наш погляд досить поверхово розглянуто співпрацю духовенства з Одеським товариством історії і старожитностей. Основну увагу автор зосередив на діяльності духовних осіб у складі Таврійської вченої архівної комісії, яка дійсно відзначалась активністю й результативністю. У незначному за обсягом третьому розділі здійснено спробу проаналізувати участь духовенства в роботі Церковного історико-археологічного товариства Таврійської єпархії, яке проіснувало дуже короткий проміжок часу і не встигло належним чином налагодити свою діяльність.

Заключна частина монографії становить лише одну сторінку і має скоріше філософський характер. На нашу думку варто було подати більш ґрунтовні висновки, що посилює б наукову цінність роботи.

Серед багатьох позитивних моментів варто вказати на наявність багатого ілюстративного матеріалу. Здебільшого це фотографії православного духовенства та дослідників Південної України, зображення храмів та копії документів.

Зазначені в рецензії зауваження та побажання не знижують цінності монографічного дослідження В. В. Каліновського, яке виконане на високому науково-методологічному рівні й характеризується глибиною розкриття теми, самостійністю та оригінальністю. Не виникає сумнівів, що воно викликатиме інтерес у науковців і матиме практичне застосування. Хочеться побажати молодому талановитому досліднику нових творчих звершень і наукових праць.

Natalya Dianova

«The orthodox torch on the Crimean lands» [Reference: Kalinovskiy V. V. «Antiquities as untouched corner are regarded both remarkable, interesting, & at the same time beautiful»: The church research of the Crimea (1837-1920): Monograph / V.V.Kalinovskiy / under edition & itr. of the article A. A. Nepomnyaschiy. – K.; Simferopol: Antikva, 2012. – 340 p., il.]

Наталія Дианова

«Светоч православия на землях крымских» [Рец.: Калиновский В. В. «Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837-1920): монография / В. В. Калиновский / под. ред. и вступ. ст. А. А. Непомнящего. – К.; Симферополь: Антиква, 2012. – 340 с., ил.]

УДК 94(477.7)«2014»

Олена Бачинська

**«ЯК КОЗАКИ ДО ТУРЕЧЧИНИ ЇЗДИЛИ»: МІЖНАРОДНА
НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВЗАЄМИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА
ТУРЕЧЧИНОЮ: КОЗАЦЬКА ДОБА (1500-1800 рр.)»**

3-7 листопада 2014 р. в Університеті Сакарія (Туреччина) відбулась Міжнародна наукова конференція «Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба (1500-1800 рр.)».

Організатори конференції – Університет Сакарія, Центр тюркологічних досліджень та впровадження (Туреччина) та Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича (Україна).

Учасники – провідні фахівці вітчизняної та зарубіжної історичної науки з різних регіонів України: Києва, Львова, Дніпропетровська, Івана-Франківська, Одеси, Чернігова, Луганська, Маріуполя й Туреччини: Анкара, Стамбул, Конія, Сакарія та інші. Організатором та очільником делегації з України став проф. Ферхад Туранли.

Відкрилась конференція привітаннями учасникам конференції від ректорів університетів Сакарія та Львова: проф. Музаффера Ельмаса та проф. Володимира Мельника. Тематика конференції охоплювала не лише значні хронологічні рамки, але й різноманітну наукову проблематику в рамках теми конференції. Зокрема, «Писемні джерела та традиційна культура», «Геополітика», «Українські козаки та мусульманські сусіди», «Торговельна діяльність запорозьких козаків», «Соціальний та економічний розвиток Кримського ханства», «Дипломатична діяльність українських гетьманів», «Козаки в Османській державі», «Козацьке питання» в укладених договорах». Слід зауважити, що до днів проведення конференції зали, де проходили секції, перейменували на честь відомих українських гетьманів: Зала Дмитра Вишневецького, Зала Богдана Хмельницького та Зала Петра Дорошенка.

Окремі теми викликали значні дискусії та обговорення. Особливо ті, що репрезентували спільні напрями дослідження турецьких та українських вчених, адже базувались на різних відповідно турецьких та україно-російських джерелах. В даному контексті слід відзначити виступи: М. Качмаза «Порушення євразійської рівноваги та Україна» (Сакарія), К.Озджана «Возз'єднання» України з Росією (1654) та наслідки у сьогоденні» (Конія), Х.Киримли «Нащадки Гіраїв у Османській державі після занепаду Кримського ханства» (Анкара), А.Башер «Про місце перебування та діяльність поткалинських козаків» (Афіон), В.Брехуненко «Українські козаки та мусульманські сусіди: транскордонна імміграція та взаємодія» (Київ), Х.Топракташ «Дипломатична ініціатива по лінії Висока Порта-Крим-Польща: Посольство Магмуда Аги до Варшави» (Стамбул), Я.Калакура «Історіографія україно-турецьких взаємин козацької доби» (Київ),

Ю.Кочубея «Тюрксько-козацькі взаємини в працях В. Дубровського (1897-1966), В.Станіславського «Торговельні зв'язки України з Османською імперією на початку XVIII ст.» (Київ), О.Середа «Розташування козаків Очаківського краю під османським правлінням у XVIII ст.» (Одеса). Під час обговорення відбувся обмін новими інформативними можливостями для подальшого вивчення питань з історії козацтва, створення спільних наукових досліджень.

В рамках проведення конференції проходив круглий стіл «Кримське питання» у міжнародних відносинах» та відкриття українського наукового центру при бібліотеці університету Сакарія.

5-7 листопада 2014 р. учасники конференції відвідали важливі центри з історії Османської держави – Стамбул та університети у місті Біледжик і Сьогут. Одеська група учасників конференції, на запрошення турецьких колег, ознайомилась з найбільшою науковою бібліотекою на Близькому Сході при Центрі Ісламських Досліджень.

Підсумовуючи роботу Міжнародної конференції сформульовані та прийняті рішення: 1. Видати збірку матеріалів за результатами конференції. 2. Провести міжнародну наукову конференцію у 2016 р. на базі Львівського національного університету імені І.Франка.

Olena Bachyns'ka

«The Cossacks rode to Turkey»: International conference «Relations between Ukraine and Turkey: Cossacks epoch (1500-1800)»

Олена Бачинская

«Как казаки в Турцию ездили»: Международная научная конференция «Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба (1500-1800 рр.)»

УДК 94(477) «2013/2014»

Сергій Гуцалюк

***Одеські козаки під час подій Революції Гідності
(2013/2014)***

З першого дня появи в Одесі Євромайдану та початком Революції Гідності козацькі товариства Одещини брали активну участь у цьому громадсько-політичному процесі як в Одесі, так і в Києві.

Козаки Чорноморського Гайдамацького З'єднання (отаман ЧГЗ Сергій Гуцалюк) та Одеського міського товариства (отаман Олег Іванов) стояли у витоків Самооборони в Одесі. Активну участь у подіях в області брали козаки Ананьєвського козацького товариства, які несли чергування на Київському Майдані (отаман Олександр Плотянський). Козаки на перших масових акціях допомагали охороняти громадський порядок. Голосом Одеського Майдану став кобзар ЧГЗ Олекса Губський. Одними з координаторів Одеського Євромайдану були отамани Сергій Гуцалюк, Віктор Селіщев та Олег Іванов. Козаки повністю забезпечували охорону та безпеку роботи Форуму Євромайданів, що проходив в Одесі в середині лютого 2014 р., на якому було понад 70 делегатів з Майданів

різних міст України. Козаки ЧГЗ стояли у початків організації Автомайдану Одеси, встановили намет Одеси на київському Майдані по вулиці Городецького.

Під час трагічних та героїчних подій громадянського супротиву протягом лютого-травня 2014 р. козаки вищезгаданих товариств постійно перебували на вістрі боротьби не даючи захопити адміністративні будівлі в Одесі – 3 березня 2014 р. коли найманці намагались взяти штурмом будівлю ОДА. Під час одного з епізодів протистояння, козаки знешкодили авто, в якому підвозили речовини для «коктейлів Молотова», і таким чином не допустили підпал будівлі.

2 травня троє козаків Чорноморського Гайдамацького З'єднання отримали поранення в ході вуличних зіткнень з диверсантами. Також козаки товариства створили Аналітично-інформаційний Підрозділ Самооборони Одеси з метою протидії проявам сепаратизму. Інформаційними матеріалами Підрозділ ділиться з громадськістю, журналістами та силовими структурами Одеси та області, з метою унеможливити повторення трагічних подій та створення інформаційних диверсій в місті.

На сьогодні одеські козаки активно включились у Волонтерський рух допомоги армії, беруть активну участь у боротьбі з корупціонерами через акції прямої дії та судові процеси. Багато козаків Одеси та Одещини, серед них і козаки ЧГЗ, перебувають на фронті у складі підрозділів регулярної армії та Добровольчих батальйонів.

Sergiy Gutsalyuk

***Odesa Cossacks during the events of the Revolution of Dignity
(2013/2014)***

Сергей Гуцалюк

***Одесские казаки во время Революции Достоинства
(2013/2014)***

УДК 94(477.7)Маркевич

Тарас Гончарук

**УПОРЯДКУВАННЯ МОГИЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА
О.І.МАРКЕВИЧА (1847 - 1903 рр.) В ОДЕСІ, ЯК РЕЗУЛЬТАТ
ВЗАЄМОДІЇ НАУКОВЦІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ**

Постаті одеського історика-україніста професора Олексія Івановича Маркевича (1847 – 1903 рр.) приділялося чимало уваги в сучасній історіографії. Його життю та діяльності присвячена дисертація та монографія О.Синявської²⁴⁸, бібліографія та зміст історичних досліджень вченого детально вивчені Т.Поповою²⁴⁹, а внесок у вивчення вітчизняної етнографії – В.Кушніром²⁵⁰. А.Новікова розглянула внесок

²⁴⁸ Синявська О.О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність. – Одеса, 2003. – 116 с.

²⁴⁹ Попова Т.Н. Алексей Иванович Маркевич (заметки к биоисторическому этюду) // Алексей Иванович Маркевич (1847 – 1903): библиографический указатель. – Одесса, 1997. – С.15 – 86.

²⁵⁰ Кушнір В. Г. Українці Одеси: до аналізу етнографічної спадщини О.І.Маркевича // Записки історичного факультету. – Вип. 16. – Одеса, 2005. – С. 29 – 34.

О. Маркевича у дослідження історії українського козацтва²⁵¹. Історіографи звертали увагу на О. Маркевича, як на постать знакову – одного з фундаторів дослідження історії України в Одесі²⁵².

Заслужений працівник культури України Т.Максим'юк (внеску цієї постаті у дослідження козацтва вже приділялася увага на сторінках «Чорноморської минувшини»)²⁵³ влітку 2013 р. звернув увагу на вкрай незадовільний стан могили О.Маркевича на Другому одеському християнському цвинтарі. Могила ця мала перебувати під охороною держави. У відповідному виданні присвяченому могилам – пам'яткам історії та мистецтва зазначеного цвинтаря серед поховань 34 ділянки зазначено: «Маркевич Алексей Иванович – (1847 – 1903) – доктор русской истории, профессор Новороссийского ун-та»²⁵⁴. Проте внесення до зазначеного списку аж ніяк не сприяє захисту могил в Одесі від руйнації та навіть знищення. На момент знайдення могили О.Маркевича Т. Максим'юком її мармуровий хрест було зламано, на ній та поруч з нею (на гранітній основі іншого знищеного надгробку) насипана купа сміття та землі, надпис на надгробку було частково замазано. Складалося враження, що могилу та прилеглу до нею територію готували для влаштування інших поховань. В листопаді 2013 р. під купою землі на могилі вдалося знайти зламаний мармуровий хрест (він виявився практично цілим), а у червні 2014 р. – влаштувати (переважно силами працівників Одеського літературного музею) прибирання території могили. Протягом осені 2014 р. серед науковців та громадськості міста було організовано збір коштів на ремонт надгробку. У ньому, зокрема, взяли участь всі працівники кафедри історії України та чимало працівників інших кафедр історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, а також історики-викладачі інших ВНЗ Одеси (зокрема, Одеського національного морського університету та Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського). Організацією збору коштів серед патріотичної громадськості та перемовинами щодо ремонту надгробку з працівниками цвинтаря займалася Н.Болдирева (вдова одеського історика Олександра Васильовича Болдирева, який у своїй відомій праці «Одесі – 600» широко застосовував та розвинув результати досліджень О. Маркевича). Як результат – у листопаді 2014 р. на могилі О.Маркевича було відновлено мармуровий хрест та здійснені інші ремонтні роботи (зрубано та випалено дерева, що вросли в огорожу могили та ін.).

²⁵¹ Новікова Л.В. З історії дослідження українського козацтва в Одесі. XIX – кінець XX століття // Одеса козацька. Наукові нариси. – Одеса, 2008. – С. 129, 137 – 138.

²⁵² Сіяльська О.О. Маркевич Олексій Іванович 1847 – 1903 рр. // Одеські історики. Енциклопедичне видання Т.І. (початок XIX – середина XX ст.). – Одеса, 2009. – С. 226 – 229.

²⁵³ Гончарук Т., Мисечко А. Проблематика українського козацтва у колекціях краєзнавця Тараса Івановича Максим'юка // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України. – Одеса, 2013. – Вип.8. – С. 137 – 144.

²⁵⁴ Список памятников истории и искусства (могил) на 2-ом городском кладбище / Арутюнова И.В., Головань В.И., Панасенко Н.А. и др. – Одесса, 2008. – С. 61.

Можна стверджувати, що надгробок могили О.Маркевича на сьогодні набув вигляду близького до автентичного. Щоправда, залишається, ще чимало проблем (окрім необхідності до кінця розрахуватися з працівниками цвинтаря за вже здійснені роботи). Зокрема, біля могили О. Маркевича, як зазначалося вище, знаходиться гранітна основа надгробку з уламком чорного мармуру, що містить уривок надпису: «...родилась 8 декабля 1849 скончалась 14 декабля 1906». Вочевидь це надгробок могили дружини Олексія Івановича. Ось що пише про неї автор зазначеної вище монографії про О.І.Маркевича: «В 1870 р. О. І. Маркевич одружився з Любов'ю Семенівною Москальовою (1850 – 1906), яка на все життя стала йому люблячою дружиною та вірним другом. Разом з чоловіком вона була прихильницею культурно-просвітницького руху української інтелігенції, стояла біля витоків одеської «Просвіти» та була однією з найактивніших її учасниць»²⁵⁵. Не зайвим було б встановити відповідну табличку на могилі дружини О. Маркевича, відремонтувати огорожу могил подружжя (на сьогодні вона позбавлена хвіртки та перебуває у незадовільному стані) та прибрати територію навколо неї.

Проте, в будь-якому разі, здійснене відновлення надгробку могили О. Маркевича є вдалим прикладом взаємодії науковців та громадськості щодо збереження та відновлення історичних пам'яток. Збереження поховань дослідників історії українського козацтва, а також інших визначних науковців, культурних діячів та українських патріотів може на майбутнє стати одним з напрямків діяльності сучасних козацьких організацій Одещини (поруч з охороною козацьких цвинтарів, яка, ними вже тривалий час здійснюється). Нажаль, Одеса, як відомо, вже втратила вельми значну кількість пам'яток-могил, серед яких були і могили дослідників історії козацтва. Достатньо, згадати про надгробок могили славнозвісного історика та археографа Запорозького козацтва Аполлона Олександровича Скальковського (1808 – 1898 рр.) знищений разом з Першим християнським цвинтарем Одеси у 1929 – 1934 рр. (на сьогодні маємо лише опис цього надгробку та текст надпису на ньому)²⁵⁶, або надгробок могили визначного бібліографа, українського патріота та популяризатора історії козацтва Михайла Федоровича Комарова (1844 – 1913 рр.), що був знищений на шостій ділянці Другого одеського християнського цвинтарі у 1960-х рр. (на його місці було здійснено інші поховання – не родичів М.Комарова²⁵⁷).

Taras Goncharuk

***Organize graves ukrainian historian O.I.Markevych (1847 - 1903)
in Odessa, the interaction of scientists and public***

Тарас Гончарук

***Восстановление надгробия могилы украинского историка
А.И.Маркевича (1847-1903 гг.) в Одессе, как результат
взаимодействия ученых и общественности***

²⁵⁵ Силаєвська О.О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність. – С. 21.

²⁵⁶ Смирнов В.И., Губарь О.И. Первые кладбища Одессы: Одесские некрополи. – Одесса, 2012. – С. 32.

²⁵⁷ Список памятников истории и искусства (могил) на 2-ом городском кладбище. – С. 16.

НАШІ АВТОРИ

Бачинська Олена – д.і.н., професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Вінцуківський Тарас – к.і.н., доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Гербесва Ірина – аспірантка історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Гончарук Тарас – д.і.н., професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Гуцалюк Сергій – отаман Чорноморського Гайдамацького з'єднання

Діанова Наталя – д.і.н., професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Краснобай Сергій – аспірант історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Лізавенко Ганна – магістрантка історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Мисечко Анатолій – к.і.н., доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Мисечко Тетяна – аспірантка історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Музичко Олександр – к.і.н., доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Полторак Володимир – к.і.н., доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Феденко Олена – аспірантка історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Хромов Анатолій – к.і.н., зав. лабораторією фізичного збереження архівних документів та страхового фонду Державного архіву Одеської області.

Чухліб Тарас – д.і.н., провідний науковий співробітник відділу середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

ЗМІСТ СТАТТІ

Чухліб Тарас

Україна у переговорах Стамбула з Варшавою і Москвою за посередництва господаря Молдавського князівства (1676 – 1681 рр.)..... 3

Полторак Володимир

Структура та типологія запорозько-донських конфліктів в приазовських землях у 1743-1775 рр. 12

Хромов Анатолій

Олександр Андрійович Шостак – одеський поліцмейстер (1839-1841 рр.), наказний отаман Дунайського козацького війська (1847-1854 рр.), військовий комендант Одеси (1854-1868 рр.)..... 20

Феденко Олена

Проекти італійця Карла Рокко з благоустрою Одеси (середина XIX ст.)..... 25

Гербеєва Ірина

Розвиток освіти єврейського населення Одеси у другій половині XIX ст. 31

Вінцковський Тарас

Одеська міська дума в умовах австро-німецької окупації березня – квітня 1918 року..... 36

Лізавенко Ганна, Полторак Володимир

Становлення українського кінематографу в Одесі в першій половині 1920-х років (на матеріалах спогадів М.Капчинського).... 50

КОЗАКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Музичко Олександр

Від шаблі до книги: козаки у складі викладачів та студентів Новоросійського університету 58

Мисечко Анатолій, Мисечко Тетяна

Олександр Болдирев як історик-новатор 71

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

Опис земель межиріччя південного Бугу та Дністра в кінці XVIII ст. (за матеріалами російського державного військово-історичного архіву) (упорядники Бачинська Олена, Краснобай Сергій) 82

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Діанова Наталя

«Світоч православ'я на землях кримських» [Рец. на: Калиновский В.В. Древностей - и замечательных, и интересных, и красивых - непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837-1920) / В. В. Калиновский; под ред. и вступ. ст. А.А. Непомнящего. - К; Симферополь: Антиква, 2012. - 340 с.] 110

Бачинська Олена

«Як козаки до Туреччини їздили»: Міжнародна наукова конференція «Взаємини між Україною та Туреччиною: козацький період (1500-1800 рр.)» 113

Гуцалюк Сергій

Одеські козаки під час подій Революції Гідності (2013 – 2014)..... 114

Гончарук Тарас

Упорядкування могили українського історика О.І.Маркевича (1847 – 1903 рр.) в Одесі, як результат взаємодії науковців і громадськості 115

Наші автори..... 118

Зміст 119

CONTENTS
ARTICLES

Chukhlib Taras

Ukraine in Istanbul's negotiations with Warsaw and Moscow through mediation the owner of Moldavia (1676-1681) 3

Poltorak Volodymyr

Structure and typology of zaporozhia-don Cossaks conflict in Azov lands 1743-1775 12

Khromov Anatolii

Olexander A. Shostak - Odesa police chief (1839-1841), otaman Danube Cossack army (1847-1854), the military commandant of Odessa (1854-1868).....20

Fedenko Olena

Projects of Italian merchant Carlo Rocco towards the improvement of Odesa in the mid-XIX-th century 25

Gerbeeva Iryna

The development of education of the Jewish population of Odessa in the second half of the XIX-th century 31

Vintskovs'kyi Taras

Odesa City Duma in conditions of Austro-German occupation of March – April 1918..... 36

Lizavenko Hanna, Poltorak Volodymyr

Formation of ukrainian cinema in Odesa at the first half of 1920th (based on memories M.Kapchyns'kyi) 50

COSSACKS STUDIES

Muzychko Olexsandr

From swords to book: Cossacks in the teachers and students of the Novorosiy's'k university 58

Mysechko Anatolii, Mysechko Tetyana

Alexander Boldyrev is historian innovator..... 71

PUBLICATION OF HISTORICAL SOURCES

Description of lands the Southern Buh and the Dniester at the end of the XVIII century (*based on Russian State Military History Archive*) (*managers Olena Bachyns'ka, Sergiy Krasnobay*) 82

REFERENCES, CHRONICLE

Dianova Natalya

«The orthodox torch on the Crimean lands» [Reference: Kalinovskiy V. V. «Antiquities as untouched corner are regarded both remarkable, interesting, & at the same time beautiful»: The church research of the Crimea (1837-1920): Monograph / V.V.Kalinovskiy /under edition & itr. of the article A. A. Nepomnyaschiy.–K.; Simferopol: Antikva, 2012. – 340 p., il.]..... 110

Bachyns'ka Olena

«The Cossacks rode to Turkey»: International conference «Relations between Ukraine and Turkey: Cossacks epoch (1500-1800)». 113

Gutsalyuk Sergiy

Odesa Cossacks during the events of the Revolution of Dignity (2013/2014)..... 114

Goncharuk Taras

Organize graves ukrainian historian O.I.Markevych (1847 - 1903) in Odessa, the interaction of scientists and public..... 115

Our authors..... 118

Contents 119

Наукове видання

ЧОРНОМОРСЬКА МИНУВШИНА

**Записки Відділу історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва
Інституту історії України НАН України**

Збірка наукових праць
Випуск 9

Комп'ютерна верстка та макетування: Олена Бачинська

Видано за авторською редакцією

*Здано до набору 18.12.2014 р.
Підписано до друку 25.12.2014 р.
Формат 60x84/16. Папір осетний.
Гарнітура Bookman Old Style. Друг цифровий.
Ум.-друк. арк. - 7,09. Наклад 300 прим. Замовлення №6115.*

*Видавець СПД-ФО Бровкін О. В.
(Свідоцтво видавця ДК №1389 від 11.06.2003 р.)
Надруковано ТОВ «АБРИКОС КОМПАНИ»
м. Одеса, вул. Троїцька, 28а. Тел.: (0482) 357-343.
e-mail: abrikos@te.net.ua
www.abrikos-print.com*